

DEFENDOLOGIJA

**TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI,
ODBRANE, OBRAZOVANJA, OBUKE I OSPOSOBLJAVANJA
GODINA XVI, BROJ 33, 2013.**

**BANJA LUKA
2013.**

Izdavač

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR

za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka

Za izdavača

prof. dr Duško Vejnović

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Duško Vejnović

Urednici

mr Velibor Lalić

prof. dr Michael J. Palimiotto

Redakcija časopisa

prof. dr Duško Vejnović, prof. dr Vaso Bojanić, prof. dr Neven Brandt, (Ljubljana - Slovenija), prof. dr Miodrag Simović, prof. dr Dragan Koković (Novi Sad - Srbija), Nikola Duvnjak, prof. (sekretar redakcije), dr Mile Šikman, mr Velibor Lalić, prof. dr Želimir Kešetović (Beograd - Srbija), prof. dr Dilip Das (SAD), prof. dr Laurence Armand French (SAD), dr Dominique Wisler (Švicarska).

Savjet časopisa

akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić, predsjednik, prof. dr Đuro Šušnjić (Beograd - Srbija), prof. dr Stanko Stanić, prof. dr Nenad Suzić, akademik prof. dr Drago Branković, Ranko Preradović, književnik, prof. dr Braco Kovačević, prof. dr Vitomir Popović, prof. dr Ekatarina Stepanova (Moskva – Rusija), prof. dr Lazo Ristić, prof. dr Seema Shekhawat (Mumbaji - Indija), prof. dr Ostoja Đukić, prof. dr Miodrag Živanović, prof. dr Ivan Šijaković, prof. dr Rade Tanjga, prof. dr Petar Kunić, prof. dr Boro Tramošljanin, doc. dr Miodrag Romić, prof. dr Zoran Govedar, doc. dr Slobodan Simović, prof. dr Peter Stoett (Montreal - Kanada), mr Darko Matijašević, mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora).

Recenzentski odbor

prof. dr Đuro Šušnjić (Beograd - Srbija), prof. dr Mile Dmičić, prof. Dr Levi Krefit (Ljubljana - Slovenija), prof. dr Mile Rakić (Beograd - Srbija), dr Dragan Radišić (Sarajevo), prof. dr Victor Nemuann, (Rumunija), prof. dr Siniša Tatalović (Zagreb – Hrvatska), prof. dr David Last (Kanada), mr Vladimir Karajica, dr Ostoja Barašin, dr Nedeljko Debeljak, dr Slobodan Simić, dr Boško Đukić, prof. dr Nedžad Bašić, prof. dr Ari Hello (Finska), prof. dr Dennis J.D. Sandole (SAD), prof. dr Dane Subošić (Beograd - Srbija), doc. dr Zoran Đurđević (Beograd - Srbija), doc. dr Nenad Radović (Beograd - Srbija), prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš - Srbija), prof. dr Zoran Milošević (Beograd - Srbija), mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora), mr Haris Pešto, prof. dr Vladimir Stojanović (Beograd - Srbija), prof. dr Radoslav Gaćinović (Beograd - Srbija), doc. dr Tatjana Duronjić, doc. dr Nevzet Veladžić, doc. dr Slobodan Simović, prof. dr Radoja Radić, prof. dr. Gordana Ilić.

Štampa

«ART PRINT» Banja Luka

Za štampariju

Milan Stijak

Uredništvo i administracija

Srpska ulica 63, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina

Telefon/faks: 051/309-470

Veb stranica: www.defendologija.com

e-mail: defendo@blic.net

Žiro račun: 562 099 0000236689

Grafičko oblikovanje i pripreme

Vedran Čičić

Lektor

Tatjana Ponorac, prof.

Korektor

Tin Vejnović

Prevod

Tatjana Ponorac, prof.

Tiraž

500 primjeraka

Godišnja pretplata

za pravna lica 200 KM

za fizička lica 100 KM

Rješenjem Ministarstva informisanja Republike Srpske, broj 01-439/ 97. od 25. decembra 1997. godine, javno glasilo teorijskostručni časopis «Defendologija» upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 249.

UVODNIK

DEMOKRATIJA I POTREBA ZA BEZBJEDNOŠĆU MORAJU SE SUPROTSTAVITI NASILJU

Akadska zajednica mora postati generator razvoja Republike Srpske

Poštovani čitaoci, zadovoljstvo nam je predstaviti trideset i treći broj časopisa *Defendologija*. Sa nostalgijom se sjećamo 27. marta 1997. godine kada je održana prva sjednica Predsjedništva, tada Udruženja defendologa Republike Srpske, na kojoj je, između ostalog, donesena Odluka o osnivanju i pokretanju objavlivanja časopisa. U međuvremenu, naša organizacija promijenila je ime u Evropski defendologija centar. Učinili smo to u duhu vremena, u skladu s demokratskom i evropskom orijentacijom našeg Centra, i naravno sa očuvanjem izvorne ideje, tradicije i bogatog kulturnog nasleđa. **Ponosni smo što je časopis u prethodnih šesnaest godina održao kontinuitet i kvalitet objavljenih radova**, što nije lak zadatak, posebno u politički i ekonomski nestabilnim vremenima, u društvu u kome je erozija društvenih vrijednosti konstantna, a naučno-istraživački rad i **napredne društvene ideje** često su gurnute na margine društvene stvarnosti. U takvim društvenim okolnostima, vođenje naučnog časopisa nije jednostavan zadatak. Štaviše, uprkos vremenu i objektivnim teškoćama, zahvaljujući entuzijazmu redakcije, autora, i našim cijenjenim kolegama i saradnicima iz zemlje i inostranstva – članovima Savjeta časopisa i Recenzentskog odbora, *Defendologija* je zaživjela kao ozbiljan naučni časopis, sve više uvažavan u naučnim i stručnim krugovima. Mi imamo tradiciju, napredne ideje i istrajnost da časopis učinimo boljim. **Nastavljamo sa dvojezičnim izdanjem na srpskom i engleskom jeziku, anonimnim recenzijama, standardima citiranja, citatnim bazama, a i promovisanjem časopisa u domaćim i inostranim akademskim krugovima, kako bi kvalitet objavljenih radova bio što bolji.** Dosadašnji naponi su prepoznati od strane Ministarstva nauke i tehnologije Republike Srpske, koje je naš časopis kategorizovalo u prvu kategoriju naučnih časopisa. Takvo priznanje je obaveza da se standardi i kavalitet održe. Takođe, namjera nam je da u narednim brojevima, pored domaćih autora, sve više objavljujemo naučno-istraživačke radove naših kolega iz drugih dijelova svijeta, kako bi sa nama podijelili svoja iskustva i rezultate istraživanja.

U ovom broju objavljujemo heterogene teme u skadu s multidisciplinarnom orijentacijom časopisa: čitaoci će naći teme o demokratizaciji Bosne i Hercegovine, odnosno kritičkim pogledima na slabosti i demokratije i društva u cjelini. Razvoj informacijskih tehnologija i sve veća rasprostranjenost društvenih mreža u sajber prostoru nameće

nova istaživačka pitnja. S tim u vezi, u ovom broju objavljujemo rad o sajber profilisanju – odnosno primjeni koncepta kriminalnog profilisanja u sajber kontekstu. Zatim, tu je i rad o shvatanjima ubistva u kanonima Srpske pravoslavne crkve u kojem se objašnjavaju crkvena tumačenja ovog teškog zločina, odgovornost i njegove posljedice. Iz područja krivičnog procesnog prava objavljujemo rad o savremenim teorijskim shvatanjima o osnovnim pojmovima krivičnog postupka. Takođe, objavljujemo dva rada u kojima se obrađuje problematika ljudskih prava i humanitarne vojne intervencije i uticaj globalizacije na diplomatiju malih zemalja.

Kroz šesnaest godina publikovanja časopisa Defendologija, u njemu se posebno, između ostalog, daje doprinos **razvoju akademske misli, razvoju akademske zajednice, te permanentno ističe da ljudi u akademskoj zajednici treba da teže idealu pravde i slobode**. Ostaje otvoreno temeljno pitanje: **Može li se jedno društvo razvijati kao demokratska zajednica ako u njemu ne postoji stalno strujanje novih ideja i političkih alternativa?** Zato nikad ne smijemo odustati od stvaranja nove intelektualne zajednice, ma koliko to izgledalo anahrono i utopijski. Mnogima nedostatak znanja i opšte kulture ne smeta da javno sude o onome što ne razumiju i osuđuju one kojima nisu dorasli i koji svoju zločudu cijede iz sebe dajući joj uzvišeno ime kritike. **Kritika treba da bude trajna intelektualna borba protiv „anarhije duha i režima same gluposti“**. Mi nismo uzeli lično uvjerenje za naučnu istinu, već smo naučnu istinu usvojili kao lično uvjerenje. Zadatak nauke i akademske zajednice jeste da dospije do saznanja o ljudskom ponašanju u raznim okolnostima (prirodnim, društvenim, kulturnim), a ne da manipuliše ljudima (demagogija u bočici). **Neakademsko udruživanje na osnovu rezultata koji su naučno bezvrijedni**, odnosno koji su dokazano izvedeni na elementarnom neznanju mentora, opasno je po društvo, državu, razvoj, budućnost itd... **Davanje titula i zvanja po principu Koza nostre**, koji je nametnut radi „mira u kući“, je nemoralan i kriminalan akt, to je u suštini **akademska verifikacija mediokriteta**, koja nam proizvodi **naučne i obrazovne nakaze**. Dakle, mora se koristiti pravo da se govori, **demokratski centralizam, tj. jednoumlje**, koje treba da osujeti bilo kakvo **kritičko mišljenje**, koje treba prevazići u interesu opšteg dobra. Jednoumlje za posljedicu ima stvaranje amorfnе mase mediokriteta, koji nisu imali pravo na vlastito mišljenje. **Defendologija njeguje tradiciju prava na slobodu govora, slobodu mišljenja i djelovanja, dakle sve univerzalne i napredne ljudske vrijednosti**, te se suprotstavlja svim pokušajima **intelektualne egzekucije nad autonomijom univerzitetskog znanja**, zalažemo se za moralni kredibilitet profesora... Sve više je onih koji su za **moralni iskorak i preporod**. Iskoristimo to prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo, da bolji ne stradavaju od gorih...

Glavni i odgovorni urednik

SADRŽAJ

UVODNIK.....	3
--------------	---

DEMOKRATIJA – BOGATSTVO RAZLIČITOSTI

Nenad Suzić

PROKRUSTOV MODEL DEMOKRATIJE U BIH.....	9
---	---

FACEBOOK – SAJBER PROFILISANJE

dr Szde Yu

ANALIZA UZORKA PONAŠANJA NA FACEBOOKU: TEST SAJBER PROFILISANJA	19
--	----

KRIVIČNO PRAVO – RELIGIJA IZMEĐU TRADICIJE I SAVREMENOSTI

dr Borislav Grozdić

dr Dragan Gostović

dr Ilija Kajtez

O UBISTVU U KANONIMA PRAVOSLAVNE CRKVE.....	33
---	----

KRIVIČNI POSTUPAK I SAVREMENOST

Srđan Forca

Gojko Pavlović

PREGLED SAVREMENIH TEORIJSKIH SHVATANJA O OSNOVNIM POJMOVIMA KRIVIČNOG POSTUPKA.....	45
---	----

MEĐUNARODNI ODNOSI

Dragan Bašić

LJUĐSKA PRAVA I HUMANITARNA VOJNA INTERVENCIJA.....	55
---	----

dr Nevenko Vranješ

mr Dejan Zeljić

UTICAJ GLOBALIZACIJE NA DIPLOMATIJU MALIH ZEMALJA S OSVRTOM NA MINISTARSTVO SPOLJNIH POSLOVA.....	63
--	----

**DEMOKRATIJA – BOGATSTVO
RAZLIČITOSTI**

PROKRUSTOV MODEL DEMOKRATIJE U BIH

Izvorni naučni rad

DOI:10.5570/dfnd.1333.01.se

COBISS.BH-ID 3540248

UDK32.019.5:321.01(497.6)

Nenad Suzić¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Filozofski fakultet
Banja Luka

Rezime:

Rad je posvećen analizi raznih prokrustovskih modela koje trpi demokratija u BiH i RS. Sintagma „Prokrustov model“ podrazumijeva kalupljenje u zadati obrazac, bez obzira što to može biti nesloboda i što to mogu biti okovi za demokratiju. Polazi se od toga da je demokratija po Aristotelu negativna forma vladavine i da u BiH i RS treba sagledati njene slabosti i njena izobličenja. Ovdje su posebno analizirani prokrustovski obrasci kao što je eliminacija kritike, odnosno intelektualaca iz politike, partokratija, demokratija kao uzdignuti štاپ, kreditni balon, zaduženja kod MMF-a i drugi rigidni obrasci kalupljenja u demokratiju. Arogancija lidera novog svjetskog poretka, nepoštivanje međunarodnih normi, zagovaranje „društva znanja“, različita viđenja demokratije od strane tri naroda u BiH, njihova različita viđenja Evrope i druge zablude takođe su prokrustovski obrazac koji okiva ljude u BiH i RS. Sve u svemu, ovaj rad nudi niz uvida u slabosti demokratije u BiH, osvjetljava zablude s kojima već godinama, a i danas permanentno živimo.

Ključne riječi: *demokratija, prokrustovski model, partokratija, kreditni balon, MMF*

UVOD

Svi se danas kunemo u demokratiju, a zaboravljamo da ju je još Aristotel svrstao u jedan od negativnih oblika vladavine, od šest „idealnih“ kako ih on naziva (Aristotel, 1960). Ne treba zaboraviti korijensko ili izvorno značenje riječi demokratija (*demos* =

¹ Nenad Suzić je redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci, predaje pedagogiju i sociologiju obrazovanja. Korespondenciju u vezi s ovim radom moguće je obaviti na tel: 00387-65-538-500 te na e-mail: nenad_szc@yahoo.com

narod i *kratos* = snaga), odnosno δημοκρατία što podrazumijeva da vladaju široke narodne mase uz imperativ većine. To se danas pretvorilo u imperativ predstavnika te većine, odnosno u imperativ izabrane manjine. Dvije su ključne slabosti demokratije danas. Prvo, pravo većine da nadglasa, majorizuje ili nametne svoju volju manjini. Drugo, da izabrani predstavnici većine napuste interese većine koja ih je izabrala i da vladaju „po svome“, da postanu većinska manjina. Objе ove devijacije danas snažno djeluju u Bosni i Hercegovini. Šta je rješenje? Aristotel je nasuprot demokratije, kao negativne forme vlasti, postavio politeju (πολιτεία), kao pozitivnu. Kasnije su to nazvali republika (*res* = stvar, *publicus* = javni). Šta podrazumijeva politeja? Ona podrazumijeva da vlada narod s ciljem što veće pravne jednakosti uz transparentnost i javnost (šire: Suzić, 2010). Ako se pitamo da li narod *može* da vlada, na startu ćemo vidjeti da postoje brojna pitanja o kojima moraju odlučivati eksperti, a ne najšire mase. Ovaj problem se danas rješava referendumima, zakonima, cikličnim ponavljanjem izbora i na druge načine. Ipak, svjedoci smo česte zloupotrebe demokratije u svrhu manipulisanja masama, u svrhu opravdavanja interesa izabrane manjine, svjedoci smo toga da je demokratija u BiH često u Prokrustovom modelu.

Šta znači izraz Prokrustov model? „Prokrust (grč. Prokrustes, lat. Procrustes), pravo ime mu je bilo Damast, a živio je u Atici, u dolini rijeke Kefisa. Vrebao je putnike, a kad bi naišli, izašao bi im u susret i učtivo ih pozvao u svoju kuću da se odmore. Tamo bi putnika nagovorio da legne u njegovu postelju. Ako bi namjernikove noge bile preduge, Prokrust bi mu ih odsjekao, a ako nisu dosezale do kraja ležaja, bezobzirmo bi ih rastezao (otud mu i nadimak Prokrust, tj. *Protezač*). Kad je namamio u svoju kuću i Tezeja, nije slutio da će i sam poginuti na isti način na koji je smaknuo mnoge ljude: Tezej ga je savladao, prisilio ga da legne u postelju i odsjekao mu glavu koja je štrčala preko ruba kreveta“ (Zamarovski, 2002, str. 418). Kada Prokrustov model primijenimo na demokratiju u BiH danas, dobićemo tri značenja: 1) Namamiti u svoju kuću znači pridobiti glasača da glasa za stranku; 2) Rastezanje i skraćivanje znači kalupljenje u formu vladavine, u ideologiju. Na primjer, *Kome se Bosna ne sviđa kao kalup, može preko Drine ili u Hrvatsku* i 3) Tezej podrazumijeva da kako vladaš, tako ćeš i otići s vlasti, odnosno *Ko s mačem, taj na maču*. Umjesto da imamo saradnju i podršku, povjerenje među ljudima, uvažavanje različitih vjera i običaja, danas smo u BiH svjedoci nastojanja da se ostvari majorizacija, da se ospore druge nacije ili eksperti iz reda drugih nacija, da se čitava nacija proglašuje za agresora, a da potom uslijedi odmazda prema agresoru i slično. Nekad prokribovani nacionalni ključ sada ima snagu fetiša!

Prokrustovski model demokratije ne trpi originalnost, slobodno i nekonvencionalno mišljenje. Svi oni koji misle drugačije, koji se ne uklapaju u postelju, samo smetaju, remete kalup u koji treba uokviriti stavove i ponašanja ljudi. To objašnjava činjenicu da je u političkim institucijama BiH sve manje intelektualaca, da su profesori univerziteta tu nepoželjni – izuzimaju se oni koji su već otprije usvojili kalupe prokrustovskog obrasca. Ovdje će nam pomoći Juvenalova izreka: *Quid Romae fáciem? Mentíri nescio*. U prevodu: *Šta ću ja u politici, kad ne znam da lažem!* Ovdje treba napomenuti da je odlazak u Rim Juvenal podrazumijevao kao bavljenje politikom. Zaista, kod nas je postalo uobičajeno uvjerenje da političari moraju lagati, da im je to sastavni dio političke karijere, da je nemoguće baviti se politikom bez laži. Apsurd, zar ne!? – a još više ako je istina! Jadni birači, šta će oni jer nemaju tu opciju na raspolaganju. Oni mogu da ubace listić u kutiju i da se četiri godine čude. U tom periodu ne mogu lagati, ne mogu ponovo ni birati. Mogu

procjenjivati da li su izabrani predstavnici ostvarili išta od onog što su obećavali kada su im nudili radna mjesta, prosperitet, kule i gradove.

Ipak, nije sve tako crno, uvijek može još crnje. Biračima je ostalo da se četiri godine bave demokratijom. E, tu te čekam! Kakva je to demokratija u BiH? U kojim formama se javlja? Je li to zbilja demokratija ili od goreg može još gore? Demokratija se u BiH javlja u tri forme: 1) *partokratija* – partijsko glasanje, pri čemu dobro dođu glasovi i onih koji nemaju pojma o stranci, vođi ili programu, uračunavajući i mentalno retardirane, 2) *demokratija kao uzdignuti štap* – vlada se po modelu „teško stvarnosti ako nije po modelu demokratije koju vlast zagovara, pri tome se često optužuju slobodnomisleći pojedinci da ruše demokratiju – uzdignuti štap uvijek može da se spusti nekom na glavu, a ako se to ostvari žustrije, zna to dobro i da zvekne, 3) *predstavnička demokratija* – izabrani predstavljaju partiju ili sebe, a ne demos ili narod, nema povratne informacije o djelovanju izabranih, oni su opunomoćeni. Svaku od ove tri forme demokratije prati čitav set metoda i sredstava manipulacije biračima. Jedan set tih metoda i sredstava koristi se neposredno pred izbore, kada treba pridobiti ili prevariti birače, a drugi nakon izbora, kada treba zamazati oči javnosti ili učutkati mase. Pri tome su mediji najmoćnije sredstvo manipulacije masama. Na taj način „nezavisni“ mediji postaju kontrolisani, postaju ovisni od političkih partija i lidera. Pri tome, nije čudno da kao javnu tajnu svi znaju čija je koja kuća za emitovanje, zna se koja stranka kontroliše pojedine medije.

Aristotelova teza da je demokratija negativna forma vladavine danas se neprestano dokazuje. Na primjer, zapitajmo se šta bi se desilo samo u slučaju da u Kinu uvedemo totalnu demokratiju. Svojevremeno je Deng Sjao Ping izjavio da je „crvena revolucija“ spasila Kinu od gladi, da zahvaljujući komunizmu i socijalizmu Kinezi više ne umiru od gladi. Kina je dozvolila privatizaciju u Šangaju, Pekingu, Hong-Kongu i velikim centrima, ali u unutrašnjosti ne. Razlog tome je, kako kaže Deng, potreba da se preraspodijeli nacionalno dobro i ishrane svi Kinezi, jer bi privatizacija dovela do gladovanja i umiranja hiljada ljudi. Danas smo svjedoci da je privatizacija u Republici Srpskoj dovela do enormnog bogaćenja oko 200 ljudi, a da oko 200.000 ljudi živi na rubu opstanka ili gladi. Kada sam 1992. godine napisao članak o tome da će 200 Srba imati enormno bogatstvo, voziti jahte i posjedovati fabrike i kvartove grada, a da će brojni kopati po kontejnerima, jedan profesor, moj prijatelj, rekao je da sam pretjerao. Taj članak objavljen je naredne godine (Suzić, 1993), a isti taj profesor i ja bili smo svjedoci scene da jedan čovjek sa kravatom pretura po kontejneru. On je kravatu stavio da ostalima prenese poruku kako ostatke hrane zapravo traži za svoga kućnog ljubimca a ne za sebe. Taj profesor je sa sjetom konstatovao da sam u svome članku bio u pravu. Danas ljudi više i ne prikrivaju da sakupljaju hranu iz kontejnera. Čiji je to nacionalni interes da se jedni enormno obogate, a da drugi gladuju? Liderima koji se predstavljaju kao ekskluzivni zastupnici nacionalnih interesa ova činjenica predstavlja kamenčić u cipeli i ne žele da ju objelodane, radije ju prikrivaju. Osnovna zadaća lidera trebala bi biti da obezbijede cirkulaciju novca, a ne prisvajanje za one koji već jesu zgrnuli veliki novac.

Teza o cirkulaciji novca vrlo je jednostavna. Naime, jedna marka ili jedan euro biće mnogo vrijedniji ako svakodnevno kruže od džepa potrošača do proizvođača robe, a od ovoga do banke. Taj krug je jednostavno ostvariti: potrebno je samo dati novac onima koji ga moraju potrošiti, a to su kod nas penzioneri, prosvjetari, policija i drugi građani s niskim primanjima. Primjer da to funkcioniše je Japan. Kada je jen kolabirao nakon eksplozije kreditnog balona 1995. godine, Japanci su radikano podigli plate i penzije, sve do

2.000%, odnosno do 20 puta (Ote, 2009). „Od 1990. Japan se nalazi u ekonomskoj depresiji, u koju je zapao skoro neminovno, koja je nastala iz urušavanja kreditnog mjehura“ (ibidem, str. 142). Princip je jednostavan, potrošačko društvo ne može funkcionirati bez potrošača, a nema potrošača ako smo sveli penzionere, profesore, ljekare i druge slojeve društva na prosjački štap. Apsurd je još veći kada MMF traži mjere štednje, kada pozajme novac, a potom brani da se taj isti novac stavi u opticaj. „Ako se povećavaju izdaci za potrošnju, onda i ekonomiji generalno ide bolje, a ako oni padaju, onda i njoj ide lošije“ (ibidem, str. 153). Krediti MMF-a su poput omče oko vrata, s tim što zajmodavac drži uže u svojim rukama te zateže i popušta po svojoj volji.

Kako funkcionira MMF-ov prokrustovski model? Prvo MMF posudi državama koje želi držati u zavisnosti, a potom uslovljava da se uvedu mjere štednje, tj. da taj novac ne dođe u opticaj, traži da se investira u nešto dugoročno, u nešto što će vraćati novac tek za niz godina. Potom slijedi nova pozajmica po istim uslovima. Nakon nekoliko godina MMF posuđuje toj državi kako bi ona tom posudbom mogla vraćati dug MMF-u. Dakle, novac je poslužio da se pojedine zemlje učine ovisnim, da se ukalupe u prokrustovski obrazac *dugujem da bih se zaduživao*. Sasvim je prirodno da se studenti i intelektualci u Grčkoj bune na takve dugove i mjere štednje. Oni vide da ih je MMF zadužio, a potom steže i popušta omču igrajući se dozirane demokratije. Pri tome, lideri iz sjene postavljaju i smjenjuju političare, a ovi se hvale na medijima kako su, eto, još jednom uspjeli ostvariti pozajmicu od MMF-a, čak traže da im se za to aplaudira!

U savremenom svijetu lideri novog svjetskog poretka pokušavaju naći razne kompenzacione mjere da bi izliječili bolesti demokratije i sačuvali njeno dejstvo. Na primjer, opetovanjem izbora, pravom na referendum, ustavnim i parlamentarnim normama i slično. U Bosni i Hercegovini tri naroda demokratiju vide različito. Jedni ju vide kao *demos plus kratos*, odnosno po modelu *uzmi-ili-ostavi!* U prevodu, to bi glasilo *Ovo je BiH, ako vam se ne sviđa, idite preko Drine ili u Lijepu vašu*. Drugi demokratiju u BiH vide po modelu *Svak' sebi*. U prevodu *Bolje i razvod, nego brak usilu!* Treći demokratiju vide kao zahtjev za treći entitet. Direktnije rečeno, *Demokratski je da i mi imamo entitet*. Prokrustov krevet za ova tri modela je pretijesan. Uvijek je najmanje jedan od tri modela nekompatibilan sa ostala dva, a može se u barem jednom prepoznati i patološka dimenzija. Ako bismo se vratili Aristotelovoj ideji politeje, treba da se oslobodimo prokrustovskog modela demokratije, da tragamo za komponentama podrške i uvažavanja među građanima i nacijama u BiH, traba da tragamo za modelima prosperiteta za svakog pojedinca, za sve stratume i nacije, odnosno nacionalne manjine.

Prokrustovski obrazac demokratije u BiH prepoznavamo i u djelovanju Visokog predstavnika OHR-a. Visoki predstavnik ima sva ovlaštenja neprikosnovenog lidera, a gotovo nikakvu odgovornost. To je predsedan u istoriji ljudskog društva. Čak i najveći diktatori su imali obavezu da na određeni način obezbijede mase kojima vladaju, ali Visoki predstavnik to nema u BiH. Mjere koje preduzimaju visoki predstavnici, sistematski smetaju prosperitetu BiH više nego što podržavaju njen razvoj. Na primjer, kada su 1998. godine entiteti počeli da smanjuju poreze kako bi međusobno bili konkurentniji i privukli kapital, Visoki predstavnik je donio uredbu kojom zabranjuje to smanjivanje poreza. Poznato je da se budžet bolje puni uz male poreze nego uz velike. Jednostavno je, dvostruko više će u budžet uplatiti poreza trgovac koji proda deset košulja po deset maraka nego jedan koji proda jednu od pedeset maraka. Drugim riječima, nizak porez omogućuje da se većim obrtanjem roba ostvari bolji budžetski prihod. Slobodno tržište je mjera napretka u

materijalnom prosperitetu i blagostanju građana. Kada se država nametne normiranjem, kada se Visoki predstavnik umiješa sprečavanjem slobodnog tržišta, tu nema napretka. „Gdje god država pomno kontroliše ekonomsku djelatnost svojih građana, gdje god, dakle, vlada razrađeno centralno ekonomsko planiranje, tu su obični ljudi u političkim okovima, imaju nizak životni standard i imaju malo moći da kontrolišu vlastitu sudbinu“ (Friedman i Friedman, 1985, str. 38). Ako se akademski zapitamo šta su to do sada visoki predstavnici donijeli kao prosperitete, ako za to potražimo dokaze, nećemo naći gotovo ništa što bi obični građanin mogao navesti. Ako se zapitamo šta su to visoki predstavnici uradili da nasmeta prosperitetu BiH, lako ćemo se sjetiti nekoliko ozbiljnih promašaja: intervenisanje na porezima, smjena pa amnestija brojnih političara RS, nametanje određenih rješenja na nivou BiH i slično. Dakle, prokrustovska demokratija u BiH ima Visokog predstavnika koji je zadužen da entitete i kantone drži u okvirima za koje je zadužen. Ovdje je logično zapitati se da li postoji neka sila koja iza scene nastoji spriječiti prosperitet BiH, naka sila koja sprečava Visokog predstavnika da uvodi prosperitetne mjere u BiH.

Jedan od prokrustovskih efekata u BiH je uvoz. Svjedoci smo, naime, da se u Republiku Srpsku uvoze hrana i neke robe kojih Republika ima na pretek. Jedan od ministara iz prošlog saziva Vlade RS javno je rekao da u RS nema zdrave hrane. To jednostavno nije tačno, jer je obratno – nema hrane koja nije zdrava ako je proizvedena u RS. Jedino, hrana sa aditivima i genetski modifikovana stiže iz inostranstva, pa je prisutna i na našem tržištu. Zanimljivo je da niko na ovu izjavu ministra nije reagovao, čak ni naši bajni mediji. U nekim „normalnim“ demokratijama ministar bi nakon takve izjave morao dati ostavku. Motiv tog ministra je bio da brani neopravdan uvoz aditivnog žita, ulja, šećera, mesa ili drugih roba koje stižu iz zemalja koje se jeftino rješavaju takve hrane. U uslovima ugroženih potreba, ljudi koriste potrebe iz više sfere da zadovolje potrebe iz nižih nivoa. Konkretno, potreba za sigurnošću spada po Abrahamu Maslovu u sferu nižih potreba (Maslow, 1943), a politička potreba da čovjek bude izabran i lider, spada u najvišu sferu samoaktualizacije. Tako se dešava da ljudi koriste zadovoljene potrebe iz više sfere kako bi zgrnuli što više novca i obezbijedili fiziološke i potrebe za sigurnošću, kao najniže potrebe u Maslovljevoj hijerarhiji.

Demokratiju u BiH tri naroda vide kao put u Evropu, s tim što svaki od tih naroda ima svoju viziju Evrope kao nadržavne zajednice ili unije. Jedni to doživljavaju kao dugoročni put islamizacije Evrope, drugi kao otvoreno tržište i šansu za vlastite robe, a treći kao zajednicu u kojoj su katolici većina. Ove vizije su ujedno i najkrupnije bosanske zablude o putu u „demokratsku“ Evropu. S druge strane, Evropa svoju uniju u budućnosti vidi drugačije. Za razliku od Amerike, koja sebe vidi na čelu svjetske zajednice naroda, Evropa svoju uniju vidi kao zajednicu kojoj nije cilj da dominira svijetom, već da bude ekonomski i kulturno moćna kako bi zaštitila interese svojih članica. Bosanske aspiracije tri nacije ne brinu je previše jer je u dosadašnjoj istoriji uvijek nastojala zadovoljiti nacionalne interese svojih članica. Na primjer, Švajcarska ima 26 kantona od kojih je 25 krvlju zaliveno pri konstituisanju, ali kantonizacijom se nastojalo zadovoljiti sve nacionalne interese ljudi koji tamo žive. Kantonalno rješenje preneseno je i u Bosnu i Hercegovinu nakon rata 1992/95. BiH je za Evropu neuređeni dio njene teritorije, jasno je da kao uslov za pridruživanje Evropa postavlja kriterijume od kojih su u prvom planu uređenost saobraćajnica, komunalnih i socijalnih odnosa. Ako jednom šejku darujete ogroman dio pustinje, on neće biti nimalo siromašniji. Slično je i sa Evropom. Pridruživanjem

balkanskih zemalja ona ne može ništa izgubiti, ostaje joj jedino da uredi pridružene teritorije.

Globalizacija na Balkan i u BiH donosi svoje prokrustovske uticaje i odraze. Konkretno, u svjetskoj zajednici naroda SAD želi biti vodeća i često nameće svoja pravila kršeći međunarodne norme. „Onda kada vodeća nacija sve neskrivenije sprovodi svoje sopstvene interese, onda se i legitimitet međunarodnih pravila sve više dovodi u pitanje“ (Ote, 2009, str. 52). Na primjer, Amerika ne dozvoljava da se u Hagu sudi njenim građanima. Drugi primjer je satanizacija srpskog naroda preko svjetskih medijskih kuća koje kontrolišu SAD. To sebi može da priušti vodeća nacija ili nacija u usponu, ali ne i u slučaju kada dominantna sila počinje da slabi. Tada se javlja rivalska nacija. „Ako se sadašnji stepen rasta održi čak i polovično, Kina će najkasnije do 2025. godine, vjerovatno već 2016. ekonomski preteći SAD“ (ibidem, str. 52). Iz kineske tradicija, ali i novije historije znamo da ona poštuje princip nemiješanja, za razliku od SAD koje nameću kontrolu i dominaciju. Da li će u skoroj budućnosti amerikanizacija prerasti i kinezaciju i da li će nestati ili nastati novi prokrustovski modeli globalizacije, vidjećemo tokom naredne decenije.

Jedna od zabluda koju grlato slijede političari na Balkanu i u BiH je da živimo u vijeku znanja, podrazumijevajući da je to XXI vijek. To je još jedna prokrustovska floskula koja nam se prodaje kako bismo lakše stali u postelju skrojenu robovima novog svjetskog poretka. Ako pregledamo stotine definicija pojma, znanje koje nalazimo u raznim enciklopedijama i udžbenicima psihologije i pedagogije, vidjećemo da je ono najčešće shvaćeno kao određena količina činjenica spakovana u glave onih koji uče. Čak i u Oksfordovom rječniku nalazimo definiciju da je to sve ono što osoba zna, sve što je akumulirala u iskustvu (Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary, 1992, str. 501). Ako se baziramo na učenje i reprodukciju činjenica i ako to postavimo kao budućnost škole i obrazovanja, tada ćemo i dalje razvijati modele memorisanja i reprodukcije činjenica, vještina i navika, a time podstičemo i razvijamo robovska svojstva generacija koje poučavamo. Umjesto da proizvodimo robove novog svjetskog poretka, mi treba da se opredijelimo da u školama osposobljavamo partnere. Budućnost čovječanstva je u učenju učenja. U učećoj civilizaciji, koja je već počela, slobodni će biti samo oni koji lako uče, koji se ne plaše učenja, koji su zavoljeli učenje. Zagovaranjem teze o „društvu znanja“, mi zagovaramo tezu kako naše mlade trebamo pripremati za takvo društvo, a to je da ih trebamo obučavati da postanu enciklopedizovani robovi. Zašto ne bismo pripremali mlade za učeću civilizaciju, civilizaciju entuzijastičnih učenika koji su osposobljeni da lako dođu do znanja, da ga iskoriste, a potom odlože u kompjuteru, ostave na Internetu ili u knjizi na polici gdje ga lako ponovo mogu naći i upotrijebiti. Teza o „društvu znanja“ još jedna je od prokrustovskih zabluda koju prosvjetna administracija u RS olako i nekritički zagovara u formi demokratije „jednakih šansi“.

ZAKLJUČAK

Demokratija se danas u savremenom svijetu zagovara kao ideal pravednih i uređenih društvenih odnosa, a zaboravljamo da je ona po Aristotelu negativna forma vladavine. Osim što je po Aristotelu negativna, demokratija u BiH i RS dobija svoja posebna izobličjenja. Postoji niz činjenica koje nam ukazuju da se demokratija u BiH javlja u razli-

čitim prokrustovskim modelima. Na primjer, kritika je za političare nešto što im ozbiljno smeta, tako da su pravi intelektualci uklonjeni iz politike, ali i iz medija. Sartrovska kritika u RS i BiH ne postoji. U BiH se demokratija javlja u tri svoja praktična izobličenja: partokratija, politika uzdignutog štapa i predstavnička demokratija. Osim toga, tu su i pozajmice MMF-a koje okivaju dužnike u „kreditnu omču“, čiji kraj u jednoj ruci drže predstavnici MMF-a i stežu i otpuštaju dozirajući demokratiju lokalnim liderima i stanovništvu. Tako se novac javlja kao prokrustovska postelja za dužnike.

Demokratija je u RS donijela raslojavanje, a ono je rezultovalo enormnim bogaćenjem jednog malog broja ljudi i drastičnim siromašenjem ogromnog broja stanovnika. To je jedan od ishoda demokratije u BiH i RS. Kome je u interesu da u jednoj naciji mali broj ljudi ne zna šta će s novcem, a u istoj toj naciji ogroman broj ljudi nema od čega da živi? Zagovornici i ekskluzivni zastupnici nacionalnih interesa ove svjesno i sistematski zanemaruju i prikrivaju.

MMF posuđuje državama i vladama novac, a potom traži da se uvedu mjere štednje, odnosno da se novac uloži u nešto što će donositi zaradu tek nakon niza godina. Do tada MMF i dalje zadužuje zemlju, a nakon što stignu prve rate za otplatu, zemlja je zadužena toliko da ne može vraćati, odnosno vraća tako što će od MMF-a dići novi kredit kojim će vraćati dugove. Tako MMF stvara prokrustovsku kreditnu omču koju steže oko vrata lokalnim vlastima i državama.

Svoj put u Evropu svaki od tri naroda u BiH vidi drugačije, uz te razlike ide neopravdan i neselektivan uvoz, u BiH se prelamaju arogantni stavovi najmoćnijih zemalja svijeta uz kršenje i neuvažavanje međunarodnih normi i satanizaciju srpskog naroda, svjedoci smo da političari i prosvjetna administracija u RS zagovara tezu o „društvu znanja“ što je velika zabluda – sve su to forme prokrustovskih modela koji okivaju demokratiju u RS.

LITERATURA

- Aristotel (1960). *Politika* (prevela Ljiljana Stanojević Crepajac). Beograd: Kultura.
- Friedman, M. i Friedman, R. (1985). Tiranija kontrole. *Pitanja: časopis za teorijska i društvena pitanja XVII*(1), 25–92.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review* 50(4): 370–396. <http://dx.doi.org/10.1037/h0054346>
- Ote, M. (2009). *Slom dolazi*. Banja Luka: Romanov. PMid:19924249 PMCID:2775670
- Oxford Advanced Learner's Encyclopedic Dictionary (1992). Oxford: Oxford University Press.
- Suzić, N. (1993). Monetarna podloga rata 1. *Krajiški vojnik br. 22*. Banja Luka.
- Suzić, N. (2010). Izvrgnuće demokratije. U zborniku *Govor mržnje* (65–72). Banja Luka: Defendologija, Centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Zamarovski, V. (2002). *Junaci antičkih mitova: Leksikon grčke i rimske mitologije*. Beograd: Alnari.

Rad primljen: 7. 12. 2012.

Rad odobren: 5. 1. 2013.

FACEBOOK – SAJBER PROFILISANJE

ANALIZA UZORKA PONAŠANJA NA FACEBOOKU: TEST SAJBER PROFILISANJA

Izvorni naučni rad

DOI:10.5570/dfnd.1333.02.se	COBISS.BH-ID 3540504	UDK004.738.5
-----------------------------	----------------------	--------------

dr Szde Yu¹
Fakultet za aktivnosti u zajednici
Državni Univerzitet Wichita, USA

Apstrakt:

U radu se razmatra primjena koncepta kriminalnog profilisanja u sajber kontekstu. Preciznije, deduktivni model profilisanja, analiza uzorka ponašanja, primjenjuje se u sajber profilisanju u cilju analize ponašanja određenog subjekta na Internetu. Za svrhu ove studije odabran je Facebook.com kao mjesto istraživanja gdje se primjenjuje sajber profilisanje u cilju analize ponašanja korisnika Facebooka. Cilj studije bio je da se predvide neke od crta ličnosti korisnika, prvenstveno samokontrole. Informacije dobijene od korisnika poslužile su kao uzorci ponašanja na Internetu. Takav način profilisanja pokazao je da većina Internet korisnika ima nizak nivo samokontrole, što su i sami ispitanici potvrdili. Rezultati su takođe pokazali da je precizno profilisanje moguće, iako sajber profilisanje na Facebooku nije dosljedan pokazatelj ovakvog načina profilisanja.

Ključne riječi: *profilisanje, ponašanje, uzorak, analiza, Facebook,*

UVOD

U vremenu u kojem je društveno umrežavanje na Internetu postalo važan aspekt društvenog života mnogih ljudi, Internet aktivnosti postale su raznovrsnije i interaktivnije nego ikad prije. Često, ljudi i jedino komuniciraju sa nama putem Interneta i predstava o njihovom identitetu bazira se na ponašanju koji oni pokazuju u takvom okruženju. Zapravo, svega nekoliko ljudi je lično upoznao svoje 'prijatelje' sa Facebook stranica, tako da identitet ovih 'prijatelja' ostaje jedino poznat preko Interneta. Ovakav vid Internet društvenih odnosa ima svojih i prednosti i nedostataka. Na Internetu ljudi mogu lakše

¹ Korespondent: dr Szde Yu, Fakultet za aktivnosti u zajednici, Državni Univerzitet Wichita, Adresa: 1845 Fairmount Box 135, Wichita, KS 67260, SAD, Tel: 1-316-978-6492, Email: szdeyu@gmail.com.

proširiti svoje društvene krugove i komunicirati sa širom publikom, ali takođe mogu biti i lakše prevareni ili pretvoreni u žrtvu upravo zbog patvorenog Internet identiteta koji može ali i ne mora biti pravi.

Uzimajući u obzir sajber društveni kontekst, cilj ove studije bio je da se osmisli tehnika sajber profilisanja. Pod pretpostavkom da se adekvatni podaci ne mogu dobiti u fizičkom svijetu, profil subjekta bazira se isključivo na njegovom ili njenom ponašanju na Internetu koje je dostupno profileru. Cilj je procijeniti izvodljivost predviđanja crta ličnosti i karakteristika ljudi na osnovu tumačenja uzorka ponašanja subjekata na Internetu.

Ideja o sajber profilisanju nastala je iz kriminalističkog profilisanja. Kriminalističko profilisanje je vaspitni pokušaj koji istražnim agencijama pruža posebne informacije kao što je tip prestupnika u krivičnom djelu (Geberth, 1981). Štaviše, ovaj vaspitni pokušaj bazira se na principu otkrivanja nepoznatih stvari o ličnosti neke osobe na osnovu onoga što se o njoj zna (Yu, 2011). Osnovni cilj kriminalističkog profilisanja je da se krivičnim istražiteljima pruži psihološka i društvena procjena subjekta (Holmes i Holmes, 2009). Iako se pojam 'kriminalističko profilisanje' uvelike koristi u medijima, kriminalističko profilisanje nije zaseban metod. Postoje dva tipa kriminalističkog profilisanja. Induktivno profilisanje generalizuje obrasce u poznatim slučajevima, dok je fokus deduktivnog profilisanja na jednom slučaju bez oslanjanja na uopštenosti iz drugih slučajeva (Rogers, 2003; Turvey, 2008). Preovlađuje mišljenje da je deduktivno profilisanje podobnije kada je riječ o sajber kontekstu (Rogers, 2003). Analiza uzorka ponašanja (AUP) je deduktivni metod koji proučava i tumači ponašanje u individualnim slučajevima. Uzorak ponašanja može biti fizički, dokumentarni ili pisani uzorak ponašanja, koji se odnosi na to da li se, gdje i kada takvo ponašanje manifestovalo (Turvey, 2008). Postoji nekoliko diskusija u literaturi o primjeni AUP u sajber kriminalu (Jahankhani i Al-Nemrat, 2010; Nykodym et al., 2005; Rogers, 2003). Uprkos ovome, veoma malo ili gotovo nikakav napor nije uloženo u empirijsko testiranje podobnosti ili izvodljivosti analize uzorka ponašanja u sajber kontekstu.

Kao moguće objašnjenje, ova studija ima za cilj da razvije metod deduktivnog profilisanja u sajber kontekstu (npr. sajber profilisanje). U ovoj studiji istraživač je primijenio analizu uzorka ponašanja na odabranim Facebook korisnicima te analizirao njihovo ponašanja na Internetu kao uzorak za sakupljanje ličnih podataka o njima, kao što su demografija i ličnost. S obzirom da Internet korisnici nisu tretirani kao kriminalci, cilj posmatranja ponašanja na Internetu nije bilo utvrđivanje da li je, kada i kako počinjeno krivično djelo. Zapravo, uzorci ponašanja u ovom kontekstu tretirali su se kao indikatori crta ličnosti i karakteristika korisnika.

Crte ličnosti koje su se posmatrale u ovoj studiji ticale su se niskog nivoa samokontrole o kojem govore Gottfredson i Hirschi u svojoj opštoj teoriji zločina (Gottfredson i Hirschi, 1990; Hirschi i Gottfredson, 2000).

PROFILISANJE

Analiza uzorka ponašanja

U ovoj studiji, sajber profilisanje rađeno je po osnovnim principima AUP, iako ne sa istim ciljem. AUP se koristi za analizu uzorka ponašanja u kriminološkom smislu, dok se sajber profilisanje koristi za analizu svakodnevnog ponašanja ljudi na Internetu.

AUP primjenljivi principi su sljedeći (Turvey, 2008):

1. *Princip jedinstvenosti*. Svaki slučaj je jedinstven, jer se dvije različite osobe ne ponašaju na isti način u istoj situaciji.
2. *Princip razdvajanja*. Profiler treba da izbjegne projektovanje ličnih osjećanja i shvatanja na subjekt posmatranja.
3. *Princip dinamike ponašanja*. Ponašanje ljudi može se razvijati ili nazadovati, što znači da ne ostaje statično tokom vremena, čak i kad je motiv isti.
4. *Princip motiva ponašanja*. U osnovi svakog ponašanja nalazi se neki uzrok, iako neki od tih uzroka mogu biti podsvijesni.
5. *Princip multiodlučnosti*. Ponašanje može biti složeno, a jedan vid ponašanja može se manifestovati na više načina.
6. *Princip motivacijske dinamike*. Motiv se može promijeniti u toku radnje, što znači izvorni motiv koji je doveo do takvog vida ponašanja ne mora biti nužno isti motiv po završetku radnje.
7. *Princip varijacije ponašanja*. Jedno naočigled isto ponašenje može biti motivisano različitim uzrocima.
8. *Princip nehotičnih posljedica*. Ispoljavajuće ponašanje može biti rezultat nehotičnog djelovanja.

Svi ovi principi mogu se sažeti u jednu riječ: kontekst. Uzorak ponašanja je nešto što je neophodno posmatrati u okviru konteksta u kojem se manifestuje. Pogrešna interpretacija nastaje kao rezultat kada se ponašanje analizira izolovano van originalnog konteksta. Otud, za sajber profilisanje kvalitativna analiza je u svakom slučaju bolja nego kvantitativna.

Učesnici

Facebook mreža odabrana je za ovo istraživanje zbog mnogih razloga. Osim velikog izbora potencijalnih učesnika, Facebook je pogodan način elektronskog komuniciranja, što olakšava proces istraživanja. Ispitanici su birani nasumično odabirom uobičajenih imena na Facebooku (npr. John ili Emily). Ispitanici su birani samo ako su njihove Facebook stranice pružale odgovarajuću kvantitetu uzoraka ponašanja na Internetu. Dogovor sa ispitanicima podrazumijevao je da istraživač ima dozvolu da provede analizu njihovog ponašanja na Internetu koje je dostupno svima. Istraživač nije tražio privilegovan pristup.

Za istraživanje je ukupno odabrano 100 Facebook korisnika koji ni u kom smislu nisu bili međusobno povezani. U zavisnosti u kom privatnom ambijentu su se nalazili, ispitanici su davali različite količine informacija. Ispitanici su dopustili istraživaču da ih posmatra sedmicu dana. Takođe, po završetku profilisanja ispitanici su pristali na elektronski intervju.

Praktično, sve što je istraživač imao priliku posmatrati na Facebooku smatralo se kao uzorak ponašanja na Internetu. Uzorak ponašanja na Internetu individualno je analiziran od slučaja do slučaja, što i jeste suština deduktivnog profilisanja. Nijedan ispitanik nije manifestovao isti uzorak ponašanja na Internetu. Kod nekih ispitanika profil stranica bila je dostupna svima, dok su drugi imali donekle 'zaštićen' profil. Neki su dije-

lili svoje slike sa svima, dok su drugi samo istaknuli svoje profil slike. Količina informacija na njihovom profilu, kojoj su svi imali pristup, takođe je varirala. Neki ispitanici davali su više informacija o sebi za razliku od drugih, dok je drugima lista prijatelja ostala prikriivena. Nekoliko ispitanika bilo je prijavljeno na više ličnih sajtova (npr. MySpace, blog, Twitter itd.), pa su i ti sajtovi bili uključeni u istraživanje. Većina uzoraka bila je tekstualnoj ili grafičkoj formi. Neki uzorci bili su više lični zato što su ih ispitanici sami personalizovali, dok su drugi obrasci bili standardizovani usljed Facebook formata.

Tokom procesa analize, prva komponenta koju je istraživač tražio u uzorku bio je sadržaj Internet ponašanja. Na primjer, ako bi ispitanik negdje ostavio poruku, onda bi se analizirao sadržaj te poruke. Na isti način, ukoliko su ispitanici dijelili slike, sadržaj slika bio bi predmet analize. Druga komponenta istraživanja podrazumijevala je obrazloženje ponašanja ispitanika na Internetu. Drugim riječima, cilj je bio utvrditi zašto ispitanici dijele svoje informacije sa drugima na ovakav način. Osim toga, istraživanjem se takođe željelo utvrditi način interakcije između korisnika Facebooka. Načini, učestalost, pa čak i odsustvo interakcije sve su pokazatelji crta ličnosti. Imajući u vidu ove komponente, osnovni cilj analize ponašanja bio je da se dobije dvostruki profil za svakog ispitanika.

Prvi dio profila

Prvi dio profila sastojao se od demografije. Istraživač se oslanjao uzorak ponašanja na Internetu kako bi došao do demografskih podataka ispitanika, koji obuhvataju pol, starost, rasu, nacionalnost, obrazovanje, zaposlenje, vjerska ubjeđenja i trenutnu lokaciju.

Drugi dio profila

Drugi dio profila odnosio se na samokontrolu. Gottfredson i Hirschi (1990) predlažu opštu teoriju ispoljavanja kriminala prema kojoj sva krivična djela predstavljaju manifestaciju niskog nivoa samokontrole. Tako, nizak nivo samokontrola najbolji je indikator kriminalne sklonosti. Ljudi sa niskim nivoom samokontrole uglavnom su impulsivni, neverbalni, skloni riziku, bezosjećajni, sebični i zlovoljni. Skloniji su više fizičkim aktivnostima nego mentalnim i više preferiraju jednostavnije zadatke za razliku od složenijih (Gottfredson i Hirschi, 1990; Grasmick, 1993). Nizak nivo samokontrola nužno vodi do neposrednog zadovoljenja bez obaziranja na dugoročne posljedice (Hirschi i Gottfredson, 2000). Ovo je jedna od najviše testiranih i naujticanijih kriminoloških teorija (Piquero i Bouffard, 2007). Ova teorija je odabrana zato što nudi jednostavno i dobro ustanovljen teorijski okvir koji odgovara analizi ličnosti, što i jeste cilj ove studije. Osim toga, u poređenju sa psihološkim ili kriminološkim teorijama, lakše je objasniti pojam samokontrole učesnika, koji prethodno nisu imali nikakvo znanje iz psihologije i kriminologije.

Ipak, cilj ove studije nije bio da se utvrdi odnos između niskog nivoa samokontrole i kriminalnog ponašanja, kao što je to slučaj u većini literature. Zapravo, namjera je bila da se na osnovu uzorka ponašanja ispitanika pronađu karakteristike niskog nivoa

samokontrole. Cilj je bio testirati sposobnost utvrđivanja ovih karakteristika na osnovu analize ponašanja na Internetu, bez povezivanja ovih karakteristika sa kriminalom. Slijedi kompletna lista karakteristika niskog nivoa samokontrole:

1. Impulsivnost
2. Neverbalnost
3. Rizikovanje
4. Bezosjećajnost
5. Sebičnost
6. Zlovoljnost
7. Sklonost fizičkim radnjama (za razliku od mentalnih)
8. Jednostavnost
9. Kratkovidnost

Gore navedene karakteristike biće kvantitativno objašnjene, što znači da se sajber profilisanje ne svodi samo na jednostavno da-ne izvođenje zaključka. Sveukupna kvaliteta ovih karakteristika je procijenjena i uvrštena u profil.

Verifikacija

Profilisanje je subjektivna tehnika i njena pouzdanost je uvelike upitna (Snook et al., 2007; Bennell et al., 2006). Kako bi se pokazalo da sajber profilisanje nije samo istraživačevo mušičavo pretpostavljanje, ispitanici su bili izvor informacija. Oni su imali priliku da pregledaju profil i daju primjedbe. Tako, preciznost analize ponašanja na Internetu ovisila je i od potvrde ispitanika. Zatim, je uslijedio elektronski intervju sa ispitanicima putem poruka na Facebooku. Poslije toga, bilo koji vid nedosljednosti između samoprocjene ispitanika i profila bio je podvrgnut diskusiji. Intervju je mogao trajati i do nekoliko dana, dok god su učesnici bili voljni da pružaju informacije.

Ukoliko bi se naišlo na nedosljednosti, istraživač bi onda uporedio ispitanikovo ponašnje na Internetu sa zapažanjima iz intervjuja kako bi uklonio moguće nedosljednosti.

ANALIZA I REZULTATI

Demografija

Demografski podaci iz prvog dijela profila obuhvatali su pol, starost, rasu, nacionalnost, obrazovanje, zaposlenje, vjerska ubjeđenja i trenutnu lokaciju. Od ukupno 100 profila, 31 profil nije imao nijednu grešku. Utvrđivanje pola bio je lagan zadatak, čak i onda kada te informacije nisu direktno dobivene od ispitanika. Do ovog zaključka dolazilo se na osnovu imena, slika, interesa ispitanika i stranica koje vole. Pretpostavke o polnoj pripadnosti bile su 100% tačne. O uzrastu (76% tačno) se sudilo na osnovu obrazovanja, prijatelja, slika, muzike i filmova ukoliko ispitanici nisu sami specifikovali godinu rođenja. Obično se na osnovu profila moglo zaključiti o kojoj starosnoj dobi je riječ, npr. 20-25. Greške su se javljale u slučajevima kada su informacije na profilu bile netačne ili zastarjele. Većina ispitanika nije navela rasu, za šta su poslužile slike, među kojima i

slike ispitanikovih prijatelja. Kada je riječ o rasi, profilisanje je bilo 94% precizno, zbog nedostatka slika. O vjerskim ubjeđenjima (71% tačno) zaključivalo se eksplicitno ili implicitno. Mnogi ispitanici su direktno iznijeli svoja vjerska ubjeđenja ili u komunikaciji sa drugima. Na primjer, subjekat 011 naveo je kao interes Bibliju, dok je subjekat 015 u svom statusu naveo da ide u crkvu. Međutim, bez takvih informacija profilisanje bi se svodilo samo na puko pogađanje. Pitanje nacionalnosti bilo je implicitno, ali 98% procjene profila u ovom aspektu bilo je tačno. Po tom pitanju, u obzir se uzimalo ispitanikovo ime i jezik. Štaviše, o nacionalnosti se sudilo i na osnovu škole i rodnog grada koji su se nalazili na Facebooku. Više obrazovanje je bilo manje pouzdano jer većina ljudi studira u inostranstvu na koledžima i fakultetima. O obrazovanju se više sudilo na osnovu obrazovnog nivoa nego na osnovu određene institucije, iako je u većini slučajevima direktno ili indirektno, naveden i naziv institucije. Svega 9 profila nije pokazalo tačan obrazovni nivo učesnika, usljed zastarjelih informacija. Trenutna lokacija učesnika bazirala se na određivanju u kojoj državi je učesnik nastanjen, samo ako je riječ o SAD-u. U ostalim slučajevima, utvrđivala se samo nacionalnost. Bez direktne informacije o trenutnoj lokaciji, zaključci bi se donosili na osnovu obrazovanja učesnika, informacija na profilu ili zaposlenju. Svega 9 učesnika prijavilo je grešku u profilisanju po ovom pitanju. Zaposlenje se vrednovalo u pogledu punog radnog vremena, pola radnog vremena ili nezaposlenosti. U tom smislu, 36% procjena profila nije bilo tačno. Većina grešaka javljala se kod određivanja punog i pola radnog vremena.

Ukratko, kad god bi ispitanici eksplicitno otkrili neke lične informacije na Facebooku, to samootkrivanje poslužilo bi kao vrijedan uzorak ponašanja za profilisanje, iako su netačne i zbunjujuće informacije mogle dovesti do pogrešnih zaključaka. U ovoj studiji, većina ispitanika direktno je pružala informacije vezano za prvi dio profila, ali niko od njih nije otkrio sve informacije. Otud, bilo je neophodno donijeti zaključak za sve slučajeve.

Donošenje zaključaka bilo je lakše kada je bilo riječi o polu, starosti i nacionalnosti. Nivo obrazovanja, vjerska ubjeđenja i trenutna lokacija bazirala su se na samobjavljanju informacija, iako se to dalo zaključiti samo po sebi. Pretpostavke o radnom statusu bile su najnepouzdanije, zato što prilikom direktnog davanja informacija ispitanici nisu precizno determinisali da li imaju posao sa punim ili pola radnog vremena, a mnogi od njih su radili i više od jednog posla.

Samokontrola

Drugi dio profila odnosio se na samokontrolu. Donošenje zaključaka o samokontroli baziralo se na karakteristikama niskog nivoa samokontrole, uključujući impulsivnost, neverbalnost, sklonost ka fizičkim radnjama, sebičnost, rizikovanje, zlovoljnost, jednostavnost, bezosjećajnost i kratkovidnost. Analiziralo se ponašanje na Internetu koje bi pokazalo prisutnost ovih karakteristika. Za razliku od demografskih podataka koju je većina ljudi direktno otkrila, procjena samokontrole isključivo je počivala na donošenju zaključaka i rasuđivanju. U zavisnosti od dostupnosti, mimo predstavljanja na Facebooku, profil ispitanika, njihove slike, komentari i interesi poslužili su kao primarni izvor uzorka ponašanja. Neki učesnici su odgovarali na razna 'pitanja' na Facebooku, a odgovori na ova pitanja takođe su tretirani kao bogat izvor informacija. Na primjer, odgovor

subjekta 066 na pitanje o slobodnim aktivnostima glasio je ‘definitivno vanjski sportovi’. Ovaj odgovor indicirao je sklonost ka fizičkim radnjama za razliku od mentalnih, što je jedna od karakteristika niskog nivoa samokontrole. Ipak, bitno je imati na umu da jedan uzorak ili jedna karakteristika nije dovoljna kako bi se donio zaključak. Svi uzorci su vrednovani kvalitativno umjesto kvantitativno.

Svega 8 ispitanika nije ispoljilo nizak nivo samokontrole u svom ponašanju, dok je za 26 drugih ispitanika utvrđeno da imaju nizak nivo samokontrole na osnovu uočenih različitih karakteristika u njihovom ponašanju. Kod većine ispitanika uočeni su mješoviti uzorci ponašanja, s tim da je sveukupan zbir pokazao da se ne radi o niskom nivou samokontrole.

Tokom intervjuja, ukupno 91 od 100 ispitanika složilo se sa procjenom samokontrole bez većih primjedbi, dok se nekolicina nije složila sa procjenom. Naročito, 5 ispitanika je istaknulo da imaju nizak nivo samokontrole iako se to nije manifestovalo u njihovom ponašanju na Internetu, dok je preostalih 4 ispitanika opovrgnulo postojanje niskog nivoa samokontrole u njihovom ponašanju. Među 9 karakteristika, najveći broj pogrešno identifikovanih negativnih karakteristika odnosilo se na ‘neverbalnost’, dok je ‘sebičnost’ bila zastupljena kod pogrešno identifikovanih pozitivnih karakteristika. Odnosno, 12 ispitanika nije se složilo sa rezultatima profila prema kojima su okarakterisani kao neverbalne osobe, a 9 učesnika nije se složilo sa rezultatima profila koji su pokazali da su oni sebični.

Diskusija

Cilj ove studije bio je da se ispita primjenljivost sajber profilisanja uz ograničen pristup ponašanju određenog subjekta na Facebooku. Došlo se o sljedećih rezultata.

Kao prvo, što je ponašanje na Internetu dostupnije to je sajber profilisanje preciznije. Većina ispitanika je manje ili više otkrila svoje demografske podatke na Facebook stranicama. One informacije koje nisu direktno pružene mogle su se zaključiti na osnovu posrednih uzoraka o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima. U ovoj studiji, sajber profilisanje pokazalo se tačnim u većini slučajeva kada je riječ o demografiji, ali uz nekoliko izuzetaka (npr. pol), profil nije ipak bio u potpunosti precizan bez učesnikovog objelodanjivanja informacija. Profiler npr. nije u stanju da predvidi kojom vrstom posla se ispitanik bavi ukoliko on to sam ne specificira. Međutim, na Facebooku većina ljudi objelodanjuje ovakve podatke. Postavlja se pitanje zbog čega ljudi omogućavaju strancima da imaju uvid u ovakav vid informacija.

Iz razgovora sa ispitanicima došlo se do saznanja da ovakav vid otkrivanja informacija za njih ne predstavlja problem dok god sami odlučuju koje informacije žele razotkriti, a takođe razlikuju se i mišljenja po pitanju koje informacije bi trebale biti privatne a koje ne. U ovoj studiji informacije koje su ispitanici podijelili sa drugima bile su sve tačne, osim onih koje su zastarile. S druge strane, mnogi ispitanici nisu čak ni bili svjesni da su im lične informacije dostupne svima.

Kao drugo, za razliku od demografije, nije bilo jasnih pokazatelja niskog nivoa samokontrole. Ovo je prosto iz tog razloga što ispitanici nisu raspravljali o svojoj ličnosti na Facebooku, pa se o njihovim crtama ličnosti sudilo isključivo na osnovu njihovog ponašanja na Internetu. Uzorci ponašanja koji ukazuju na nizak nivo samokontrole obuhva-

tali su čestu upotrebu psovki, slike devijantnog ponašanja, diskutovanje devijantnog ponašanja, ocrnjivanje određene populacije (npr. homoseksualnih manjina), podržavanje grupa koje zagovaraju nasilje i mržnju, nepotpune rečenice, prekomjerno 'sviđanje', prigovaranje o stvarima koje nisu uradili, prigovaranje o složenosti zadataka, ne uzimanje u obzir posljedica i nedosljednost u vlastitim iskazima. Štaviše, prekomjerno razotkrivanje ličnih informacija takođe se može posmatrati kao nizak nivo samokontrole, jer je to vid rizičnog ponašanja (Ibrahim, 2008; Ellison et al., 2007; Tufekci, 2008; Tyma, 2007; Debatin et al., 2009; Boyd i Ellison, 2008; Young i Quan-Hasse, 2009; Gross i Acquisti, 2005; Acquisti i Gross, 2006; Govani i Pashley, 2005; Viseu et al., 2004).

Kao što je već istaknuto, ovakav uzorak ponašanja mora se analizirati u okviru konteksta kako bi bio što precizniji. Tumačenje konteksta uvelike zavisi od profilerove stručnosti. Osim sadržaja uzorka ponašanja na Internetu, profiler takođe mora analizirati načelo koje se krije iza manifestovanog ponašanja. Načelom se može naći i u latentnom ponašanju. Na primjer, jedan učesnik se svađao sa drugim korisnikom Facebooka za kojeg se ispostavilo da je njen momak. Na svojim profilima su u svađi za ukupno dva dana razmijenili 23 poruke. Osim sadržaja poruka, takođe je potrebno ispitati zašto su odlučili da se svađaju na javnoj mreži kao što je Facebook. Ponašanje na Internetu, i ispoljavajuće i latentno, posmatrani su kao pokazatelji ličnosti.

Ovo istraživanje pokazuje da samopoštovanje i druge crte ličnosti (npr. narcisizam) mogu se dovesti u vezu sa ponašanjem ljudi na društvenim mrežama, jer pojedini ljudi koriste ove društvene mreže kao jedan novi vid samopredstavljanja ili samopromovisanja kojim potvrđuju ličnu vrijednost (Gonzalez i Hancock, 2011; Mehdizadeh, 2010; Stefanone et al., 2011; Wilson et al., 2010). Druga teorija pak zagovara da su ljudi pod pretpostavkom anonimnosti podložniji manjoj individualnosti i inhibiciji u sajber okruženju, što može dovesti do odstupanja u njihovom ponašanju (Joinson, 1999; Kabay, 1998; Suler i Phillips, 1998). Imajući ovo na umu, sajber profilisanje suočava se sa visokim stepenom lažnog pozitivnog ili lažnog negativnog, uslovljenošću okruženjem.

Ova studija sprovedena je na Facebook mreži gdje se pretpostavljalo da nema anonimnosti i gdje se očekivao naglašen osjećaj samosvijesti (Gonzalez i Hancock, 2011). Prema gore navedenim teorijama, ispitanici su više skloni predstavljanju pozitivne slike o sebi samima prije nego njihovog pravog ega. Teoretski, u tom slučaju njihovo ponašanje na Internetu pokazalo bi veći stepen samokontrole nego što je to u stvarnosti. Međutim, u ovoj studiji imamo 5 lažnih negativnih i 4 lažna pozitivna profila, što znači da ova teorija nije osnovana.

Ukratko, oslanjajući se na AUP, ova studija pokazuje da nije nemoguće predvidjeti određene aspekte ličnosti putem analiziranja ponašanja na Internetu. Tokom ovog procesa, postoje četiri razloga zbog kojih je se mogu javiti netačnosti u sajber profilisanju. Prvo, profiler može previdjeti ili pogrešno protumačiti neke uzorke. Drugo, nedosljednosti između ličnosti osobe na Internetu i u stvarnosti mogu dovesti do lažnih pozitivnih ili lažnih negativnih pretpostavki kada je riječ o ponašanju na Internetu. Neki ljudi nisu čak ni svjesni ovakvog raskoraka pa je samoprocjena ličnosti bazira na onakvoj kakva je ona u stvarnosti. Treće, uzorak ponašanja na Internetu može zastariti. Četvrto, ispitanik možda nije iskren prilikom samoevaluacije. Kao što je već rečeno, tačnost podataka u ovoj studiji bazirana je na smoevaluaciji. Otud, ako ispitanici nisu iskreni onda su i njihovi profili mogu biti netačni. Takođe, ispitanici se mogu pretvarati ili promijeniti svoje ponašanje na Internetu ako znaju da ih neko posmatra.

Sve u svemu, sajber profilisanje u ovoj studiji pokazuje relativnu pouzdanost u predviđanju crta ličnosti koje je bazirano na uzorku ponašanja na Internetu. Međutim, potrebno je pomenuti i neka ograničenja. Jedno od glavnih je pouzdanost samoevaluacije. Ispitanici nisu uvijek iskreni ili svjesni svoje prave ličnosti. Iako nema pokazatelja koji ukazuju na činjenicu da su ispitanici bili neiskreni, postoji mogućnost da su se ispitanici predstavili u onom svjetlu u kojem su željeli da ih drugi vide. Takođe, postoji mogućnost da neki od ispitanika nisu osporavali tačnost profila zato što im to nije bilo nešto što je važno.

Osim ovoga, ovaj uzorak nije pokazatelj određene populacije i odabir ispitanika je bilo pomalo pristrasan. Doduše, mnogi Facebook korisnici nisu željeli otkriti informacije za analizu, pa iz tog razloga nisu ni bili odabrani. Otud, važno je znati da cilj ove studije nije bilo generalizovanje. U stvari, cilj deduktivnog profilisanja i nije generalizovanje. Zapravo, u ovoj studiji koristi se Facebook mreža kao polazna osnova za testiranje izvodljivosti sajber profilisanja, a test je baziran na selektivnom uzorku koji odgovara ovoj svrsi. Odgovarajuće tumačenje rezultata trebalo bi da pokaže da na osnovu dovoljnog, ne nužno obimnog, ponašanja na Internetu, sajber profilisanje može biti tačno. Osim toga, kod svih vrsta uzoraka kvaliteta je važnija od kvantitete. Na primjer, obiman uvod o samome sebi ne mora pružiti nužne informacije o ličnosti koje može samo nekoliko slika.

Štaviše, s obzirom na Facebook okruženje svim ispitanicima bila su poznata imena i skoro svi su imali svoju sliku. Imena i slike imale su važnu ulogu u predviđanju starosti, pola, nacionalne pripadnosti i rase ispitanika. Međutim, ove informacije ostaju nepoznate ukoliko identitet subjekta nije poznat. Sajber profilisanje ima jednu prednost u odnosu na druge vidove profilisanja. Iz tog razloga, tačnost sajber profilisanja u predviđanju demografskih podataka mogla je biti malo preuveličana u ovoj studiji. S druge strane, na mreži kao što je Facebook sajber profilisanje može biti ograničeno zato što veći uzorak ponašanja na Internetu je statičan i struktuiran, dok isti ti mogu biti dinamični na drugim mrežama (npr. video razgovor na Internetu) ili personalizovani (npr. izgled početne stranice). Uz veliku raznolikost ponašanja na Internetu, sajber profilisanje bi trebalo biti preciznije.

Sajber profilisanje je primjenljivo u mnogim oblastima, kao što je kriminološko istraživanje i psihološko savjetovanje. Kada je riječ o kriminološkom istraživanju, sajber profilisanje nije tehnika sama za sebe. U daljim istraživanjima neophodno je kombinovati sajber profilisanje sa tradicionalnim metodama profilisanja u cilju poboljšanja kriminološkog profilisanja. Što se tiče psihološkog savjetovanja, pacijentovo ponašanje na Internetu može pokazati kakav je unutrašnji svijet pacijenta. Sajber profilisanje bi moglo lako postati novi metod liječenja.

Kao što je već istaknuto, uzorci ponašanja, bilo na Internetu ili u stvarnosti, imaju značenje samo ako se tumače u okviru konteksta. Moguće jezičke barijere ili kulturne razlike mogu otežati sagledavanje konteksta. Kako bi se sajber profilisanje decidno sprovelo, profiler bi trebalo da posjeduje najmanje sljedeće sposobnosti:

1. Dobro poznavanje rada na kompjuteru
2. Poznavanje različitih Internet mreža
3. Svijest o kulturnoj pozadini ispoljavajućeg ponašanja
4. Poznavanje jezika i vještina za lingvističku analizu
5. Poznavanje sajber psihologije

6. Poznavnje ljudskih nauka

Pouzdanost sajber profilisanja zavisi od profilerove sposobnosti i iskustva, te raznovrsnosti ponašanja na Internetu. Profiler ne samo što mora da analizira sadržaj ponašanja, nego i da ga obrazloži. Buduća istraživanja trebalo bi da imaju za cilj osmišljavanje pouzdanog testa za adekvatno posmatranje ispoljavajućeg i latentnog ponašanja.

Na kraju, uzimajući u obzir idiosinkratičnost u individualnom ponašanju, induktivno generalizovanje može biti veoma nepouzđano i zbunjujuće kada je riječ o analizi ponašanja. Otud, predlaže se da se sajber profilisanje bazira na deduktivnom motodu. Studije slučaj trebale bi unaprijediti sajber profilisanje, a posebno međukulturne studije.

Izvori

- Acquisti, A., & Gross, R. (2006). Imagined communities: awareness, information sharing and privacy protection on the Facebook. In Proceedings of the 6th Workshop on Privacy Enhancing Technologies. http://dx.doi.org/10.1007/11957454_3
- Bennell, C., Jones, N.J., Taylor, P.J., & Snook, B. (2006). Validities and abilities in criminal profiling: A critique of the studies conducted by Richard Kocsis and his colleagues. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(3), 344-360. <http://dx.doi.org/10.1177/0306624X05277660PMid:16648388>
- Boyd, d., & Ellison, N.B. (2008). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Debatin, B., Lovejoy, J.P., Horn, A., & Hughes, B.N. (2009). Facebook and online privacy: Attitudes, behaviors, and unintended consequences. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 15, 83-108. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2009.01494.x>
- Ellison, N., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook “friends”: Exploring the relationship between college students’ use of online social networks and social capital. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4). Retrieved December 4, 2011, from <http://jcmc.indiana.edu/vol12/issue4/ellison.html>
- Geberth, V. (1981). Psychological profiling. *Law and Order*, 29, 46-49.
- Gonzalez, A., & Hancock, J. (2011). Mirror, mirror on my Facebook wall: Effects of exposure to Facebook on self-esteem. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 79-83. <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2009.0411>
- Gottfredson, M., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press. PMID: 2278954
- Govani, T., & Pashley, H. (2005). Student awareness of the privacy implications when using Facebook. Paper presented at the Privacy Poster Fair at Carnegie Mellon University School of Library and Information Science. DOI=<http://lorrie.cranor.org/courses/fa05/tubzhlp.pdf>
- Grasmick, H.G., Tittle, C.R., Bursik, R.J., & Arneklev, B.J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi’s general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(1), 5-29. <http://dx.doi.org/10.1177/0022427893030001002>

- Gross, R., & Acquisti, A. (2005). Information revelation and privacy in online social networks. In proceedings of the 2005 ACM workshop on privacy in the electronic society. <http://dx.doi.org/10.1145/1102199.1102214>
- Hirschi, T., & Gottfredson, M. (2000). In defense of self-control. *Theoretical Criminology*, 4(1), 55-69. <http://dx.doi.org/10.1177/1362480600004001003>
- Holmes, R.M., & Holmes, S.T. (2009). *Profiling violent crimes: An investigative tool*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publication Inc.
- Ibrahim, Y. (2008). The new risk communities: Social networking sites and risk. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 4(2), 245–253. http://dx.doi.org/10.1386/macp.4.2.245_3
- Jahankhani, H., & Al-Nemrat, A. (2010). Examination of cyber-criminal behavior. *International Journal of Information Science and Management*, 2010, 41-48.
- Joinson, A. (1999). Social desirability, anonymity, and internet-based questionnaires. *Behavior Research Methods*, 31(3), 433-438. <http://dx.doi.org/10.3758/BF03200723>
- Kabay, M. (1998). Anonymity and pseudonymity in cyberspace: Deindividuation, incivility and lawlessness versus freedom and privacy. Retrieved Oct 10, 2012 from http://www.cs.wright.edu/~pmateti/InternetSecurity/Lectures/Privacy/Anonymity_Pseudonymity.PDF
- Lee, S. (2010). Analysis of college student' online life-styles and their psychological profiles in South Korea. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 701-704. <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2009.0443> PMID: 21142996
- Mehdizadeh, S. (2010). Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 357-364. <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2009.0257> PMID: 20712493
- Nykodym, N., Taylor, R., & Vilela, J. (2005). Criminal profiling and insider cyber crime. *Computer Law & Security Report*, 21(5), 408-414. <http://dx.doi.org/10.1016/j.clsr.2005.07.001>
- Piquero, A.R., & Bouffard, J.A. (2007). Something old, something new: A preliminary investigation of Hirschi's redefined self-control. *Justice Quarterly*, 24(1), 1-27. <http://dx.doi.org/10.1080/07418820701200935>
- Rogers, M. (2003). The role of criminal profiling in the computer forensics process. *Computer & Security*, 22(4), 292-298. [http://dx.doi.org/10.1016/S0167-4048\(03\)00405-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0167-4048(03)00405-X)
- Snook, B., Eastwood, J., Gendreau, P., Goggin, C., & Cullen, R.M. (2007). Taking stock of criminal profiling: A narrative review and meta-analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 34(4), 437-453. <http://dx.doi.org/10.1177/0093854806296925>
- Stefanone, M., Lackaff, D., & Rosen, D. (2011). Contingencies of self-worth and social networking site behavior. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 41-49. <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2010.0049>
- Suler, J.R., & Phillips, W.L. (1998). The bad boys of cyberspace: Deviant behavior in a multimedia chat community. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 1(3), 275-294. <http://dx.doi.org/10.1089/cpb.1998.1.275>

- Tufekci, Z. (2008). Can you see me now? Audience and disclosure regulation in online social network sites. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 28(1), 20–36.<http://dx.doi.org/10.1177/0270467607311484>
- Turvey, B.E. (2008). *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis*. Burlington, MA: Academic Press.
- Tyma, A. (2007). Rules of Interchange: Privacy in online social communities: A rhetorical critique of MySpace.com. *Journal of the Communication, Speech & Theatre Association of North Dakota*, 20, 31–39.
- Viseu, A., Clement, A., & Aspinall, J. (2004). Situating privacy online: Complex perception and everyday practices. *Information, Communication & Society*, 7(1), 92-114.<http://dx.doi.org/10.1080/1369118042000208924>
- Wilson, K., Fornasier, S., & White, K. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13, 173-177.<http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2009.0094> PMID:20528274
- Young, A.L., & Quan-Hasse, A. (2009). Information revelation and internet privacy concerns on social network sites: A case study of Facebook. In *Proceedings of the Fourth International Conference on Communities and Technologies 2009*, 265-274.<http://dx.doi.org/10.1145/1556460.1556499>
- Yu, S.D. (2011). *The art of criminal investigation: 50 principles*. Charleston, SC: CreateSpace Inc.

Rad primljen: 25. 10. 2012.

Rad odobren: 8. 1. 2013.

**KRIVIČNO PRAVO – RELIGIJA IZMEĐU
TRADICIJE I SAVREMENOSTI**

O UBISTVU U KANONIMA PRAVOSLAVNE CRKVE

Izvorni naučni rad

DOI: 10.5570/dfnd.1333.03.se	COBISS.BH-ID 3540760	UDK 343.3/.7:271.2-74
------------------------------	----------------------	-----------------------

dr Borislav Grozdić, Univerzitet odbrane u Beogradu¹
dr Dragan Gostović, Univerzitet odbrane u Beogradu
dr Ilija Kajtez, Univerzitet odbrane u Beogradu

Apstrakt:

Kanoni Pravoslavne crkve pravila su koja donosi Crkva i odnose se na veru, moral, disciplinu, poredak i druga crkvena pitanja. Poštovanje starozavetne norme „Ne ubij“ se odnosi ne samo na činjenicu fizičkog ubistva, lišavanja života, već obuhvata i motiv, odnosno nameru. Imajući u vidu nameru počinioca, razlikuju se hotimično, blizu hotimično i nehوتيčno ubistvo. Pod epitimijom se podrazumevaju određene mere koje preduzima sveštenik prema pokajniku. Epitimija nije kazna koja bi trebalo da zadovolji pravdu, nego je to lek koji treba da probudi svest onoga koji je počinio određenu povredu kanona i obezbedi duhovno ozdravljenje grešnika kroz pokajanje. Epitimija može biti zabrana Svetog pričešća na neko vreme, što je najčešća i najteža sankcija, udaljavanje grešnika od crkvene zajednice i javne molitve, dodatni post i domaće molitve, čitanje verskih knjiga, posećivanje svetih mesta i druge dušekorodne radnje. Prema crkvenim kanonima, za sveštena lica je predviđeno raščinjavanje ukoliko ubiju, bez obzira da li je ubistvo izvršeno u ratu ili u miru, hotimično ili nehوتيčno.

Ključne reči: ubistvo, crkveni kanoni, Pravoslavna crkva, epitimija

1. UVOD

Mnogo je teških pitanja i velikih dilema koja se postavljaju pred svakog hrišćanina. Pitanje ubistva se verovatno najzaoštrenije postavlja pred savest hrišćana, jer je, s duhovne i moralne tačke gledano, reč o jednom od najtežih životnih i ontoloških problema.

¹ Korespondent: dr Borislav Grozdić, vanredni profesor na Vojnoj akademiji, Univerzitet odbrane u Beogradu, e-mail: borislav.grozdic@gmail.com dr Dragan Gostović, vanredni profesor na Vojnoj akademiji, Univerzitet odbrane u Beogradu, e-mail: dgostovic@mail.com dr Ilija Kajtez, vanredni profesor na Vojnoj akademiji, Univerzitet odbrane u Beogradu, e-mail: ilijasbm@ptt.rs.

Prema hrišćanskoj doktrini postanka, Bog je stvorio čoveka po svom obličju iz čega sledi da čovek ne može prisvajati ono što je Božje, odnosno, davati sebi za pravo da uzima život drugom čoveku, jer je davanje i uzimanje života čoveku u rukama Božjim. Sveti vladika Nikolaj tvrdi da „niti smemo, niti možemo, uništiti taj pozajmljeni život Božji u sebi ili drugima... Čak ni otac ni majka nemaju pravo oduzeti život svojoj deci, jer ne daju život roditelji, no Bog kroz roditelje“ (Nikolaj, 1991, str. 31–32). Ako roditelji nisu vlasnici života svoje dece, šta reći o vlasništvu nad telom i životom drugih i nepoznatih ljudi?

Od kako je Kain ubio brata Avelja, pitanje ubistva je prisutno i aktuelno teološko, filozofsko (etičko i aksiološko), pravno, psihološko i sociološko pitanje. Abortus, smrtna kazna, ubistvo u miru i ratu i druga mnogobrojna pitanja i etičke dileme u vezi s ubistvom ostaju trajno otvorena dok je ljudskog roda. Ovaj rad je prilog sagledavanju tog problema iz jednog nesvakidašnjeg, crkvenopravnog ugla. U radu se problematizuje pitanje kako se gleda na ubistvo u kanonima Pravoslavne crkve. Razmatra se, prvo, kako se u kanonima tretira ubistvo (hotimično, blizu hotimično i nehotično), zatim kakvo je pokajanje propisano za ubistvo i na kraju, kako se za počinjeno ubistvo tretiraju klirici (sveštena lica), a kako laici (svetovna lica). Opisani su i prokomentarisani duh (duboki smisao) i slovo (istorijska formulacija) kanona koji se odnose na ubistvo, bez pretenzija na celovito tumačenje.

Kanonske odredbe o ubistvu date su u kanonima, odnosno pravilima Pravoslavne crkve, koja je sa *Atinske sintagme* objavljene 1852–1859, najboljeg izdanja i najpotpunijeg zbornika kanona prvih 10 vekova *Nomokanona u 14 naslova*, na srpski jezik preveo Nikodim Milaš, pod nazivom *Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima* (Milaš, 1895). One će biti upoređene i sa najnovijim prevodom crkvenih kanona, koje je sa novim objašnjenjima i tumačenjima objavio umirovljeni hercegovački episkop Atanasije (Jevtić), pod nazivom *Svešteni kanoni crkve* (Svešteni kanoni crkve, 2005). U najkraćem će se dati osvrt i na to kako se gleda na ubistvo u najvećoj srpskoj rukopisnoj knjizi – *Nomokanonu (Krmčiji ili Zakonopravilu)*² Svetoga Save, koju je prvi arhiepiskop srpski Sava, sastavio početkom XIII veka na osnovu vizantijskih nomokanona³ i u nju uneo preko sto kanonskih i zakonskih vizantijskih spisa, prevedenih na srpskoslovenski jezik, ali tako da predstavlja originalni zbornik, drugačiji od svih poznatih. Do sada je objavljen samo prvi tom prevoda *Nomokanona (Krmčije) Svetoga Save* na savremeni srpski jezik, pod nazivom *Zakonopravilo Svetoga Save* (Zakonopravilo, 2004).

Šta čini kanone (pravila) Pravoslavne crkve? Kanon je pravilo čije je donošenje isključivo u nadležnosti Crkve i odnosi se na veru, moral, disciplinu, poredak i druga crkvena pitanja. To su pisane odredbe koje je Crkva usvajala tokom nekoliko vekova i sastoje se iz: pravila svetih apostola (85 kanona), pravila sedam vaseljenskih sabora (190 kanona), pravila deset pomesnih sabora (321 kanon), pravila 13 svetih otaca⁴ (147 kanona) i dopunidbena pravila. Poimanje ubistva u crkvenim kanonima nije samo teorijsko i teološko pitanje, već ima svoje konkretne posledice jer je stalno otvoren problem auten-

² O nazivu *Zakonopravilo*, umesto *Krmčija*, videti: (Petrović, 1990, str. 7–39).

³ Nomokanoni ili zakonopravila su mešoviti zbornici koji objedinjuju zbornike crkvenih kanona i zbornike građanskih zakona, a nastaju iz praktičnih razloga, da bi se ove dve odvojene knjige objedinile u jednu. Kanon je pravilo koje propisuje Crkva u vezi s crkvenim pitanjima; zakon (nomos) donosi država, uz pristanak Crkve, jer bez saglasnosti Crkve takvi zakoni ne bi se našli u nomokanonu.

⁴ Neki od svetih otaca čija pravila su sastavni deo Pravila pravoslavne crkve su: sveti Atanasije Veliki, sveti Vasilije Veliki, sveti Grigorije Bogoslov, sveti Grigorije Niski i drugi.

tične primene crkvenog kanonskog predanja na specifične zahteve svakog vremena i nove probleme sa kojima se suočava Crkva.

2. HOTIMIČNO, BLIZU HOTIMIČNO I NEHOTIČNO⁵ UBISTVO

S obzirom da je *Sveto pismo* temeljni izvor crkvenog prava, najpre da podsetimo na biblijske stavove u vezi s ubistvom. U *Starom zavetu* piše: „Ko prolije krv čovječiju, njegovu će krv prolići čovjek; jer je Bog po svojem obličju stvorio čovjeka“ (1 Moj 9, 6), zatim „Ne ubij“ (2 Moj 20, 13). U *Novom zavetu* nalazimo Hristovo ukazivanje na starozavetnu zapovest „Ne ubij“ rečima: „Čuli ste kako je kazano starima: Ne ubij; jer ko ubije, biće kriv sudu“ (Mt 5, 21). Osim toga, Gospod Isus Hristos daleko zaoštava i prevazilazi navedenu zapovest zabranom čak i uvrede i ljutnje na svoga bližnjega: „A ja vam kažem da će svaki koji se gnjevi na brata svoga ni za što, biti kriv sudu; a ako li ko reče bratu svome: „Raka!“ biće kriv sinedrionu; a ko reče: „Budalo!“ biće kriv paklu ognjenome“ (Mt 5, 22). U Otkrovenju piše: „Ko mačem ubija, treba i on mačem da bude ubijen“ (Otk 13, 10).

Važenje navedene zapovesti je univerzalno i apsolutno, iako se odnosi na pojedinačno ubistvo. Poštovanje norme „Ne ubij“ ne odnosi se samo na činjenicu fizičkog ubistva, lišavanja života, već obuhvata i motiv, odnosno nameru. Zbog toga je ova norma u smislu Crkve toliko slojevita, tajnovita i etički plodonosna i ontološki zagonetna. S obzirom na to o kakvom se ubistvu radi, predviđene su različite sankcije, a različito se tretira i ukoliko je ubistvo počinio klirik ili laik.

Prema osmom pravilu svetog Vasilija Velikog, hotimičnim ili namernim ubistvom (savremenim pravnim jezikom rečeno – ubistvo sa umišljajem) smatra se: ako ko baci sekiru na nekoga i ubije ga; onaj ko, potegavši mač ili nož, udari nekoga; i razbojnik, i neprijatelj i onaj ko zbog drugog razloga da otrov – ako umori; i žene koje čedomorne trave daju, i one koje uzimaju.⁶ U tumačenju ovog, 8. pravila, između ostalog piše: „Ubištva su, dakle, jedna hotimična, druga nehotimična, a neka blizu hotimična. Ako ko, dakle, baci sekiru na nekoga i ubije ga; i onaj ko uzevši mač ili nož te ubije nekoga; i razbojnici, i neprijatelji – jedni radi bogatstva ubijaju, a drugi javno hoće da ubiju one koji im se protive – ti se nazivaju hotimičnim ubicama, jer hotimično ubijaju. A tako isto i one koje daju čedomorne trave kako bi umorile dete u utrobi – i koje uzimaju hotimično ubijaju. I one koje bi htele da od nekog muškarca budu voljene, te spravivši takve trave i davši mu to da pije izazovu pomračenje njegovog uma – pa ako umre od te trave to se smatra hotimičnim ubistvom“ (Zakonopravilo, 2004, str. 505–506).

Zanimljivo da se i ubistvo u ratu shvata kao hotimično, namerno, odnosno ubistvo s umišljajem. Stav Vasilija Velikog, prema kome je to hotimično ubistvo sveti Sava je uneo u *Nomokanon*. Kod N. Milaša, u pomenutim *Pravilima pravoslavne crkve s*

⁵ U citatima iz *Zakonopravila Svetoga Save* zadržan je oblik „nehotimično“.

⁶ Navedeno 8. pravilo svetog Vasilija Velikog glasi: „Onaj ko potegne sekiru na ženu – hotimični je ubica. Onaj ko baci kamen na psa, pogodi čoveka; i onaj ko, da bi kaznio udari bičem ili prutom – nehotimični je ubica. A onaj ko razgnjevivši se, drvetom ili rukom udari nekoga u smrtno mesto i ubije, blizu je hotimičnog ubice. Onaj ko, potegavši mač ili nož, udari nekoga, taj je pravi hotimični ubica. I razbojnik, i neprijatelj i onaj ko zbog drugog razloga da otrov – ako umori hotimični je ubica. I žene koje čedomorne trave daju, i one koje uzimaju, hotimične su ubice“ (Zakonopravilo, 2004, str. 505).

tumačenjima, taj stav glasi: „Sa svijem je pak hotimično, niti ikakvoj sumnji podleži ono, što biva od razbojnika ili u vrijeme neprijateljskih ratova; jer oni ubivaju radi novca, krijući se od suda, a ovi u ratovima izvode ubijstva s odlučnom namjerom, ne da zaplaše ili da dovedu koga na pravi put, nego da ubivaju protivnike“ (Milaš, 1895, str. 360).⁷ Iz ovog posljednjeg stava vidi se koliko je pitanje ubistva u ratu složeno, protivrečno i etički krajnje osjetljivo. Rat i ubistvo u ratu su veće teme i dileme čoveka od pamtiveka do dana današnjeg.

Nehotično (nenamerno) ubistvo i blizu hotimično ubistvo u tumačenju osmog pravila Vasilija Velikog u *Nomokanonu Svetoga Save* određuje se na sledeći način: „A ako ko potegavši kamen ili drvo na psa u nameri da se odbrani od njega, pa promašivši psa udari čoveka te od toga umre, ubistvo je nehotimično; ili plod neki sa drveta želi da obori, kao što je to kruška ili jabuka ili nešto slično pa, promašivši drvo, udari čoveka, te od toga umre, i to je nehotimično ubistvo; ili ako ko, želeći da kazni počinioca krivice, bije kaišem ili prutom, te od toga umre – i taj se uračunava u nehotimične ubice. A ako ko rasrdivši se, te u gnevu drvetom ili rukom nekome neštedimice nanese ranu na smrtnom mestu i ubije ga, blizu je hotimičnog ubistva. Jer, ako ko i ne želeći da ubije onoga koji se sa njim svađa, učini to, želeći samo da mu nanese uvredu, a nikako (ne) i da ga ubije, ali pokazuje se da je i strašću jarosnom obuzet, te pošto zbog toga neštedimice naneo čoveku teškim drvetom ranu, i ubio – to već nije potpuno nehotimično ubistvo, nego je blizu hotimičnog“ (Zakonopravilo, 2004, str. 505–506). Iz ovih stavova svetih otaca može se videti da oni naglasak uvek stavljaju na nameru čoveka, a ne toliko na posledice ljudskog delovanja ili zlog delovanja, iako i njih naravno ne izostavljaju i ne negiraju.

U *Nomokanon Svetoga Save* uneseno je i 43. pravilo Vasilija Velikog: „Onaj ko udari nekoga na smrt, bilo da je sam počeo, ili braneći se, ubica je“ (Zakonopravilo, 2004, str. 525). U tumačenjima ovog pravila navodi se da se ubicom smatra onaj ko, rasrdivši se, u gnevu, nanese nekome ranu i ubije ga, bilo da je prvi počeo ili je udaren, pa u želji da se osveti usmrti drugog. A da li je hotimično ili nehotično ubistvo razlučiče se prema predmetu kojim je udario, odnosno da li je to bilo mačem, drvetom ili nečim drugim. Na ovom mestu opet se ukazuje na pomenuto 8. pravilo Vasilija Velikog, uz čiju pomoć se može rasuditi o kakvom ubistvu se radi.

Ukazivanje na razliku između hotimičnog i nehotičnog ubistva nalazimo i u kanoonskoj poslanici svetog Grigorija, episkopa Niskog, upućenoj Litoju, episkopu meletinskom.⁸ Na Petošestom (Trulskom) vaseljskom saboru, pravilom 91. kao ubice su okvalifikovane i „žene koje uzimaju otrove da umore decu u svojoj utrobi, i one koje im te daju“⁹.

⁷ U prevodu vladike Atanasija (Jevtića) ovaj stav glasi: „I opet, sasvim je namerno (delo), i bez ikakve sumnje, kao što je (napad) od razbojnika i u vreme ratnih najezdi. Jer ovi ubijaju radi novca, izbegavajući (svaku) kontrolu, a oni u ratu dolaze radi ubistva, niti da zastraše, niti da urazume, nego s javnom namerom da ubiju protivnike“ (Svešteni kanoni crkve, 2005, str. 464).

⁸ Razmatrajući različite osobine (svojstva, sile, moći) duše, sveti Grigorije Niski, na tragu i drugih svetih otaca pa sve do antičkog filozofa Platona, razlikuje tri osnovna svojstva duše: slovesnu, pohotnu i jarosnu (razumni, željni i dinamički deo). Na slobodnoj volji čoveku je da li će ove duševne sposobnosti da upotrebljava ili zloupotrebljava, odnosno da li će ih koristiti u službi Bogu i spasenju ili u službi strastima i grehu. Tako pišući o izopačenju srčanog, afektivnog dela duše, Sveti Grigorije u 4. pravilu ponavlja stav o namernom i nenamernom ubistvu: „Jarosnog, odnosno, gnevljivog, mnoge su izopačenosti. Najgora od svih je ubistvo, koje se deli na hotimično i nehotimično“ (Zakonopravilo, 2004, str. 583).

⁹ Pravilo 91. petošestog (Trulskog) vaseljskog sabora glasi: „I ona koja daje (i) ona koja prima čedomorne trave – ubice su“, a u tumačenjima piše: „Zaprečenju za razbojnike podležu – i žene koje uzimaju otrove da umore decu u svojoj utrobi, i one koje im te daju“ (Zakonopravilo, 2004, str. 467).

3. EPITIMIJA (SANKCIJA) ZA UBISTVO

Isus Hristos je u Jevanđelju već odredio platu za ubistvo – „od noža će poginuti“. „Zemaljska pogibija tako ostaje najviša jevanđelska 'kazna' predviđena za nosioca mača“, lepo primećuje I. Iljin (Iljin, 2001, str. 165). Onaj ko se prihvatio mača da drugoga ubije mora da bude spreman i da bude ubijen. Otuda je prihvatanje mača – prihvatanje smrti ali strah od Boga smanjuje strah od smrti. Hristove reči da će svako ko se lati noža od noža i poginuti ne znači apsolutnu zabranu „laćanja za nož“, već upozorenje šta mogu da očekuju oni koji tako čine.

S obzirom na nameru s kojom je ubistvo poćinjeno, u kanonima su predviđene različite sankcije, odnosno epitimije (zaprećenja). Prema pravoslavnom shvatanju, pod epitimijom se podrazumevaju određene mere koje preduzima duhovnik (sveštenik) prema pokajniku (bilo da ovaj dobija ili ne dobija oproštaj grehova), uglavnom s ciljem da se postigne duhovno ozdravljenje, kao i da se pokajnik zaštiti od duhovnog zla i svakog mogućeg ponavljanja greha. Prema tome, epitimija nije kazna koja bi trebalo da zadovolji nećiju uvredu ili da umilostivi uvređenu Božju pravdu, nego je to lekovito sredstvo koje treba da probudi svest onoga koji je poćinio određenu povredu kanona i obezbedi duševno ozdravljenje grešnika kroz duhovnu borbu pokajanja.

Ispovednici – episkopi i sveštenici (prezvitari) imaju pravo, koje apostolskim prejemstvom potiče od samog Gospoda Isusa Hrista, da opraštaju ili zadržavaju grehe onih koji se kaju: „Kojima oprostite grijehe, opraštaju im se; i kojima zadržite, zadržani su“ (Jn 20, 23). Budući da neki gresi koji se ispovedaju nisu za razrešenje, ispovednici po blagodatni Duha Svetoga prosuđuju i procenjuju težinu svakog ispovedenog greha, kao i stepen pokajanja koji se ispoljava. Na osnovu toga neke teže grehe mogu „zadržavati“ izvesno vreme, određujući obavezno i duhovni lek za dostojno pokajanje. Upravo to „zadržavanje“ nekoga greha i propisivanje duhovnog leka i čini samu suštinu pojma „epitimije“.

Kada, kome, kolika i koja vrsta epitimije se određuje je posebno važno. Može biti pogubno po dušu pokajnika kako nedavanje nikakvog duhovnog leka (što se najčešće dešava), tako i davanje prejake mere, jer je cilj epitimije da pomogne i isceli, a ne da pogorša i ubije dušu. Ako bi duhovno i duševno ozdravljenje poredili sa fizićkim, onda kao što bi lekar bio kriv i odgovaran za smrt svoga pacijenta, bilo da mu ne da nikakav lek, bilo da mu da lek koji ne odgovara njegovoj bolesti (suviše slab, ili previše jak), koji će umesto ozdravljenja bolesnika prouzrokovati njegovu smrt, tako je i sveštenik odgovoran pred Gospodom i vernikom u korištenju epitimije. S tom razlikom što je odgovornost sveštenika utoliko veća i teža ukoliko je duša pretećnija od tela.

Šta se sve može naložiti kao epitimija? Na primer, može biti udaljavanje grešnika od crkvene zajednice i javne molitve, zabrana Svetog prićešća na neko vreme, što je najčešća i najteća epitimija, dodatni post i domaće molitve, metanije (mali i veliki pokloni), ćitanje verskih knjiga, davanje milostinje, posećivanje svetih mesta i druge dušekorisne radnje. Za teže grehe, kao što su ubistvo, preljuba, vraćanje, može da se odlući od Svetog prićešća i više godina. Još u apostolsko vreme teški grešnici odlučivani su od crkvene zajednice, a vraćali su se u nju posle izvesnog vremena, pošto su pokazali iskreno pokajanje za poćinjene grehe. Kasnije je na vaseljskim i pomesnim saborima Crkva sistematizovala pitanje epitimija, posebno donošenjem određenih pravila.

Još u III veku, u 11. pravilu kanonske poslanice svetog Grigorija Čudotvorca, govori se o pokajnoj disciplini i četiri stepena „onih koji se kaju“, a to su: 1) plaćuci pokajnici, 2) slušači (pobožnog sadržaja koji se čita), 3) oni koji metanišu i kleče i 4) oni koji prisustvuju bogoslužjenju zajedno sa ostalim vernim (Pravoslavna enciklopedija, 2002, str. 36). U Crkvi je do 391. godine praktikovana „javna ispovest“ (javno, pred svima u hramu, ispovedani su gresi), pa je i „kajanje“ bilo javno, kao i same epitimije. Carigradski patrijarh Nektarije ukinuo je javnu ispovest i od tada postoji samo pojedinačna, tajna ispovest.

Najstariji kanoni o epitimiji pripisuju se carigradskom patrijarhu Jovanu Postniku (582–595). Njegova pravila propisuju post, molitvu, suhu hranu i određuju na duže vreme, zavisno od prestupa, molitvu, milostinju i drugo – za prestupe, kao što su: otpad od vere, čarobnjaštvo, preljuba, nedržanje zakletve, blud, raskopavanje, odnosno skrnavljenje grobova (Milaš, 1895, str. 499–519). Od VI veka, kad su (iz opravdanih razloga) ukinute javne ispovesti, ukinuti su i različiti stepeni javnoga kajanja (epitimija). Vekovne plodove crkvenog rada na polju sistematizovanja epitimija sažeo je i kratko izrazio u svom epitimijnom kanonu sveti Nićifor Ispovednik, patrijarh carigradski (+818).

U Pravilima svetih apostola, odnosno zbirci kanona koji su nazvani *Apostolski kanoni*, koji su nastali tokom prvih vekova istorije Crkve, u pravilu 66. piše: „Ubica sveštenik – da se izvrgne, ako li je običan čovek – da se odluči“, a odmah zatim u tumačenju se navodi: „Ako koji sveštenik u svađi udari nekoga i jednim udarcem ubije do smrti – da se izvrgne zbog svoje surovosti, a ako je mirjanin – da bude odlučan“ (Milaš, 1895, str. 148).¹⁰ Prema tome, ukoliko klirik (sveštenik) počinio ubistvo, bez obzira da li hotimično ili nehotimično, crkvenim kanonima je predviđeno da se raščini.

Najstrože sankcije za namerno ubistvo predviđene su pravilima Prvog pomesnog sabora ankirkog¹¹. Pravilom 22. predviđeno je: „Onaj ko je hotimice počinio ubistvo na kraju života da se udostoji pričešća“ (Zakonopravilo, 2004, str. 204; Milaš, 1895, str. 22). Ovo bi trebalo tumačiti da je sigurno bila ideja da se čovek iako ubica pričešti i tako stupi pred lice Gospoda koji jedino ima moć da sve čoveku oprost ili da ga ipak kazni za protekli život i učinjena dela. Znači da je predviđena sankcija za ovaj greh – epitimija do kraja života. U tumačenju ovog pravila piše: „Onaj ko je hotimice ubio

¹⁰ Za razliku od *Zakonopravila Svetoga Save* u drugim zbornicima ovo pravilo se navodi pod red. br. 65. Vidi: (Svešteni kanoni crkve, 2005, str. 53). U tumačenju ovog pravila kod N. Milaša nalazimo da se u ovom pravilu radi o „blizu hotimičnom ubistvu“, to jest o ubistvu koje je neko učinio u razdraženom stanju ili u svađi. Ukoliko laici počine takvo ubistvo, prema 11. pravilu Vasilija Velikog, odlučuje se od Sv. pričešća 11 godina, a prema 55. pravilu istog svetitelja za sveštena lica se naređuje svrgnuće, kao i za svako drugo ubistvo. Valsamon u tumačenju ovoga pravila osvrće se na reč pravila „jednim udarcem“, te kaže, „da su te riječi naročito tu stavljene, da ne bi ko pomislio da ne mora biti svrgnut klirik, ako ubije čovjeka samo jednim udarcem, pošto bi takvo ubijstvo moglo biti i nehotičnim, a klirik podleže svrgnuću ma kakvim on načinom čovjeka ubio. Ovdje je za sveštena lica odlučni momenat *proliće čovječije krvi*, bez obzira na okolnosti i pobude, koji su to proliće izazvali, i to stoga što proliće ljudske krvi u odlučnoj protivnosti stoji sa službom, koju sveštenik uopće vrši, i koje je službe glavna tačka beskrvna žrtva u tajni jehvaristije“ (Milaš, 1895, str. 135–136).

¹¹ Ankirski sabor je prvi pomesni sabor, što znači sabor na kome su bili obavezni da učestvuju svi episkopi dotične mitropolije, održan u Ankiri, u Galatiji, 314. godine. Na tom saboru učestvovalo je 18 episkopa iz Male Azije i Sirije, predsedavao je episkop antiohijski Vitalije. Na saboru je doneto 25 kanona, od kojih se polovina odnosi na to pod kojim uslovima se u Crkvu mogu primiti klirici i laici koji su se odrekli svoje vere tokom progona Crkve 305. godine, a kanoni 11, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24. i 25. odnose se na određene moralne prestupe vernih, između ostalih i na ubistvo.

čoveka, sve vreme svog života da se kaje, a na kraju života, to jest na ishodu duše, da se udostoji završnice i pričesti se božastvenim svetinjama“ (Zakonopravilo, 2004, str. 204). Pravilom 23. pomesnog sabora ankirkskog za onog ko nehotice počinu ubistvo, zaprećeno je epitimijom 5 godina: „Onaj ko nehotimice počinu ubistvo, 5 godina da se kaje“.¹²

U nastavku su pobrojana zaprećenja predviđena pravilima Vasilija Velikog, a koja su uvrštena u *Nomokanon*. Pravilo 11. reguliše: „Onaj ko nehotimice ubistvo počinu, 10 godina da se kaje. Ovo je jasno“ (Zakonopravilo, 2004, str. 509). U 54. pravilu sveti Vasilije otvara mogućnost da se zaprećenja za ubistva prema okolnostima produžavaju ili smanjuju (Zakonopravilo, 2004, str. 530). U tumačenjima ovog pravila objašnjava se: „Propisana dakle zaprećenja za hotimična i nehotimična ubistva postavi ovaj veliki crkveni učitelj; a da se ta produžuju ili skraćuju prema iskrsljoj potrebi, poveri na volju onome koji je primio vlast da *vezuje i razrešuje*“ (Zakonopravilo, 2004, str. 530). Misli se, dakle, na sveštena lica. Pravilo 56. glasi: „Onaj ko hotimično ubije, 20 godina zaprećenje da primi, a ko nehotimično ubije – 10 godina; preljubnik – 15 godina; bludnik – 7 godina, a device ili crnorizice, koje posle zaveta sagreše – 15 godina zaprećenje da prime“ (Zakonopravilo, 2004, str. 531). U tumačenju navedenog kaže se: „Onaj ko hotimično ubije, a potom se pokaje, 20 godina da bude izopšten od svetih tajni. A dvadeset godina ovako će se rasporediti za njega: četiri godine dužan je plakati, stojeći van crkvenih dveri i moleći vernike koji ulaze da tvore molitvu za njega, ispovedajući svoje bezakojnje. Posle te četiri godine da bude primljen među one koji slušaju *Božastvena pisma* i sa njima pet godina da provede; a sedam godina moleći se, sa *pripadajućima* da provede; četiri godine samo da stoji sa vernicima, a da ne prima pričesće. Kad se te godine ispune, pričesće će sa svetim tajnama“ (Zakonopravilo, 2004, str. 531–532). Prema 57. pravilu: „Onaj ko nehotimično ubije, deset godina izopšten da bude, to jest: dve da plače i dve da sluša, četiri da *pripada*, jednu da stoji sa vernicima, a potom da se pričesti svetim tajnama“ (Zakonopravilo, 2004, str. 532). U 26 pravila ukratko o vremenu (zaprećenja) za sagrešitelje, u 15. pravilu sveti Vasilije propisuje: „Ko hotimično ubija – 20 godina da se kaje“; pravilo 17: „Ko je nehotimično ubio – 12 godina da se kaje i svešteno lice da ne bude“ (Zakonopravilo, 2004, str. 548).

Pomenuto 4. pravilo svetog Grigorija Niskog propisuje: „Onaj ko hoće hotimično ubistvo da iskaje, deset godina da se liši Crkve; vreme od devet godina da sluša *Božanstvena pisma*, stojeći sa narodom; devet godina da *pripada*, te tako da se pričesti. Ali i ovde postoji olakšavajuća okolnost ukoliko ispolji toplo pokajanje i suze, tako da u svakom stepenu pokajanja bude ili osam, ili sedam, ili šest ili samo pet godina. A onaj ko je počinio nehotimično ubistvo – ako je svešteno lice, da bude odbačeno od blagodati, odnosno da bude lišeno svete službe, a ako je mirjanin, zaprećenje za njega da bude ravno sa bludnikom ko je običan blud počinio, odnosno sa ženama a ne sa životinjskim, niti sa muškim bludnikom. A vreme se i njemu skraćuje toplinom i trudom na pokajanje“ (Zakonopravilo, 2004, str. 583). Isti otac, sveti Grigorije Niski u 5. pravilu naglašava: „Ako se odlučeni razboli pre okončanja vremena zaprećenja, da se pričesti bude li se našao na umoru. A ako ozdravi, opet da čeka naloženo mu vreme, prebivajući u tom stepenu u kojem je bio i pre pričesća“ (Zakonopravilo, 2004, str. 584). Ovde se vidi jedna zakonitost

¹² U tumačenju tog pravila stoji: „Ako ko nehotimice počinu ubistvo, to takvome ubici, dakle, ovo pravilo propisuje 5 godina da bude u zaprećenju“, i navodi dalje: „A 57. pravilo svetog Vasilija takvome propisuje: 2 godine da plače, 3 godine da provede sa *slušajućima*, 4 godine sa *pripadajućima*, a jednu godinu da stoji sa vernicima, tako da posle deset godina primi završnicu i udostoji se pričesća“ (Zakonopravilo, 2004).

da se epitimija prekida pre fizičke smrti da bi grešnik što pripremljeniji izašao pred lice Gospoda.

Posebna tema je ubistvo u ratu (Grozdić, 2010). U vezi s ubistvom u oružanim sukobima najznačajnije je 13. pravilo svetog Vasilija Velikog. U *Pravilima pravoslavne crkve* od N. Milaša: „Ubijstva u ratovima nijesu oci naši smatrali za ubijstva, snishodeći, kako se meni čini, braniocima skromnosti i blagočastija. U ostalom vrlo bi dobro bilo posavjetovati da se takvi, pošto su im ruke nečiste, za tri godine uzdržavaju od pričešća“ (Milaš, 1895, str. 367). Atanasije (Jevtić) kanon 13. svetog Vasilija Velikog prevodi: „Ubistva u ratovima Oci naši nisu brojali u ubistva, dajući oproštaj (=snishodeći), kako mi se čini braniocima čednosti (=celomudrenosti) i Blagočešća (=Prave vere Hrišćanske). Uostalom, bilo bi dobro savetovati da se oni, pošto im ruke nisu čiste, za tri godine uzdržavaju samo od Pričešća“ (Svešteni kanoni crkve, 2005, str. 467).

U tumačenju ovog pravila kod N. Milaša nalazimo da Vasilije savetuje da vojniku ne bi trebalo dati tri godine pričešća, koji je ruke ljudskom krvlju nakvasio. Ovaj savet Vasilijev pravdao se primerom starozavetne crkve (4 Moj 31, 17–34)¹³ i težio je da samim vojnicima olakša teret na duši od prolića ljudske krvi (Milaš, 1895, str. 368). Takođe, u navedenom tumačenju navode se zapažanja Zonare¹⁴ i Valsamona¹⁵ da se savet Vasilija Velikog nigde nije upotrebljavao, već je kao merilo služio stav Atanasija Velikog: „Ubivati nije dopušteno, ali ubivati u ratu neprijatelje i zakonito je i dostojno pohvale“. Valsamon pominje primere i nekih sveštenih lica, „koja su u ratovima učestvovala i neprijatelje ubijala, pak ipak nijesu za to lišena bila prava sveštenodejstvovanja, nego su se i nagrada udostojavala“ (Milaš, 1895, str. 368).

U vezi s pitanjem kojim se bavimo zanimljivo je i 55. pravilo Vasilija Velikog: „Oni koji krenu na razbojnike, ako su vancrkvena lica lišavaju se blagog pričešća, a sveštena lica – da se izvrgnu iz čina“ (Zakonopravilo, 2004, str. 530–531). U Aristinovim tumačenjima crkvenih kanona piše: „Pošto, po Gospodnjim rečima, svako ko se lati noža od noža će umreti, i oni koji pođu na razbojnike i suprotstave im se i ubijaju ih – pod zaprečenjem su; pa ako su dakle mirjani neće se pričestiti božastvenim darovima, a ako su sveštena lica – da se izvrgnu“ (Zakonopravilo, 2004, str. 531).¹⁶ Postavlja se pitanje: da li se ovim pravilom zabranjuje suprotstavljanje „razbojnicima“, borba protiv njih i ubija-

¹³ Starozavetna preporuka šta bi trebalo da čine oni koji su ubili: „A vi ostanite izvan okola sedam dana; svaki koji je ubio koga i koji se dotakao ubijenoga očistite se treći dan i sedmi dan, sebe i rublje svoje. (Koji se dotakne mrtva tijela čovječijega, da je nečist sedam dana. 4 Moj 19, 11). I sve haljine i sve stvari kožne i sve što je od kostrijeti i sve sudove drvene očistite. I reče Eleazar sveštenik vojnicima, koji bijahu išli na vojsku: ovo je naredba i zakon što je Gospod zapovjedio Mojsiju: Zlato, srebro, mjed, gvožđe, kositer i olovo. Što god podnosi vatru, propustite kroz vatru i očistite se, ali pošto se očisti vodom očišćenja; a što god ne podnosi vatre, propustite kroz vodu. I operite haljine svoje sedmi dan, i bićete čisti; i onda ćete ući u oko“ (4 Moj 31, 19–24).

¹⁴ Jovan Zonara (1081–1118) jedan od trojice najznačajnijih tumača crkvenih kanona (Aristin, Zonara, Valsamon), s tim što se on ne ograničava samo na iznošenje smisla kanona, već traži motive zbog kojih je kanon donet, usaglašava ih, u sukobu kanona o istom predmetu jednima daje prednost u odnosu na druge itd.

¹⁵ Teodor Valsamon (1143–1180) treći komentator kanona.

¹⁶ Kod N. Milaša 55. pravilo Vasilija Velikog glasi: „Koji stupaju u borbu s razbojnicima, ako nijesu na službi crkve, neka se odluče od pričešća; ako li su klirici, neka se svrgnu sa svoga stepena jer svaki, kazano je, koji se maše za nož, od noža će poginuti (Mt 26, 52)“, a u tumačenju se navodi: „A u 13. svome pravilu Vasilije o ubijanju neprijatelja u ratovima, i premda takva ubijstva ne osuđuje, ipak savjetuje, da dotičnome vojniku ne bi trebalo dati sv. pričešće za tri godine, jer je ruke svoje ljudskom krvlju nakvasio. U ovom pravilu on govori o razbojnicima i zapovijeda da svaki svjetovnjak koji stupa u borbu sa razbojnicima i ubiva ih, ima biti lišen sv. pričešća, a ako to učini klirik da se ima svrgnuti; i tu naredbu svoju osniva na riječima Sv. pisma,

nje? Navedeno pravilo samo izražava na koji način Crkva sankcioniše greh hrišćana koji su u toj situaciji ubijali. Jer, šta s onima koji se iz uzvišenih razloga „late noža“ spremni na najveće žrtvovanje, da od noža poginu, da žrtvuju svoj život za odbranu bližnjih, odbranu otadžbine, vere i slično? Šta ukoliko iz ljubavi čovek prihvata pogibiju? Bez obzira što živimo u jednom drugom vremenu gde je mnogo toga promenjeno u odnosu na osnovne crkvene kanone mi vidimo da su njihove poruke trajne, univerzalne i dragocene za naš život i naše tumačenje vrednosti i smisla života. Ono što je posebno važno jeste da se u savremenim uslovima dalje promišlja o vrlo važnim pitanjima kao što je ubistvo u ratu kao i daju vredni odgovori na nove izazove, dileme i etičke antinomije. Preci su nam s punim pravom ostavili zakone, mudrost i poruke da se njima upravljamo, da ih pažljivo i mudro tumačimo i stvaralački razvijamo.

4. ZAKLJUČAK

Prema učenju Crkve, čovek ne vlada tajnom života i smrti, pa tako ne može da uzima ono što nije dao, da ruši ono što nije sagradio i što ne može da sagradi. Život može oduzeti samo onaj koji ga može dati ili ne dati, koji vlada tajnom života i smrti. Zato onaj koji ubija, u suštini nastoji da i ima osećaj moći da sebe postavlja na mesto onog ko ima poslednju i najveću vlast, poseže, dakle, za Božanskom vlašću. Prema hrišćanskom shvatanju, život jeste velika, ali samo jedna od najuzvišenijih vrednosti, a ne i apsolutna svetinja. Postoje vrednosti u ime kojih se život može žrtvovati. Uostalom, u Svetom pismu piše: „Onaj koji izgubi svoj život, spasšće ga“. Takođe, postoje shvatanja prema kojima život prestaje da bude svet onda kada ugrožava drugi život i da se tada može oduzeti život da bi se spasao i zaštitio drugi život.

Prema crkvenim kanonima za sveštena lica je predviđeno raščinjavanje, ukoliko ubiju, bez obzira da li je ubistvo izvršeno u ratu ili u miru, hotimično ili nehوتيčno. Čime bi se moglo opravdati oduzimanje nečijeg života? Neophodno je natčovečansko sagledavanje životnih puteva ubijenog, njegove sudbine na svetu i, napokon, sudbine i puta sveta u celini. Pošto tu moć ima jedino Bog, ubistvo čoveka ne može biti opravdano nijednim razlogom. Ono što je veliko ograničenje čoveka kao stvorenog bića jeste da on nije u moći da u potpunosti i suštinski sagleda sve dimenzije, dubine i tajne ubijenog čoveka, da poima i shvati njegovu sudbinu, motive i nakane. Kada bi čovek imao božanske moći on bi tek tada moga suštinski da shvati da li je ili nije trebao da drugog čoveka liši života, ovako čovek kako nesavršeno biće uvek je u prilici da greši kada želi i oduzme život drugom biću, jer ne sagledava celinu sveta, sudbine, tajne trajanja i smisao i namere Tvorca. S obzirom da je u aktu ubistva ljubav potpuno odsutna, čovekoubistvo nije samo trenutno poricanje ljubavi između čoveka i čoveka, već i apsolutno poricanje mogućnosti uspostavljanja i trajanja takve veze ubuduće. Teško je dokazati da nije bilo drugog izlaza osim ubistva, da bi se uspokojila uznemirena duša i učutkala izazvana savest. Čoveku se čini da nije bilo drugog izlaza osim ubistva drugog zato što je podlegao svojim slabostima, nesposobnosti da ima moć pravilnog merenja kako bi to rekao Platon, i što u taj odnos prema drugom nije uložio doovljno hristolike ljubavi.

da će od noža poginuti svaki koji se za nož maša (Mt 26, 52) jer zbilja teško je čovjeku, da ne ubije razbojnika, koji hoće njega da ubije i još mnogim drugima zla da nanese“ (Milaš, 1895, str. 406–407).

Uvek će ostati pitanje: Da li je sve učinjeno da ubistvo ne bude jedinstveno i neizbežno sredstvo? Ubistvo kao takvo ustanovljava između ubice i ubijenog posebnu, mučnu i mučiteljsku duhovno-moralnu vezu. U tome se izražava potpuno očigledno nemogućnost da čovek poruši duhovnu nit čovečanskog svejedinstva.

Čin ubistva je potpuna i безусловna nepopravljivost toga što će se dogoditi i zatim dešavati. Ukoliko se posmatra isključivo vremenski, nepopravljivo je sve što je proteklo u vremenu, što je prošlost, svaka uvreda, svaka nepravda, svaki greh. Međutim, gledano iz aspekta ljubavi – sve to može da bude popravljeno, može da bude izgladeno, isceljeno, i utešeno. Ubistvo, naprotiv, nosi karakter bespovratnosti (Ильин, 1997). Ubistvo je kraći, jednostavniji i mučniji odnos čoveka prema čoveku i posezanje za atributima Gospoda jer je put ljubavi, sagledavanje grešnosti svoje i drugih dugotrajniji, složeniji i trnovitiji put ali je obasjan božanskom dobrotom, lepotom, ljubavlju i milosrđem, a za to čovek često nema snage, volje, dobrote niti strpljenja. Smrt je zauvek porušen most među ljudima i u ovom i onom svetu, a izbegavanje ubistva je novi horizont nade i pobeda bogolikog bića i novi most ljubavi i praštanja, jer se Gospod raduje kada se izbegava i pobeđuje zlo snagom njegove ljubavi.

LITERATURA:

- *Biblija ili Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*, (1974). Beograd.
- Grozdić, B. (2010). Nomokanon Svetoga Save o ubistvu u ratu. *Theoria*, 4, 87–104.
- *Zakonopravilo Svetoga Save na srpskoslovenskom i srpskom jeziku*, 1, (preveo i priredio Petrović M. M.) (2004). Manastir Žiča: Eparhija žička.
- Iljin, I. (2001). *O suprotstavljanju zlu silom*. Beograd: ZEPTER BOOK WORLD - NIC Vojska.
- Ильин, И. (1997). *Основное нравственное противоречие войны, Христоролюбивое воинство, Православна традиција Руској Армии*. Москва: Военный университет.
- Milaš, N. (1895). *Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima*, I-II. Novi Sad: Naklada knjižare A. Pajevića.
- Nikolaj, V. (1991). *Prvi Božji zakon*. Šabac: Eparhija šabačko-valjevska.
- Petrović, M. M. (1990). *O Zakonopravilu ili Nomokanonu svetoga Save*. Beograd: Kultura.
- *Pravoslavna enciklopedija*, Knjiga prva (2002). Beograd: Savremena administracija.
- *Svešteni kanoni crkve* (preveo sa grčkog i slovenskog episkop Atanasije) (2005). Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet BU, Mitropolija crnogorsko-primorska.

Rad primljen: 5. 12. 2012.

Rad odobren: 12. 1. 2013.

KRIVIČNI POSTUPAK I SAVREMENOST

PREGLED SAVREMENIH TEORIJSKIH SHVATANJA O OSNOVNIM POJMOVIMA KRIVIČNOG POSTUPKA

Pregledni rad

DOI:10.5570/dfnd.1333.04.se	COBISS.BH-ID 3541016	UDK 343.1(091)
-----------------------------	----------------------	----------------

Srdan Forca, Okružni sud u Banjoj Luci ¹

Gojko Pavlović, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka ²

Apstrakt:

Autori u radu najprije ukazuju na činjenicu da krivično procesno pravo predstavlja jednu granu krivičnopravnih nauka, koja se odnosi na krivični postupak, tj. da predstavlja skup pravnih propisa kojima se krivični postupak uređuje. Prema tome, krivični postupak je predmet krivičnog procesnog prava. Potom se ukazuje na pojam krivičnog postupka, odnosno na dva shvatanja koja su značajna za određivanje suštine pojma, a to su: realistički i pravni pojam krivičnog postupka. Zatim, na vrste ili forme krivičnog postupka, i na koncu, na subjekte krivičnog postupka. Naime, cilj je rada da ukaže, odnosno da prikaz savremenih teorijskih stavova naših autora o osnovnim pojmovima vezanim za krivični postupak.

Ključne riječi: *krivično procesno pravo, pojam, vrste i subjekti krivičnog postupka*

UVODNA RAZMATRANJA

Istorija krivičnog procesnog prava pokazuje da je krivično procesno pravo na svakoj stepenici svog razvoja dio organizacijske strukture određene države³, i kao takvo

¹ Korespondent: Srdan Forca, sudija i predsjednik Odjeljenja za organizovani i najteže oblike privrednog kriminaliteta Okružnog suda u Banjoj Luci, e-mail: srdjan.forca@pravosudje.ba. Takođe, autor je magistrand na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu.

² Korespondent: Gojko Pavlović, Visoka škola unutrašnjih poslova Banja Luka, e-mail: pavlovicgojko@gmail.com, Autor je doktorand na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu.

³ O srednjovjekovnom krivičnom postupku vidjeti: Vidović, V. (1984). Srednjovjekovni krivični postupak s naročitim osvrtom na dokazni postupak. Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, broj VIII, Banja Luka, 125–138.

rezultat ekonomskih, političkih i drugih društvenih uzroka (Sijerčić-Čolić, 2005, str. 181). O pojmu krivičnog procesnog prava moguće je govoriti na više načina, ali i pored toga mora se uvijek imati na umu da je ono grana krivičnog zakonodavstva koja uređuje krivični postupak u kome dolazi do rasvjetljavanja i rješavanja krivične stvari (Bejatović, 2010, str. 27).

Prema tome, u teoriji postoje različita shvatanja o pojmu krivičnog procesnog prava, do kojih dolazi zbog toga što se različito shvata suština i sadržina ovog prava i zavisno od toga pridaje se veći značaj pojedinom njegovom osnovnom obilježju. Tako, ima teoretičara koji primat daju krivičnoprocesnoj radnji i onih koji primat daju krivično-procesnom odnosu, ili pak ova obilježja posmatraju sa različitih aspekata (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 3). Jednu cjelovitu definiciju dao je Tihomir Vasiljević, naglašavajući da je krivično procesno pravo skup pravnih propisa kojima se uređuje krivični postupak, tj. skup pravnih propisa kojima se određuju prava i dužnosti krivično-procesnih subjekata, kao i forma i sadržina krivičnoprocesnih radnji koje ti subjekti preduzimaju u cilju utvrđivanja krivičnopravnog zahtjeva države prema izvršiocu krivičnog djela (Vasiljević, 1981, str. 23). Sličnu definiciju dao je i Dragoljub Dimitrijević, ističući da je krivično procesno pravo sistem pravnih propisa kojima se određuju krivičnoprocesni subjekti i njihovi krivičnoprocesni odnosi radi rasvjetljenja i rješavanja krivične stvari, a s tim i ostvarenja krivičnopravne zaštite društva-države (Dimitrijević, 1988, str. 3). Međutim, Momčilo Grubač (Grubač, 2009, str. 45) i Miodrag Simović (Simović, 2005, str. 30) navode da bi ovaj pojam ostao nepotpun ako ne bi obuhvatio i predmete koji se eventualno javljaju van krivičnog zahtjeva, ali su predmet krivičnog procesnog prava (imovinskopравни zahtjev, prejudicijalna pitanja i troškovi postupka), kao i propise o predmetima čije rješavanje predstavlja uslov za vođenje krivičnog postupka ili su nastali kao posljedica sprovedenog krivičnog postupka (postupak ekstradicije, naknada štete neopravdano osuđenim licima, izdavanje potjernice i objave, brisanje osude i dr.).⁴

Što se tiče predmeta krivičnog procesnog prava, Momčilo Grubač naglašava da se osnovni i glavni predmet sastoji u zakonskom uređenju postupka u kome se utvrđuje i odlučuje da li postoji krivičnopravni zahtjev države za kažnjavanje lica koje se dovodi u vezu sa izvršenim krivičnim djelom (Grubač, 2009, str. 45). S druge strane, prema Čedomiru Stevanoviću i Vojislavu Đurđiću osnovni predmet krivičnog procesnog prava jeste krivična stvar (*causa criminalis*), a osim ovog osnovnog predmeta, postoji i sporedni predmet krivičnog procesnog prava, u koji spadaju: prethodna, odnosno prejudicijalna pitanja, imovinskopравни zahtjev i troškovi krivičnog postupka (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 9). Miodrag Simović, s druge strane, ističe da je predmet krivičnog procesa utvrđivanje postojanja krivičnopravnog zahtjeva države u pojedinoj krivičnoj stvari pokrenutoj povodom učinjenog krivičnog djela, te da se on okončava donošenjem pravosnažne odluke o toj stvari. Nadalje, on naglašava da se krivični postupak razlikuje od krivičnog izvršenja, jer je proces usmjeren na donošenje odluke, a izvršenje na sprovođenje donijete odluke, tako da u izvršenju nema procesnog odnosa (Simović, 2009, str. 32). Pravo krivičnog izvršenja je posebno pravo, odvojeno od krivičnog procesnog prava, bez obzira na to što se neke odredbe o njemu nalaze i u krivičnom zakonu i zakonu o krivič-

⁴ Krivično procesno pravo zove se još i formalnim krivičnim pravom, za razliku od tzv. materijalnog krivičnog prava. Ovi nazivi treba da pokažu da krivično materijalno pravo propisuje uslove i sadržinu prava države da izriče krivične sankcije učiniocima krivičnih djela, a krivično procesno pravo postupak u kome se to pravo utvrđuje (Grubač, 2009, str. 45).

nom postupku i bez obzira na to da li se krivično izvršenje u zakonu postavlja kao akt suda ili kao akt organa uprave (Vasiljević, 1981, str. 24). Prema tome, izvršenje sudskih odluka nije predmet krivičnog procesnog prava, već krivičnog izvršnog prava. Takođe, uređenje organizacije pravosudnih organa (sudova i tužilaštava), iako ima veliki značaj za krivični postupak, nije predmet krivičnog procesnog prava. U krivično procesno pravo spadaju samo one norme iz zakona o sudovima i zakona o tužilaštvu koje se tiču konkretnog vršenja pravosudne funkcije, a ne i ostale odredbe (Simović, 2007, str. 30).

Kada govorimo o zadatku krivičnog procesnog prava, možemo konstatovati da se on odnosi na rasvjetljavanje i rješenje krivične stvari, kao i rješavanje pitanja koja spadaju u sporedni predmet (Bejatović, 2005, str. 27). Prema tome, prvenstveno se ostvaruje osnovni predmet krivičnog procesnog prava, tj. rasvjetljavanje i rješenje krivične stvari, a uporedo s tim realizuje se i sporedni predmet krivičnog procesnog prava (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 9). Dakle, pored opšteg zadatka krivičnog postupka (rasvjetljenje i rješenje krivične stvari, te primjena materijalnog krivičnog prava na tako rješenu krivičnu stvar), postoje i posebni zadaci pojedinih stadijuma i faza krivičnog postupka, s tim što se svi oni uklapaju u opšti zadatak krivičnog procesnog prava (Bejatović, 2010, str. 34).

POJAM KRIVIČNOG POSTUPKA

Prethodno smo naglasili da krivično procesno pravo predstavlja jednu granu krivičnopravnih nauka koja se odnosi na krivični postupak. Momčilo Grubač navodi da riječ „proces“ dolazi od latinske riječi „*procedere*“, što znači napredovati, rasti, razvijati se. S tim u vezi, može se govoriti ili o krivičnom postupku ili o krivičnom procesu, dakle riječi postupak i proces imaju potpuno isto značenje⁵. Prema tome, krivični postupak (lat. *processus criminalis*, fr. *procédure pénale*, njem. *Strafprozess*, ital. *procedura penale*) jeste predmet krivičnog procesnog prava (Grubač, 2009, str. 27). U krivičnom postupku država, preko državnih organa i nekih drugih lica, preduzima na odgovarajući način cijeli niz radnji da bi u konkretnom slučaju, ako postoji sumnja da je izvršeno krivično djelo, primijenila odredbe materijalnog krivičnog prava (Simović, 2005, str. 21). Momčilo Grubač i Miodrag Simović se slažu u mišljenju da u teoriji krivičnog procesnog prava postoji više shvatanja o određivanju pojma krivičnog postupka, te da su za objašnjenje suštine posebno značajna dva, i to: realistički i pravni.

Realistički pojam krivičnog postupka

Krivični postupak, posmatran u svojoj spoljnoj manifestaciji, kao fizički fenomen, jeste skup krivičnoprocesnih radnji procesnih subjekata: suda i stranaka (tužioca i osumnjičenog, odnosno optuženog), regulisanih procesnim propisima i upravljenih na postizanje sudske odluke po optuženju za krivično djelo ili odluke o drugim procesnim odnosima koji su u vezi sa krivičnim djelom, a zahtijevaju učešće i odluku suda (Simović

⁵ Suprotno ističu Stevanović i Đurđić, naglašavajući da je izraz „krivični proces“ manje prihvatljiv zbog toga što je termin „proces“ svojstven i više primjeren prirodnim i tehničkim, nego društvenim naukama. Navedeno prema: (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 10).

i Simović, 2011, str. 25).⁶ Krivični postupak je, dakle, skup zakonom uređenih procesnih radnji koje u određenom procesnom cilju preduzimaju procesni subjekti. Ovaj pojam, iako precizno definiše krivični postupak kao pojavu u realnom svijetu, nije adekvatan da definiše njegovu unutrašnju pravnu prirodu i suštinu. Zbog toga se krivični postupak mora definisati i sa te strane, dakle juristički (Grubač, 2009, str. 27–28).

Pravni pojam krivičnog postupka

Kako ističe Miodrag Simović, potpuno saznanje o pojmu krivičnog postupka može se postići tek kada se, pored njegovih radnji i subjekata, prouče i odnosi koji teku između procesnih subjekata i utvrdi šta postupak predstavlja, ne kao fizički fenomen, već kao pravni pojam. Naime, izvršenjem krivičnog djela stvara se između države i izvršioca djela jedan materijalnopravni odnos.⁷ Za državu se stvara pravo i dužnost da prema izvršiocu, čija odgovornost bude utvrđena, primijeni krivični zakon. Za osumnjičenog, odnosno optuženog istovremeno, rađa se odgovarajuće pravo da njegova krivična odgovornost bude utvrđena i sankcija eventualno određena i izvršena pod pretpostavkom i u granicama određenim zakonom. Odnos koji tako nastaje između države i osumnjičenog, odnosno optuženog, pravni je odnos, jer je regulisan pravom i ustanovljava pravo i obaveze za obje strane (Simović, 2009, str. 24–25). Materijalnopravni odnos je suštinski i konkretan, ali je hipotetičan, jer njegovo stvarno postojanje i obim tek treba da se utvrde, i to se raspravljanje i utvrđivanje vrši u krivičnom postupku (Grubač, 2009, str. 27–28).

Krivični postupak, posmatran po svojoj unutrašnjoj strani (po pravnoj prirodi, juristički), takođe je pravni odnos, nezavisan od materijalnopravnog odnosa, procesnopravni odnos. Krivični postupak je pravni odnos jer je regulisan pravom, a procesne radnje su tako postavljene da se sa pravnog gledišta javljaju kao vršenje prava ili ispunjenje dužnosti procesnih subjekata (Vasiljević, 1981, str. 5–6).

Krivični procesni odnos razvija se između suda, osumnjičenog, odnosno optuženog i tužioca (procesnih subjekata): sud ima određena prava i dužnosti prema strankama (osumnjičenom, odnosno optuženom i tužiocu), a stranke određena prava i dužnosti prema sudu i između sebe, tj. pravni odnos je trostran. Obaveze jednog subjekta su, po pravilu, prava za drugog, pored toga što postoje i samostalna prava i obaveze pojedinih subjekata (Simović, 2007, str. 24).

U odnosu između stranaka i suda, sud ima opštu dužnost da im pruži pravnu zaštitu: obavezan je da primi tužbu, da o postavljenom zahtjevu donese odluku u skladu sa zakonom i da radi toga obavi sve procesne radnje koje se pokažu potrebnim. Osumnjičeni, odnosno optuženi ima opštu dužnost da stupi u otpočeti proces i da podnosi, trpi proces, bez obaveze na neko činjenje, sem obaveze odazivanja pozivu suda, a, pored toga, ima i niz prava koja omogućavaju njegovu odbranu i zaštitu njegove ličnosti. Opšta dužnost tužioca je zasnivanje procesnopravnog odnosa, u čemu je tužilac, više ili manje, vezan u odlučivanju, u smislu da li je pokretanje postupka zasnovano na načelu legaliteta ili

⁶ Slično je i istaknuti teoretičar krivičnog procesnog prava Karl Birkmajer definisao krivični postupak kao „... javni, u stalnom kretanju unapred pravni odnos između suda i stranaka radi utvrđivanja državnog kaznenog zahtjeva“ (Birkmeyer, 1898, str. 5 – vidjeti: Dimitrijević, 1988, str. 5).

⁷ O krivičnom postupku kao pravnom odnosu, vidjeti šire: Dimitrijević, D. (1988). Osnovi učenja o krivičnom postupku kao pravnom odnosu. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 26, 3, Beograd.

na načelu oportuniteta. Za odnos između stranaka karakteristično je da je tužilac obavezan da gonjenje vrši objektivno, čemu odgovara pravo osumnjičenog, odnosno optuženog da, u protivnom, traži njegovo izuzeće (Simović, 2007, str. 24).

Učenje o procesu kao pravnom odnosu ima kao neophodnu pretpostavku postojanje procesnih subjekata. Procesnopravnog odnosa ne može biti ako nema subjekata na kojima se procesni odnos zasniva i teče. Definisanje postupka kao pravnog odnosa zato vrijedi samo za one tipove procesa u kojima su osnovne procesne funkcije (optužba, odbrana i presuđenje) razdijeljene između tri osnovna procesna subjekta (tužioca, osumnjičenog, odnosno optuženog i suda), sa određenim pravima i dužnostima (optužni i mješoviti tip procesa), a neprihvatljivo je za istražni (inkvizitorski) tip procesa i za one savremene krivične postupke u kojima optuženi, zbog nepriznavanja procesnih prava, nema svojstvo procesnog subjekta (Simović, 2009, str. 25–26).

U krivičnoprocenoj teoriji postoje i drukčija shvatanja krivičnog procesnog prava. Tako postoji i shvatanje procesa kao pravnog položaja (situacije) i učenje o trostružnoj perspektivi krivičnog postupka (Grubač, 2009, str. 28). Među njima se posebno izdvaja shvatanje prema kome se ovo pravo definiše sa krivičnoprocenim subjektom, radnjom i odlukom (tripartitna realistička definicija krivičnog procesnog prava) (Simović, 2005, str. 23).

VRSTE ILI FORME KRIVIČNOG POSTUPKA

Za rješavanje krivične stvari u zakonu je propisana jedna opšta forma postupka, međutim, u zavisnosti od težine krivičnog djela, svojstava učinilaca i drugih okolnosti, postoji potreba da se predvide i izvjesna odstupanja od te forme (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 11). Pa tako, forme krivičnog postupka mogu biti opšte i posebne, s tim da je opšta ona forma postupka koja je utvrđena u zakonu kao tipična (normalna). U našem zakonu⁸ je opšti krivični postupak propisan u Drugom dijelu (Tok postupka), koji nije vezan za određeni sud, niti za određenu kategoriju osumnjičenih, odnosno optuženih. Posebni krivični postupci za određene kategorije sudova propisuju postupanje različito od tipičnog (normalnog). Zakon o krivičnom postupku ne predviđa nikakvu posebnu potpunu formu postupanja, ali u pogledu postupka za izdavanje kaznenog naloga, postupka prema maloljetnicima, postupka protiv pravnih lica i postupka za izricanje sudske opomene reguliše neke modifikacije u odnosu na tipično postupanje (Simović, 2009, str. 29).

Sa posebnim vrstama krivičnih postupaka ne treba miješati tzv. posebne nekrivične postupke. Posebni postupci nisu krivični postupci, jer se oni vode povodom krivičnog postupka (prije, u toku ili po završetku). To su postupci: za primjenu mjera bezbjednosti, oduzimanje imovinske koristi, opozivanje uslovne osude, za donošenje odluke o brisanju osude ili prestanku mjera bezbjednosti i pravnih posljedica osude, za pružanje međunarodne pravne pomoći i izdavanje osumnjičenih, odnosno optuženih i osuđenih lica, za naknadu štete, rehabilitaciju i ostvarivanje drugih prava lica neopravdano osuđenih i neosnovano lišenih slobode i postupak za izdavanje potjernice i objave (Simović, 2009, str. 29).

⁸ Zakon o krivičnom postupku – prečišćeni tekst („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 100/09).

Posmatrano istorijski, krivični postupak je bio: *optužni (akuzatorski), istražni (inkvizitorski) i savremeni (mješoviti, tj. akuzatorsko-inkvizitorski)*. Krivični postupak bilo kojeg istorijskog razdoblja i bilo koje zemlje može se podvesti pod jedan od ova tri tipa krivičnog postupka. Položaj procesnih subjekata u tim postupcima bitno se razlikuje. Posmatranje istorijske evolucije krivičnog postupka kao cjeline, kroz navedena tri osnovna oblika, pokazuje da je taj razvoj tekao od shvatanja krivičnog djela i postupka kao privatne stvari stranaka, do razumijevanja krivičnog djela i postupka kao stvari javnog poretka, što je imalo za posljedicu različitu organizaciju krivičnog postupka (Sijerčić-Čolić, 2005, str. 181).

SUBJEKTI KRIVIČNOG POSTUPKA

U zavisnosti od toga ko se sve svrstava u subjekte krivičnog postupka, u teoriji krivičnog procesnog prava susreću se tri različita shvatanja. Prvo je usko shvatanje, prema kojem svojstvo subjekta imaju samo ona lica koja su neophodna da se mogao zasnovati, teći i okončati krivični postupak, a to su tužilac, okrivljeni i sud⁹ (Bejatović, 2010, str. 125–126). Drugo je srednje shvatanje prema kome svojstvo krivičnoprocesnog subjekta imaju nosioci osnovnih i sporednih krivičnoprocesnih funkcija (Bellavista, 1956, str. 94 – vidjeti: Bejatović, 2010, str. 126). I na kraju, treće shvatanje je i najšire; prema njemu svojstvo subjekta imaju svi koji na bilo koji način učestvuju u krivičnom postupku (Ferruccio Falchi, 1949, str. 129 – vidjeti: Bejatović, 2010, str. 126).

Krivičnoprocesni subjekti su procesno sposobna fizička ili pravna lica koja na osnovu zakonom predviđenih prava i dužnosti u krivičnom postupku, preduzimanjem određenih radnji, stupaju u krivičnoprocesni odnos, odnosno doprinose ostvarenju krivičnoprocesnog zadatka (Radulović, 2002, str. 95). Ipak, sva lica koja učestvuju u krivičnom postupku nisu procesni subjekti.¹⁰ Svojstvo procesnog subjekta imaju samo oni učesnici krivičnog postupka koji stupaju u krivični procesnopravni odnos i u njemu vrše procesnopravnu funkciju – suđenja, gonjenja i odbrane (procesni subjekti u užem smislu), ili imaju određena druga prava i obaveze (procesni subjekti u širem smislu, kao što je npr. oštećeni). Pojam procesnih subjekata se nekad proširuje i na učesnike krivičnog postupka koji nisu subjekti krivičnoprocesnog odnosa već u njemu vrše određene zadatke u tuđem pravnom odnosu, kao što su svjedoci, vještaci, stručna lica, tumači i branilac osumnjičenog, odnosno optuženog. Ta lica imaju određena prava i dužnosti u krivičnom postupku i jesu subjekti opšteg pravnog poretka, ali ne i krivičnoprocesnog odnosa u koji oni stupaju (Grubač, 2009, str. 67).

Procesni subjekti su samo ona lica koja su neophodna da bi se mogao zasnovati, teći i okončati krivičnoprocesni odnos (Vasiljević, 1981, str. 59). Ako se pođe od vrste djelatnosti, tj. od funkcija koje obavljaju krivičnoprocesni subjekti, mogu se razlikovati glavni i sporedni krivičnoprocesni subjekti (Stevanović i Đurđić, 2006, str. 93). Glavni ili osnovni procesni subjekti jesu sud (kao samostalni i nezavisni državni organ), tužilac (koji vrši funkciju krivičnog gonjenja) i osumnjičeni, odnosno optuženi koji vrši funkciju

⁹ O starijim značenjima ovih izraza vidjeti: Vasiljević, T. (1957). Komentar Zakonika o krivičnom postupku. Beograd: Savremena administracija, 149.

¹⁰ O subjektima krivičnog postupka vidjeti: Simović, M. (2003). Krivični postupci u Bosni i Hercegovini. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova, str. 90 i dalje.

odbrane. Tužilac i osumnjičeni, odnosno optuženi jesu procesne stranke, tako da su glavni procesni subjekti sud i stranke (Simović, 2005, str. 58).

Osim glavnih subjekata krivičnog procesnog odnosa (sud, tužilac i osumnjičeni, odnosno optuženi), postoje i sporedni procesni subjekti koji imaju određena i ograničena ovlaštenja u krivičnom postupku. Tu spadaju oštećeni, koji se javlja na strani tužioca, bez obzira na to da li mu pripada imovinskopravni zahtjev, pravno ili fizičko lice prema kojem treba izreći mjeru bezbjednosti oduzimanja imovinske koristi (na strani osumnjičenog, odnosno optuženog) i organ starateljstva u postupku prema maloljetnicima (na strani suda) (Simović, 2005, str. 58–59).

U krivičnom postupku mogu da se pojave i lica koja nisu subjekti krivičnoprocesnog odnosa, već subjekti pripojenog (adhezionog) imovinskopravnog procesnog odnosa, u kome se raspravlja i o imovinskopravnom, tj. građanskom zahtjevu proisteklom iz krivičnog djela koje je osnovni predmet krivičnog postupka (Grubač, 2009, str. 68). Subjekti ovog sporednog (akcesornog ili adhezionog) procesnog odnosa ne moraju biti identični sa subjektima krivičnog procesnog odnosa. Imovinskopravni zahtjev predstavlja lice koje je ovlašćeno da taj zahtjev ostvaruje u parnici, a to, po pravilu, nije tužilac. Isto tako, u nekim slučajevima, lice prema kome se može postaviti imovinskopravni zahtjev nije osumnjičeni, odnosno optuženi. Subjekti ovog procesnog odnosa nemaju nikakvih ovlaštenja u pogledu raspolaganja formama krivičnoprocesnog odnosa, dok, nasuprot tome, mogu raspolagati ne samo formalnom, već i materijalnom sadržinom pripojenog imovinskopravnog odnosa (priznanje, odricanje, poravnanje i sl.) (Simović, 2009, str. 53–59).

Položaj procesnih subjekata (suda i stranaka) zavisi od tipa krivičnog postupka i pravnih propisa kojima se taj položaj reguliše. Međutim, procesni subjekti nisu ravnopravni, jer su i tužilac, a naročito osumnjičeni, odnosno optuženi, u izvjesnoj mjeri potčinjeni sudu. Osim toga, sud rukovodi postupkom, može obavezati stranke na određena činjenja ili nečinjenja i ima disciplinsku vlast nad njima. Položaj osumnjičenog, odnosno optuženog razlikuje se od položaja tužioca: pored toga što je subjekt procesnog odnosa, on je i predmet istraživanja u procesu, ali ipak nije objekt krivičnog postupka (Grubač, 2009, str. 68–69).

ZAKLJUČAK

Krivično procesno pravo predstavlja jednu granu krivičnopravnih nauka koja se odnosi na krivični postupak, odnosno krivični postupak jeste predmet krivičnog procesnog prava. U teoriji krivičnog procesnog prava postoji više shvatanja o određivanju pojma krivičnog postupka, a najzastupljenija su dva, realistički i pravni.

Forme krivičnog postupka mogu biti opšte i posebne. Opšta je ona forma postupka koja je utvrđena u zakonu (normalna), dok posebni krivični postupci propisuju postupanje različito od tog. Ukoliko se posmatra istorijski, krivični postupak bio je optužni (*akuzatorski*), istražni (*inkvizitorski*) i savremeni (*mješoviti*, tj. *akuzatorsko-inkvizitorski*). S tim u vezi, krivični postupak bilo kojeg istorijskog razdoblja i bilo koje zemlje može se podvesti pod jedan od ova tri tipa krivičnog postupka, dok se položaj procesnih subjekata u tim postupcima bitno razlikovao.

Što se tiče procesnih subjekata, može se zaključiti da se subjektima imaju smatrati samo ona lica koja su neophodna da bi se mogao zasnovati, teći i okončati krivično-procesni odnos. U zavisnosti od funkcija koje obavljaju ti krivičnoprocesni subjekti, mogu se razlikovati glavni i sporedni.

LITERATURA:

- Bejatović, S. (2005). *Krivično procesno pravo – Opšti deo*. Beograd: Kultura.
- Bejatović, S. (2010). *Krivično procesno pravo*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bellavista, G. (1956). *Lezioni di diritto processuale*. Milano: Giuffrè.
- Birkmeyer, K. (1898). *Deutsches Strafprozessrecht*. Berlin: Müller.
- Dimitrijević, D. (1988). Osnovi učenja o krivičnom postupku kao pravnom odnosu. *Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 3–8, vol. 26, broj 3, Beograd.
- Ferruccio Falchi, G. (1949). *Filosofia del diritto processuale penale*. Treviso: Tip. Vianello.
- Grubač, M. (2009). *Krivično procesno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union i Službeni glasnik.
- Radulović, D. (2002). *Krivično procesno pravo*. Podgorica: Pravni fakultet.
- Sijerčić-Čolić, H. (2005). Akuzatorske i inkvizitorske forme u krivičnom procesnom pravu u Bosni i Hercegovini. *Pravo i pravda*, 181–213, vol. 4, broj 1, Sarajevo.
- Simović, M. (2003). *Krivični postupci u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
- Simović, M. (2005). *Krivično procesno pravo – Uvod i Opšti dio*. Bihać: Pravni fakultet.
- Simović, M. (2007). *Krivično procesno pravo*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Simović, M. (2009). *Krivično procesno pravo*. Banja Luka: Fakultet za bezbjednost i zaštitu.
- Simović, M., & Simović, V. (2011). *Krivično procesno pravo*. Banja Luka: Internacionalna asocijacija kriminalista.
- Stevanović, Č., & Đurđić, V. (2006). *Krivično procesno pravo – Opšti deo*. Niš: Pravni fakultet.
- Vasiljević, T. (1957). *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*. Beograd: Savremena administracija.
- Vasiljević, T. (1981). *Sistem krivičnog procesnog prava SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.
- Vidović, V. (1984). *Srednjovjekovni krivični postupak s naročitim osvrtom na dokazni postupak*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, broj VIII, Banja Luka.
- *Zakon o krivičnom postupku – prečišćeni tekst*, („Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 100/09).

Rad primljen: 25. 6. 2012.
Rad odobren: 10. 10. 2012.

MEĐUNARODNI ODNOSI

LJUDSKA PRAVA I HUMANITARNA VOJNA INTERVENCIJA

Pregledni rad

DOI:10.5570/dfnd.1333.05.se	COBISS.BH-ID 3541272	UDK 341.231.14
-----------------------------	----------------------	----------------

Dragan Bašić¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Fakultet političkih nauka, Banja Luka

Apstrakt:

U radu se razmatra uzročno-posljedična povezanost zaštite ljudskih prava i humanitarnih vojnih intervencija kroz analiziranje slučajeva u globalnoj svjetskoj praksi. Jedan od efikasnih načina da se zaštite ljudska prava jeste direktna intervencija, koja se kreće od sankcija do upotrebe vojne sile, u uslovima kada je cijeli poredak u državi dezintegriran, a njen narod uvučen u rat protiv svih, ili kad država sprovodi stalno i sistematično nasilje nad sopstvenim građanima.

Istraživanjem se pokušalo odgovoriti na problemsko pitanje da li je direktna vojna intervencija „humanitarna“ ili „legalizovano nasilje“ nad jednim narodom i da li se pod devizom očuvanja ljudskih prava i bezbjednosti narušava državna bezbjednost i međunarodno-pravno zagarantovani suverenitet jedne zemlje.

Cilj rada je ukazati na motive i posljedice poduzimanja vojnih humanitarnih intervencija radi zaštite ljudskih prava kao i njihovu dugoročnu opravdanost.

Ključne riječi: *zaštita ljudskih prava, Povelja Ujedinjenih nacija, humanitarna vojna intervencija, moralno opravdanje, državni suverenitet*

1. UVODNA RAZMATRANJA

Ljudska prava se obično posmatraju kao skup prava i sloboda koja pripadaju svim ljudima i neodvojiva su od njihove neotuđivosti i njihovog prirodnog porijekla. Ideja o ljudskim pravima vezuje se za samu prirodu ljudskog bića. Svaki pojedinac se rađa kao slobodno biće sa svojim pravima i slobodama. Svi ljudi imaju jednaka prava i slobode i svi su dužni da poštuju ljudska prava svakog pojedinca. Polazne tačke zaštite

¹ Korespondent: Dragan Bašić, Univerzitet u Banjoj Luci Fakultet političkih nauka, Banja Luka, e-mail: basicdragan@gmail.com.

Ljudskih prava na međunarodnom nivou su Opšta deklaracija o ljudskim pravima koju su Ujedinjene nacije usvojile 10. decembra 1948. godine, Međunarodni pakt Ujedinjenih nacija o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine i Međunarodni pakt Ujedinjenih nacija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine. Po definiciji, humanitarna intervencija je prijetnja silom ili upotreba sile izvan državnih granica od strane države (ili grupe država) bez saglasnosti države na čijoj se teritoriji primjenjuje sila, s ciljem da se spriječe ili okončaju masovna i teška kršenja ljudskih prava lica koja nisu državljani države koje interveniše (Dimitrijević, Račić, Đerić, Papić, Petrović, i Obradović, 2007). Poveljom Ujedinjenih nacija oružana sila u cilju održanja međunarodnog mira i bezbjednosti nije dozvoljena, samo u opštem interesu.

U svjetskoj praksi postoje primjeri kršenja ljudskih prava i rješavanja tog pitanja vojnom intervencijom drugih zemalja, sa i bez saglasnosti Savjeta bezbjednosti. Međutim, postoje i primjeri njene zloupotrebe, ali i neintervenisanja kada su, zaista, bila ozbiljno ugrožena ljudska prava. Rad polazi od osnovne hipoteze da vojna intervencija jeste mogući model zaštite ljudskih prava, ali samo pod pretpostavkom poštovanja međunarodnog prava, a ne političkog motiva.

2. MEĐUNARODNO PRAVNI ASPEKTI VOJNE INTERVENCIJE

Ljudska prava se u pravnoj literaturi obično određuju kao skup prava i sloboda koja pripadaju svim ljudima i uz ovo određenje često se dodaju i riječi koje upućuju na neotuđivost ljudskih prava i njihovo prirodno porijeklo (Gajin, 2012).

Ideja o ljudskim pravima je stara, ali svoje uobličjenje duguje velikim građanskim revolucijama s kraja 18. i početka 19. vijeka. Najvažniji dokumenti u tom pogledu su Deklaracija o nezavisnosti država Amerike od 1786, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina Nacionalne skupštine Francuske od 1789. i prvih deset amandmana iz Ustava SAD-a od 1791. (Dimitrijević et al., 2007).

Polazna tačka za međunarodna ljudska prava je Opšta deklaracija o ljudskim pravima, koju su Ujedinjene nacije usvojile 10. decembra 1948. godine. Istorijska pozadina odluke da Ujedinjene nacije usvoje ovu Deklaraciju bili su izvještaji o nasilju nad Jevrejima i drugim grupama koje su nacisti smatrali drugorazrednim, dakle manje vrijednim ljudima, prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata nakon čega je međunarodna zajednica bila saglasna o tome da se usvoje prava koja će se odnositi na „sve pripadnike ljudskog roda“ i koja će činiti osnovu za „slobodu, pravdu i mir u svijetu“ (Đuliman i Karlsen, 2003).

Prema Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima, ljudska prava su izgrađena na principu jednakih prava i nediskriminacije i predstavljena su na sljedeći način:

- Građanska prava štite život, integritet, slobodu, pravnu sigurnost, privatni i porodični život, slobodu izražavanja, okupljanja i kretanja.
- Politička prava štite pravo učestvovanja u upravljanju svojom zemljom (pravo glasa i učestvovanja na izborima).
- Ekonomska prava štite pravo na rad, na osnivanje i učestvovanje u radu stručnih sindikata, pravo na štrajk i na zadovoljavajući životni standard.
- Socijalna prava štite pravo individue na pomoć prilikom nezaposlenosti, bolesti, invalidnosti i ostalnih okolnosti koje su izvan naših moći.

- Kulturna prava štite pravo na obrazovanje i na učestvovanje u kulturnom životu, kao i na korištenje dostignuća nauke i autorskih prava.

Zaštita ljudskih prava nije prepuštena samo državama. Postoje međunarodni mehanizmi za implementaciju međunarodnih ugovora koji se označavaju kao skup mjera koje treba da obezbijede ostvarenje i nadzor nad primjenom ugovora. Ratifikacijom međunarodnih ugovora u oblasti ljudskih prava države dobrovoljno pristaju na ograničavanje svoje vlasti.

Ujedinjene nacije preko svojih organa, programa, odjeljenja i fondova pomažu poboljšanje uslova za ostvarivanje ljudskih prava u zemljama članicama. Povelja Ujedinjenih nacija je povjerila oblast ljudskih prava Ekonomskom i socijalnom savjetu i predvidjela da on može stvarati pomoćne organe (Komisija za ljudska prava, 2006. godine zamijenjena novim organom, Savjetom za ljudska prava) (Ujedinjene nacije, 1945).

Međunarodno pravo je često pred dilemom kako da se odnosi prema situacijama gdje je izgledno da će u nekoj državi doći do humanitarne katastrofe „kada aktuelna vlast grubo ugrožava živote i zdravlje cijelog stanovništva ili nekog njegovog dijela ili kada slaba vlast ne uspijeva da kontroliše primjenu nasilja u unutrašnjim sukobima na svojoj teritoriji pa je stanovništvo izloženo progonima, pa čak i genocidu.“ (Dimitrijević et al., 2007). Često u ovakvim situacijama, pod uticajem javnog mnjenja, se traži da se intervencijom iz inostranstva prekinu ili onemoguće humanitarne katastrofe i da se zaštite ljudska prava. Ova upotreba sile dobila je naziv „humanitarna intervencija“.

Prvi put se mogućnost intervencije u drugim državama u miru pominje u jednoj deklaraciji učesnica Bečkog kongresa 1815. godine u želji da se opravda zaštita ljudi koji nisu državljanji država koje intervensu. Izražena je riješenost da se svim sredstvima spriječi trgovina robljem i zaštita osnovnih ljudskih prava. Tom prilikom ova intervencija je nazvana „intervencija humanosti“ iz čega je proizašao i izraz – humanitarna intervencija (Dimitrijević et al., 2007).

U preambuli Povelje Ujedinjenih nacija iz 1948. godine, koja ni do danas nije doživjela svoje izmjene, je jasno navedeno da su narodi Ujedinjenih nacija riješeni u sljedećim ciljevima (Ujedinjene nacije, 1945):

- „Da budemo tolerantni i da živimo zajedno u miru jedni sa drugima kao dobri susjedi,
- da ujedinitimo svoje snage radi održanja mira i bezbjednosti u svijetu,
- da obezbijedimo prihvatanjem načela i ustanovljavanjem metoda da se oružana sila ne upotrebljava osim u opštem interesu,
- te da koristimo međunarodne mehanizme u svrhu unapređenja ekonomskog i socijalnog napretka svih naroda“.

Dalje, u Članu 1. stav 1. Povelje Ujedinjenih nacija, koji govori o Ciljevima i načelima Ujedinjenih nacija, navedeno je da je cilj „održanje međunarodnog mira i bezbjednosti i u tu svrhu preduzimanje efikasnih kolektivnih mjera radi sprečavanja i otklanjanja prijetnji miru, suzbijanje akata agresije ili drugih povreda mira kao i postizanje mirnim putem, a u skladu sa načelima pravde i međunarodnog prava, sređivanja ili rješavanja međunarodnih sporova ili konfliktnih situacija koje bi mogle da dovedu do povreda mira“.

Od trenutka kada je primjena sile u međunarodnim odnosima svedena na akcije samoodbrane i kolektivne mjere Ujedinjenih nacija, pravo na humanitarnu vojnu intervenciju ne bi smjelo da postoji zbog toga što Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija može da zaključi da je humanitarna katastrofa u jednoj državi prijetnja miru i ugrožavanje mira i da naloži odgovarajuće sankcije kao što je npr. učinio u Južnoj Africi kada je primijenjena politika Aparthejda (Dimitrijević et al., 2007).

U svjetskoj praksi imamo i slučaj kada je NATO u martu 1999. godine, bez saglasnosti Savjeta bezbjednosti za poduzimanje vojnih akcija, izvršio vazdušne napade na SR Jugoslaviju kako bi njenu vladu prinudio na ustupke, tvrdeći da albanskom stanovništvu na Kosovu i Metohiji prijeti humanitarna intervencija. Zadrže li pravo pojedine zemlje da samostalno ili sa svojim saveznicima procjenjuju da li u nekoj drugoj zemlji postoji humanitarna katastrofa i prijetnja za mir ili ne, postoji opasnost od zloupotrebe humanitarne intervencije.

3. HUMANITARNA VOJNA INTERVENCIJA I NJENA OPRAVDANOST

Humanitarna intervencija se ogleda u „pretnji ili upotrebi sile koju van državnih granica izvodi jedna ili više država radi sprečavanja ili okončanja široko rasprostranjenih i teških kršenja osnovnih ljudskih prava pojedinaca koji nisu građani te ili tih država, a bez dozvole države na čijoj teritoriji se sila sprovodi“ (Glušac, 2010).

Pojam humanitarne vojne intervencije pod imenom „humanitarnog rata“ prvi put je upotrebila Klintonova administracija prilikom napada NATO-a na SRJ 1999. godine (Savić, 2009).

Devedesetih godina prošlog vijeka pravo na humanitarnu intervenciju zastupale su vlade koje su željele da opravdaju intervenciju na Haitiju, u Somaliji, Iraku, Bosni i Hercegovini ili Kosovu. Porparol francuskog Ministarstva spoljnih poslova Filip Lallo izjavio je da je Francuska zatražila od Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija da najkasnije do 20. decembra 2012. godine donese odluku o vojnoj intervenciji na sjeveru Malija, gdje traju oružani sukobi naoružanih grupa (Nova srpska politička misao, 2012).

Povelja Ujedinjenih nacija poziva države da proglaše poštivanje ljudskih prava i zabranjuje upotrebu sile protiv druge države, kao i miješanje u unutrašnje stvari druge zemlje. U Povelji potpisanoj 1945. godine polazi se od pretpostavke da je intervencija opravdana u slučaju flagrantnog kršenja ljudskih prava, koja ima za rezultat pretnju međunarodnom miru kada Savjet bezbjednosti ima pravo da interveniše i obavezu da reaguje (Ujedinjene nacije, 1945). Prema tome, bilo koja intervencija koja ide na štetu suvereniteta jedne države može se smatrati nelegalnom.

Države pristupaju pravu na intervenciju sa oprezom i koriste je kao privremenu mjeru u slučaju kada država ne ispunjava svoje elementarne obaveze (održavanje fizičke sigurnosti i adekvatnih zaliha hrane za svoje stanovništvo ili kada njena vojska i policija nastavljaju sa nasiljem nad manjinama ili disidentskim političkim grupama). U tom slučaju država može privremeno da izgubi svoja prava na suverenitet u okviru međunarodnog sistema. Imamo primjer Sjevernog Iraka koji je pod formalnom nadležnošću iračke vlade, dok u kurdskoj enklavi saveznički avioni koji patroliraju nad zemljom sprečavaju bilo kakvo efektivno vršenje iračke suverenosti. Sličan slučaj imamo i na Kosovu koji je

pod protektoratom Ujedinjenih nacija, ali i sa određenim nadležnostima koje su sadržane u Rezoluciji 1244 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija.

Prema Povelji Ujedinjenih nacija nije dozvoljena nezakonita upotreba vojne sile radi proširenja ili okupacije teritorije, pa su intervencije zamišljene kao samoograničavajuće u okviru odgovarajućeg mandata, s ciljem donošenja mira i stabilnosti. Ipak, u primjerima dugoročnih protektorata u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Istočnom Timoru intervencije prema mišljenju određenih naučnih krugova poprimaju oblik imperijalističkih policija sa imperijalističkim obavezama kojima nema kraja (Ignjatijef, 2006). U Bosni i Hercegovini, na primjer, intervencija nije stvorila stabilno samoupravljajuće društvo, već samo zaustavila etnički građanski rat.

Imamo, takođe, primjer gdje je Savjet bezbjednosti 1994. godine stajao po strani i nije ništa poduzimao dok je na stotine hiljada Tutsija u Ruandi masakrirano prema planu o genocidu od strane centralne vlade Hutua.

Po ovom pitanju postoji i zvanična ocjena opravdanosti humanitarnih vojnih intervencija od strane Međunarodne komisije za intervencije i državni suverenitet u smislu da je „humanitarna vojna intervencija je kontroverzna, kako u slučajevima kada je do nje došlo (Somalija, Bosna i Hercegovina i Kosovo i Metohija) tako i u slučajevima kada do nje nije došlo (kao Ruandi)” (International Commission on Intervention and State Sovereignty [ICISS], 2001). Treba imati na umu da intervencija na SR Jugoslaviju nije imala saglasnost Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija i da sa stanovišta međunarodnog prava nije opravdana niti utemeljena.

Iz ovog proizilazi osnova za opravdanje intervencija bilo koje vrste, jer ako su ljudska prava univerzalna kršenje istih nas se tiču bez obzira gdje se ono dešava.

Kasnih devedesetih godina 20. vijeka, pojavila su se tri kriterija za racionalisanje s intervencijama (Ignjatijef, 2006):

- Zloupotrebe ljudskih prava moraju da budu velikog obima, sistematične i prožimajuće,
- One moraju da predstavljaju pretnju za međunarodni mir i sigurnost u regionalnom okruženju, i
- Moraju da postoje realne šanse da će vojna intervencija zaustaviti zloupotrebu ljudskih prava.

U praksi se pojavljuje i četvrti kriterij, kada dati region mora, iz kulturnih, strateških ili geopolitičkih razloga, da bude od vitalnog interesa za jednu od moćnih država svijeta, a nijedna druga moćna država se ne protivi upotrebi sile. Upravo se intervencija na Kosovu opravdavala kršenjem ljudskih prava i nacionalnih interesa koja su prijetila destabilizaciji Albanije, Makedonije i Crne Gore i predstavljala prijetnju miru i sigurnosti u regionu.

Međutim, vrijednosti i interesi ne upućuju uvijek politiku intervencije u istom smjeru. Navedimo primjer Burme gdje represija nad građanima koji se ne slažu s vladom jeste možda jasno kršenje ljudskih prava, ali sve dok njena vojna uprava ne predstavlja prijetnju svojim susjedima, ona se neće suočiti sa rizikom vojne intervencije. Navedimo i najnoviji primjer sukoba u Siriji.

Na primjeru Ruande vidimo da su interesi prevladali nad vrijednostima što je koštalo života 800.000 nedužnih ljudi. Počinjena zvjerstva su obavezivala na intervenciju bez obzira na nacionalni interes (Ignjatijef, 2006).

U prošlosti je bilo primjera kada unutrašnje aktivnosti države nisu predstavljale jasnu prijatnu međunarodnom sistemu, ali su u budućnosti bile pouzdan znak da će to biti. Takvi su primjeri Hitlerovog režima u periodu 1933–1938. godine i Staljinovog režima u istom tom periodu. Blagonaklono gledano na takve pojave imalo je veoma visoku cijenu koja se nije ogledala samo u kršenju i zloupotrebi unutrašnjih ljudskih prava, nego kasnije i u velikoj tragediji svjetskih razmjera koja se u budućnosti desila.

Ipak, postoji pravilo protiv intervencije u državama drugog naroda koje štiti države od jačih i garantuje minimalan stepen jednakosti između država na svjetskoj sceni. Pravilo kojim se zabranjuje intervencija daje prostora sankcijama, diplomatiji i pregovorima kako bi se spriječila mogućnost neumjerene, preuranjene i loše procjenjene intervencije.

Ta pravila u suštini daju nekom ratu „moralno opravdanje“ i tzv. „humanitarnu intervenciju“ uslovljavaju sljedećim (Primorac, 2006):

- da razlog intervencije bude pravedan,
- da namjera intervencije bude moralno ispravna,
- da odluku o intervenciji donese i objavi legitimna vlast,
- da pribjegavanje ratu bude posljednje rješenje,
- da postojati uvjerljiva nada u uspjeh i
- da ostvareno dobro bude veće od zla koje je prouzrokovano ratom.

Male države vjeruju da bi bilo kakvo formalizovanje prava na intervenciju predstavljalo ohrabrenje na intervenciju koja bi jednako narušila suverenost, kako država koje poštuju tako i onih koje krše ljudska prava.

Promjena ovakvog okvira međunarodnog sistema može ali i ne mora da bude poželjna, kao i u praksi što postoji isto tako mala vjerovatnoća za promjenu Povelje Ujedinjenih nacija kada je riječ o intervenciji. Stoga, i u 21. vijeku u međunarodnom sistemu primjene ljudskih prava koriste se isti principi koji su definisani 1945. godine.

Kada govorimo o sredstvima i ciljevima zaštite ljudskih prava u praksi imamo slučajeve kada zbog neadekvatnog djelovanja u određenim slučajevima je izigrano obećanje dato stanovništvu (vojna misija Ujedinjenih nacija u Ruandi, mirovne snage Ujedinjenih nacija u Srebrenici) čime je potkopan kredibilitet vrijednosti ljudskih prava u zozona opasnosti širom svijeta.

Intervencijom se nužno ne spašavaju uvijek nedužni jer se često zahtijeva da se stane na jednu od strana u sukobu, ali taj izbor nerijetko traži da se podrži strana koja i sama snosi krivicu za kršenje ljudskih prava.

Međunarodna zajednica, uprkos isticanju značaja rane intervencije i prevencije, rijetko ulaže napore u rješavanju problema prije nego što izbije nasilje. Ovo kompromituje legitimnost intervencija u ime ljudskih prava. Navedimo primjer oslobodilačke vojske Kosova koja je počinila kršenje ljudskih prava srpskih civila i službenih lica kako bi izazvala odmazde koje bi zauzvrat primorale međunarodnu zajednicu da interveniše u njeno ime.

Memorandum Human Rights Watch-a identifikuje sedam najurgentnijih problema ljudskih prava na Kosovu danas:

- Neadekvatnost krivičnog pravosudnog sistema,
- Porodično nasilje nad žanama i druga zlostavljanja žena,
- Nasilje nad etničkim manjinama,

- Nemogućnost izbjeglica i raseljenih osoba da se bezbjedno vrate svojim kućama,
- Položaj roma, aškalija i egipćanskih zajednica,
- Neadekvatan nadzor međunarodnih institucija i
- Nedostatak međuetničkog pomirenja.

Intervencije u cilju zaštite ljudskih prava danas su učestalije kao nikad ranije i nekad pogoršavaju stvari umjesto da potpomažu primjenu ljudskih prava koristeći njihovu legitimnost kao univerzalnu osnovu za spoljnu politiku.

Kriza ljudskih prava ogleda se u nedosljednosti da se primjenjuju kriteriji ljudskih prava i na jake i na slabe, da se usklade ljudska prava sa privrženošću samoopredjeljenju i državnoj suverenosti, kao i nesposobnošću prilikom intervencije u ime ljudskih prava da se uspješno izgrade legitimne institucije koje će biti najbolja garancija zaštite istih (Ignjatijef, 2006).

Nezapađnjačke kulture posmatraju pristrasan i nedosljedan način zaštite i primjene principa ljudskih prava, doživljavajući ljudska prava samo kao opravdanje za imperijalizam Zapada.

„Intervencija će se desiti tamo gdje se može izvesti relativno jeftino, protiv slabe nacije, na području koje je i pristupačno i strateško, gdje su pobuđena javna osjećanja, i gdje se to neće ispriječiti drugim političkim, ekonomskim ili vojnim potrebama“ (Grey, 1999).

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Prema Povelji Ujedinjenih nacija i normama ljudskih prava nije dozvoljena nelegalna upotreba vojne sile radi proširenja ili okupacije teritorije. Vojne humanitarne intervencije su ograničene u okviru odgovarajućeg mandata, radi sprečavanja ili okončanja široko rasprostranjenih i teških kršenja osnovnih ljudskih prava pojedinaca bez dozvole države na čijoj se teritoriji sprovodi, s ciljem donošenja mira i stabilnosti.

Države pristupaju pravu na intervenciju s oprezom i koriste je kao privremenu mjeru u slučaju kada država ne ispunjava svoje elementarne obaveze (održavanje fizičke sigurnosti i adekvatnih zaliha hrane za svoje stanovništvo ili kada njena vojska i policija nastavljaju sa nasiljem nad manjinama ili disidentskim političkim grupama). U ovom slučaju država može privremeno da izgubi svoja prava na suverenitet u okviru međunarodnog sistema.

U svjetskoj praksi imamo i primjer gdje je Savjet bezbjednosti 1994. godine stojao po strani i nije ništa poduzimao dok je na stotine hiljada Tutsija u Ruandi masakrirano prema planu o genocidu od strane centralne vlade Hutua.

Na međunarodnom planu postoji pravilo protiv intervencije u državama drugog naroda koje štiti države od jačih i garantuje minimalan stepen jednakosti između država na svjetskoj sceni prema kojim se zabranjuje intervencija i daje se prostora sankcijama, diplomatiji i pregovorima. Na ovaj način se nastoji spriječiti mogućnost neumjerene, preuranjene i loše procjenjene intervencije.

Intervencije u cilju zaštite ljudskih prava su danas veoma učestale. Svjetska praksa je pokazala da se intervencijom ne spašavaju uvijek neđužni, jer se često zahtijeva

da se stane na jednu od strana u sukobu. Taj izbor nerijetko traži da se podrži strana koja i sama snosi krivicu za kršenje ljudskih prava. Postavlja se pitanja kriterija i opravdanosti tzv. humanitarnih vojnih intervencija.

Humanitarna vojna intervencija jeste mogući model zaštite ljudskih prava, ali samo pod pretpostavkom poštovanja međunarodnog prava, a ne politički motivisana i u službi ugrožavanja državnog suvereniteta pojedinih zemalja radi viših ekonomskih i političkih interesa.

5. LITERATURA

- Grey, B. (13. septembra 1999.). Istočni Timor i Kosovo: Indonezijski zločini razotkrivaju dvojne standarde SAD-a po pitanju „ljudskih prava“. *Glas javnosti*. Preuzeto 10. decembra 2012. sa <http://www.wsws.org/sh/1999/sep1999/timo-s13.shtml>
- Glušac, L. (2010). Humanitarne intervencije u konceptu ljudske bezbednosti. *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 5(16), 80–92.
- Gajin, S. (2012). *Ljudska prava pravno-sistemski okvir*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu.
- Dimitrijević, V., Račić, O., Đerić, V., Papić, T., Petrović, V., & Obradović, S. (2007). *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Đuliman, E., & Karlsen, G. M. (2003). *Uvod u ljudska prava*. Oslo: Helsinški komitet za ljudska prava Bosne i Hercegovine, The Norwegian Helsinki Committee.
- Ignjatijef, M. (2006). *Ljudska prava kao politika i idolopoklonstvo*. Beograd: Službeni glasnik.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty. (2001). *The Responsibility To Protect* (Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, 2001, December edition). Retrieved december 11, 2012, from <http://www.iciss.ca/pdf/Commission-Report.pdf>
- Nova srpska politička misao (2012). *Francuska traži vojnu intervenciju na severu Malija (hronika)*. Preuzeto 11. decembra 2012. sa <http://www.nspm.rs/hronika/francuska-trazi-vojnu-intervenciju-na-severu-malija.html>
- Primorac, I. (2006). *Etika na djelu: ogledi iz primijenjene etike*. Zagreb: KruZak.
- Savić, M. (20. oktobra 2009.). „Humanitarna intervencija“ – anatomija jedne obmane. *Fond Slobodan Jovanović*. Preuzeto 10. decembra 2012. sa <http://www.slobodanjovanovic.org/2009/10/21/%E2%80%9Ehumanitarna-intervencija%E2%80%9C-%E2%80%93-anatomija-jedne-obmane/>
- Ujedinjene nacije. (1945). *Povelja ujedinjenih nacija*. Preuzeto 11. decembra 2012. sa http://www.dadalos.org/uno_sr/un-charta.htm

Rad primljen: 25. 11. 2012.

Rad odobren: 8. 1. 2013.

UTICAJ GLOBALIZACIJE NA DIPLOMATIJU MALIH ZEMALJA S OSVRTOM NA MINISTARSTVO SPOLJNIH POSLOVA

Prethodno saopštenje

DOI:10.5570/dfnd.1333.06.se

COBISS.BH-ID 3541528

UDK 339.9.012:316.32

dr Nevenko Vranješ, Ministarstvo odbrane BiH¹
mr Dejan Zeljić, Visoka škola „Primus“ Gradiška

Apstrakt:

Diplomatija kao najčešći i opšteprihvaćeni oblik međunarodnih odnosa nije imuna na globalne promjene koje se dešavaju na svim poljima društvenog života. Razvoj komunikacionih tehnologija je u mnogočemu dao svoj doprinos znatno intenzivnijem i efikasnijem diplomatskom djelovanju, kao i kraj ere podjele svijeta na istočni i zapadni blok. Male zemlje, zemlje slabog međunarodnog uticaja uglavnom imaju diplomatsku mrežu koja je zasnovana na principima starim trideset i više godina, nemoćna da odgovori na sve zahtjeve modernog doba. Upravo iz tog razloga neophodno je da male zemlje promijene pristup diplomatskom djelovanju, da se ne baziraju samo na političkoj diplomatiji, a naročito da reorganizuju i modernizuju mrežu diplomatskih i konzularnih predstavništava. Takođe, veoma je bitno i djelovanje ministarstava u vladi, i to ne samo izričito ministarstva spoljnih poslova, već i ostalih ministarstava u domenu svoje nadležnosti. Smatra se, da jedino kroz međunarodne odnose male zemlje mogu da ostvare bolji položaj i prosperitet ne samo države već i njenih građana.

Ključne riječi: *diplomacija, male zemlje, vlada, ambasade i ministarstvo spoljnih poslova..*

UVOD

Iako često pominjan termin, globalizacija nema svoju jasnu i preciznu definiciju. Istina, postoje definicije koje su manje ili više opšte, apstraktne ili konkretne, uticajne ili manje uticajne, ali nekog jedinstvenog odgovora na pitanje šta je globalizacija nema.

¹ Korespondent: doc. dr Nevenko Vranješ, Ministarstvo odbrane BiH, email: nvranjes@blic.net, mr Dejan Zeljić, Visoka škola „Primus“ Gradiška, email: primus.dejan@gmail.com.

Prema definiciji Međunarodnog globalizacijskog foruma (International Forum on Globalization), globalizacija je proces denacionalizacije tržišta, politike i pravnog sistema na najvišem političkom i ekonomskom nivou.

Zanimljivo je izdvojiti i neka od mišljenja svjetski priznatih teoretičara globalizacije. Tako, prema Albrovu (Martin Albrow), globalizacija označava sve one procese pomoću kojih ljudi čitavog svijeta bivaju inkorporirani u jedno svjetsko društvo, odnosno globalno društvo. Fridman Tomas (Friedman Thomas), vidi globalizaciju kao nezaustavljivu integraciju tržišta, nacionalnih država i tehnologija u do sada nezabilježenom stepenu, što je omogućilo pojedincima, korporacijama i nacionalnim državama da svoje aktivnosti prošire kroz svijet brže, dublje i jeftinije nego ikada do sada. Prema Belu (Stephen Bell), globalizacija je povezana sa krizom teritorijalne nacionalne države, zato što je nacionalna država suviše mala da bi riješila velike životne probleme i suviše velika da bi riješila male životne probleme. Najzad, valja napomenuti i neizbježnu ekonomsku komponentu globalizacije, jer kako Kenter (Rosebeth Moss Kanter) ističe, globalizacijom je svijet postao globalni supermarket u kome su ideje i proizvodi postali dostupni svuda i u isto vrijeme.

Globalizacija se uglavnom razumije kao „konsekvenca modernosti“, „zapadni projekat modernizacije“, kao „globalno ljudsko stanje“ (Robertson, 1992, str. 26). Jaki su učinci vladavine i širenja globalizacijskih procesa na svakodnevicu, a posebno u razvijenim zemljama; globalizacija je istovremeno stvaranje novih transnacionalnih sistema moći i preoblikovanja ustanova društva u kome živimo (Giddens, 1998, str. 33). Oni narodi koji smatraju da su u proteklom desetljeću ostvarili svoj nacionalni san (imaju svoju državu), sada djeluju savremeno u globalizovanom prostoru i vremenu, onoliko koliko prihvataju vrijednosti globalizovanog društva i njegovih mjerila uspješnosti tranzicijskog kretanja (Ibraković, 2003, str. 5).

Diplomatija je pojam sa višestrukim značenjem. Porijeklo ovog pojma potiče od grčke riječi „diploma“ koja znači svečano pismo, povelja ili isprava presavijena na dvoje kao akt suverena koji bi jedna strana (država) predavala drugoj, a ova prvoj na završetku pregovora o nekom poslu, odnosno sporazuma. Smatra se da je pojam diplomatija, prvi upotrijebio francuski kardinal Rišelje koji je između 1624. i 1642. godine bio predsjednik vlade i stvarni gospodar Francuske. U najopštijem smislu, u narodnom govoru pod diplomatijom se podrazumijeva sposobnost, spretnost, odnosno umješnost u vođenju nekog posla. Nijedno drugo značenje nije moguće odrediti bez njegovog povezivanja sa pojmom „spoljne politike“ države koju ona vodi kao subjekt međunarodnih odnosa i međunarodnog prava. Zato se i najčešće ističe da je diplomatija sredstvo spoljne politike države (Mitić, 2003, str. 3).

Spoljna politika ima veliki značaj za državu te s toga spoljna politika jedne države je uvijek u nadležnosti njenih vrhovnih državnih organa. U oblasti spoljne politike osnovne ingerencije u većini slučajeva pripadaju najvećim dijelom izvršnoj i zakonodavnoj vlasti, a samo u spornim situacijama sudskoj. Prema spoljnoj politici, funkcija predstavljanja države, kako u zemlji tako i u inostranstvu, pripada Šefu države, bio on Predsjednik republike, kolektivno Predsjedništvo ili monarh (Kuzmanović, 2006, str. 449). Operativno vođenje spoljnih poslova povjerava se izvršnim organima (vladama) koje djeluju preko posebnih organa, čiji je zadatak održavanje diplomatskih odnosa s drugim zemljama i sprovođenje međunarodnih političkih akcija.

Spoljni poslovi su determinanta suverene države. Na našem podneblju se pored termina spoljni poslovi pominje i termin inostrani poslovi. Inostrani poslovi su područje državnog autoritativnog istupanja, zasnovanog na međunarodnom pravu i u njegovim okvirima, na način uređen unutrašnjim pravom, od strane organa određenih unutrašnjim pravom, prema drugim državama, međunarodnim organizacijama i, u određenim slučajevima, stranim državljanima, u cilju zaštite prava i na ustavan način utvrđenih državnih interesa i prava i interesa domaćih državljana i pravnih lica (Đurić, 2007, str. 19).

Različitost država na današnjoj karti svijeta je velika, polazeći od veličine, privrednog razvoja i državnog uređenja, vladavine zakona ili poštovanja osnovnih ljudskih prava, pa sve do vojne sile i uticaja na okolne zemlje. Položaj određene države u međunarodnim odnosima određuje upravo ta različitost u snazi, moći i uticaju.

Rivalitet koji postoji između velikih i uticajnih država u međunarodnim odnosima, i ne samo država, nego i interesnih blokova više država, nameće se kao jedini mogući izbor, ali i šansa u djelovanju vanjske politike i diplomatije malih država. Na ovaj način, te male zemlje uspijevaju dostići neke od ciljeva koje nisu u stanju da dosegnu zbog svoje vanjskopolitičke nemoći. Ujedno, velike sile koriste situaciju u malim državama i njihov zavistan položaj na sceni globalnih međunarodnih odnosa a sve u svrhu što lakše i efikasnije manipulacije tim istim državama, a sve to, naravno, radi svoje koristi i svojih ciljeva. To je adut kojim male države pokušavaju ili uspijevaju nadoknaditi svoju vanjskopolitičku nemoć. S tim računaju i velike sile što u pravilu olakšava njihovu manipulaciju sa malim zemljama.

Na osnovu navedenog, može se konstatovati da male i srednje zemlje ne mogu samo da se bespogovorno ponašaju po nalogima velikih sila ili centara međunarodnih odnosa. Razumljivo je da se, s obzirom na svoju političku, vojnu i ekonomsku snagu, one ne mogu suprotstaviti procesima globalizacije, koji zahvataju i premrežavaju čitav svijet i stvaraju odnose složene međuzavisnosti država. Na osnovu dosadašnjih iskustava se može zaključiti da male i srednje zemlje moraju da vode vrlo pragmatičnu politiku, zasnovanu na dobro promišljenom nacionalnom interesu (Berridge, 2007).

Dakle, umjesto da se ističu u prvi plan kao borci protiv globalizacije, a samim tim na margini procesa od kojih zavisi ekonomski razvoj tih zemalja, poboljšanje uslova života i životnog standarda njenih građana, odnosno da kao protivnici rizikuju da budu pod sankcijama, sugerise se da bi male i srednje zemlje trebalo da dobrom, promišljenom politikom zasnovanom na nacionalnim, ekonomskim, političkim i vojnim interesima, pronađu svoje adekvatno mjesto u procesima globalizacije. Male zemlje trebaju da na bazi svojih komparativnih prednosti i mogućnosti, profitiraju od pozitivnih aspekata globalizacije najviše što mogu, kako bi iskoristili mogućnosti koje globalizacija nudi za ubrzani, ekonomski i drugi razvoj.

GLOBALNA DIPLOMATIJA

Može se reći da je savremena diplomatija prošla kroz mnoge faze rekonstrukcije, koje su bile uslovljene kretanjima na globalnom planu. Savremenu diplomatiju karakterizuje ogromno povećanje međunarodnih subjekata koji učestvuju u međunarodnim odnosima, što ukazuje da je u mnogim segmentima došlo do povećanja međunarodnih kontakata, a time je došlo i do potrebe povećanja kapaciteta diplomatskih službi moder-

nih država, pogotovo onih država koje imaju veoma slab ili nikakav uticaj u međunarodnim odnosima. Povećanje kapaciteta diplomatskih službi širom svijeta odnosi se na povećanje diplomatskih predstavnika i diplomatskih misija koji su zaduženi za vođenje diplomatije na multilateralnom nivou. Povećanje kapaciteta se odnosi i na promjene u okviru organizacione strukture unutar ministarstava vanjskih poslova koje je dovelo do povećanja ukupnog broja zaposlenih u domenu vanjskih poslova.

Međutim, pod pojmom globalne diplomatije ne podrazumijevaju se samo politički odnosi i kontakti između država ili međunarodnih organizacija. Moderna, globalna diplomatija podrazumijeva i niz drugih odnosa poput ekonomskih, kulturnih, prosvjetnih, vojnih, naučnih i drugih odnosa. Isto tako se može reći da trenutačna situacija na globalnom planu dovodi do sve izraženije potrebe za diplomatskim pregovorima u novim poljima društvenog života, a koji su dospjeli u središte globalnog interesovanja poput ljudskih prava, migracija, ekologije, međunarodnog terorizma i slično (Šimonović, 2005).

Zbog ovog trenda diplomatija sve više postaje profesija koja traži i sve više specijalističkih znanja. Evidentan tehnološki napredak u segmentu komuniciranja je u izvjesnoj mjeri uticao i na diplomatsku komunikaciju, dovodeći do porasta uticaja medija i javnosti na procese u međunarodnim odnosima. Posljednji u nizu primjera za ovaj fenomen jeste takozvana „Afera Wikileaks“.

EKONOMSKA DIPLOMATIJA

Savremeni svijet je obilježen neprestanim promjenama u kojima ključ ekonomskog uspjeha leži u sposobnosti njihovog razumijevanja i optimalnom prilagođavanju novonastalom poslovnom okruženju. Taj novonastali ambijent nije ništa drugo nego globalizacija. Ako imamo u vidu da se globalna ekonomija karakteriše visokim nivoom konkurentnosti, otvara se pitanje kako ekonomski subjekti malih država mogu da ostvare zadovoljavajuća tržišna učešća, odnosno kako mogu da ostvare komparativne prednosti koje bi omogućile adekvatno pozicioniranje na tržištu? Upravo to pronalaženje „tržišne niše“, po Piteru Drakeru (Peter Dracker), nije ništa drugo nego način da se osigura opstanak i kasnije ekonomski rast i razvoj. U tom smislu, istraživanja pokazuju da veoma važnu pozitivnu ulogu može da ima efikasnost i efektivnost diplomatije, ili preciznije njene ekonomske komponente za koju je sve prihvaćeniji termin – ekonomska diplomatija.

Diplomatija se u savremenom svijetu nalazi na veoma složenim iskušenjima i u neprestanim transformacijama, pokušavajući da zadrži povlašteni status i visoki istorijski ugled ključnog aktera međunarodnih odnosa. Stvari su se značajno iskomplikovale od prestanka „hladnog rata“, jer su se od tada do danas barijere između država postepeno rušile i nestajale, pa se spontano nametalo pitanje realnih potreba za diplomatijom u obliku i obliku u kojima je ona bila zastupljena proteklog vijeka. Susreti na vrhu, „šat diplomatija“, postojanje samo jedne „super sile“ – SAD, nagli tehnološki razvoj i informaciona eksplozija učinili su da diplomatija iz XX vijeka nije tako korisna i funkcionalna kao prije (Miletić, 2004).

I pored činjenice da svijet nije nešto posebno sigurnije mjesto nego što je to bio tokom prošlog vijeka, ipak treba konstatovati da se osjeća značajnije pomjeranje težišta u radu diplomatije sa bezbjednosno-vojnih i političkih pitanja na polje ekonomije. Ova

tendencija nije samo logična reakcija na promjene u okruženju, već je i neophodan odgovor na potrebe ekonomskih subjekata globalnog tržišta.

Ekonomska diplomatija nije novi termin za novu pojavu u razvoju diplomatije. Od renesanse do danas ekonomska problematika bila je jedan od najužih zadataka diplomatije, uporedo sa političkim i bezbjednosnim aspektima, obezbjeđujući preko njih određenu ravnotežu moći. Ekonomska i bezbjednosno-politička diplomatija naizmjenično dobijaju prioritet u zavisnosti od istorijskih okolnosti i okruženja u kojima se države nalaze.

U međunarodnom sistemu ekonomska diplomatija dobija dodatno na značaju sa ubrzavanjem globalizacije (misli se prije svega na dodatno jačanje stepena međuzavisnosti između država, kao i integrativnih procesa na regionalnom i globalnom nivou), i to u uslovima nedostatka adekvatnih pravila i institucija koje postavljaju okvir nastupa ekonomskih subjekata globalnog tržišta. U takvim okolnostima firme se pozivaju na institucije svojih država kako bi osnažile nastup na svjetskom tržištu, što dovodi do zaključka da što je moćnija država, lakše je kompanijama iz tih država naći mjesto na globalnom tržištu, a opet, sa druge strane, kompanije iz malih zemalja imaju znatno manje šanse za to. Vlade nemaju velikog izbora nego da podrže aktivnosti preduzeća sa svoje teritorije, jer u suprotnom, preduzeća drugih država će iz njihove pasivnosti izvući korist. Sve ovo nije ništa drugo nego otvorena borba za rast i razvoj ekonomske snage pojedinih preduzeća, čiji uspjeh u krajnjem slučaju predstavlja i uspjeh ekonomske politike demokratski izabranih vlada.

Trgovinska diplomatija, prema zvaničnom tumačenju Ministarstva vanjskih poslova SAD, podrazumijeva aktivnosti države na promociji i zaštiti interesa firmi na međunarodnom planu, pregovore sa vladama i firmama u čijim zemljama matične kompanije posluju, mjere predupređivanja mogućih ekonomskih konflikata na domaćem i međunarodnom planu, prikupljanje informacija, kao i globalnu promociju izvoznih interesa preko diplomatskog aparata, a sve to uz neposrednu saradnju sa domaćim kompanijama.

Što se tiče ekonomske diplomatije, ona se može sagledati sa dva nivoa. Jedan je ekonomska diplomatija u širem smislu i ona je sveobuhvatnija i tiče se svih subjekata jednog društva koji učestvuju u jačanju ekonomske konkurentnosti jedne zemlje diplomatskim metodama, a druga je definicija ekonomske diplomatije u užem smislu i ona se tiče ekskluzivnih aktivnosti Ministarstva vanjskih poslova u odbrani ekonomskih interesa svoje zemlje.

REGIONALNA DIPLOMATIJA

Danas postoje različite vrste saradnji između suverenih država. Uzrok svake saradnje je globalizacija, koja podstiče međunarodne odnose i doprinosi njihovoj raznovrsnosti. Da bismo o saradnji između država govorili na globalnom nivou, moramo prvo početi od jedne zemlje i njenog regiona. Od toga kako i kakve, kvalitativne i kvantitativne, odnose uspostavlja sa zemljama u svom regionu, zavisice i njen nastup na globalnoj sceni. Osim bilateralne i multilateralne saradnje, uvidamo da su sve čvršći i institucionalizovani oblici ekonomske, finansijske, tehnološke, bezbjednosne i druge saradnje između regiona pojedinih država (pokrajina, republika), država u okviru formiranih regionalnih ekonomskih integracija (grupacija), i samih regionalnih integracija.

Najistaknutiji među svim vidovima regionalnih odnosa i saradnji su svakako ekonomski odnosi. Nastajanje brojnih regionalnih integracija postao je globalni megatrend.

Regionalna diplomatija (engl. Regional diplomacy) je relativno nov vid multilateralne diplomatije, koja je nastala pojavom regionalnih ekonomskih integracija, a razvijala se i razvija paralelno sa odvijanjem regionalnih integracionih procesa i inicijativa u savremenom svijetu. Njena uloga i uticaj u savremenom diplomatskom svijetu je sve veća, kako na političkom i ekonomskom tako i na svakom drugom planu, i samim tim predstavlja šansu malim zemljama da kroz regionalnu diplomatiju ostvare bolji položaj na polju vanjske politike.

Ekonomska globalizacija ogleda se u favorizovanju novih entiteta, regionalnih unija, koje su bolje prilagođene razvojnim tokovima. Tokovi razmjene organizuju se oko više atraktivnih polova koji su okupljeni oko integracijskih trgovačkih i ekonomskih sporazuma. U Sjevernoj Americi je to NAFTA, u Latinskoj, tj. Južnoj Americi je MERCOSUL, u Aziji je ASEAN, a u Evropi je to EU, koja prednjači među postojećim sporazumima.

Regionalne integracije su postale nezaobilazan subjekt međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, spoljne politike, diplomatije i diplomatskih odnosa u savremenom svijetu. Bez njihovog političkog i diplomatskog angažmana ne može se razmatrati ni rješavati niti jedno otvoreno svjetsko pitanje, političke, bezbjedonosne, ekonomske, ekološke i druge prirode.

Regionalna diplomatija obuhvata veoma širok spektar međunarodnih odnosa koji se uspostavljaju aktivnošću regionalnih integracija, a naročito između: (1) država članica regionalne integracije; (2) regionalne integracije i neke druge države izvan integracije; (3) samih regionalnih integracija; (4) regionalnih integracija i globalnih integracija i (5) regionalnih integracija i međunarodnih, međudržavnih i nevladinih organizacija i drugo.

Regionalne integracije se bave i pitanjima spoljne politike u mjeri u kojoj su države članice prenijele svoja ovlaštenja na njih, vezano za tu vrstu aktivnosti. Najbolji primjer uspjeha male zemlje kroz regionalne integracije jeste Irska, koja je ulaskom u EU ostvarila napredak na svim poljima, pa i u međunarodnim odnosima.

Središta regionalnih integracija, kao što su Brisel (Evropska unija), Montevideo (MERCOSUL), Džakarta (ASEAN), Etiopija (Afrička unija) i druga, postala su istaknuti globalni centri multilateralne diplomatije, odnosno posebni centri diplomatskih misija i predstavništava država članica takvih regionalnih ekonomskih integracija, ali i država koje imaju interes za uspostavljanje saradnje na diplomatskom nivou sa takvim integracijama (Dašić, 2008).

U zavisnosti od toga kakav je ekonomski, trgovinski i finansijski sadržaj među njima, susrećemo se sa različitim oblicima regionalnog integrisanja država: (1) sporazum o preferencijalnoj trgovini; (2) zona slobodne trgovine; (3) carinska unija; (4) zajedničko tržište; (5) jedinstveno tržište i (6) megatržište.

Upravo ovi oblici regionalnog integrisanja država predstavljaju šansu malim zemljama da omoguće izlazak svojim firmama na globalno tržište, ili bar tržište regije.

Najuticajnije regionalne integracije u svijetu su:

- Evropska unija;
- Evropska zona slobodne trgovine (EFTA);
- Centralnoevropska zona slobodne trgovine (CEFTA);
- Zajednica nezavisnih država (ZND);
- Organizacija za crnomorsku ekonomsku saradnju (BSEC);

- Sjevernoamerička integracija (NAFTA) ;
- Andska integracija (CAN) ;
- Južnoamerička integracija (MERCOSUL);
- Američka zona slobodne trgovine (FTAA);
- Južnoazijska asocijacija za regionalnu saradnju (SAARC);
- Asocijacija zemalja jugoistočne Azije (ASEAN);
- Azijsko- pacifička ekonomska kooperacija (APEC);
- Zajedničko tržište Istočne i južne Afrike (COMESA);
- Afrička ekonomska zajednica (AEC) ;
- Afrička unija (AU).

ULOGA AMBASADA DANAS

Ambasade su najčešći oblik diplomatskog predstavništva u bilateralnoj diplomatiji. Po pravilu su smještene u prestonicama države prijema. Radom ambasade rukovodi najviši diplomatski organ, ambasador. Ambasador je šef diplomatske misije najvišeg ranga po Bečkoj konvenciji o diplomatskim odnosima. Ambasador je najviši predstavnik svoje države u državi u kojoj se nalazi (zemlji prijema), pa je u tom svojstvu nadređen svim službenim predstavnicima u toj zemlji (konzularnim, kulturnim i drugim). Ambasador predstavlja šefa svoje zemlje i zastupa svoju državu pred vlastima države u kojoj je akreditovan. On nužno i govori u ime svoje vlade. Budući da prima i prenosi saopštenja svoje vlade i budući da predstavlja službeni izvor informacija, on je stalni i sigurni posrednik u odnosima dviju država.

Rang ambasadora imaju i visoki povjerenici (ranije i komesari) koje međusobno razmjenjuju zemlje Komonvelta i najviši predstavnici Vatikana, nunciji i pronunciji. Treba napomenuti da ambasade posjeduju svoje sektore, prema krugu djelovanja, kojima rukovode diplomatski predstavnici koji su niži u rangu od ambasadora.

Uloga ambasada danas je u velikoj mjeri redukovana čime se, na određen način, izgubio njihov uticaj u međunarodnim odnosima. Najveći uticaj ambasade su imale za vrijeme blokovske podjele, gdje se njihov rad uglavnom svodio na političko djelovanje. Završetkom hladnog rata, smanjila se potreba upravo za tim političkim djelovanjem i ambasade se okreću uglavnom rješavanju ekonomskih, kulturnih i drugih pitanja, kao i stalnom obavljanju redovnih aktivnosti i konzularnih poslova.

Posljednjih godina primjetan je trend redukcije diplomatskih predstavništva u svijetu, pogotovo od strane velikih zemalja. Razlog tome se većinom pravda recesijom i namjerom smanjenja troškova, tako da se nastoje održati ambasade koje bi mogle, na neki način, vršiti ulogu regionalnog diplomatskog predstavništva. Primjer takvog načina rada je ambasada Kanade u Beču koja je ujedno nadležna i za zemlje bivše Jugoslavije.

Iako velike zemlje smanjuju broj svojih diplomatskih predstavništava u svijetu, male zemlje bi trebale povećavati njihov broj, ali uz prethodnu modernizaciju svoje diplomatske mreže, odnosno reorganizaciju čitavog diplomatskog sistema. Sistematizaciju bi trebalo uraditi na osnovu interesa same države, tako da se jačaju ambasade i druga diplomatska predstavništva u zemljama u kojima postoji određeni interes, dok se u drugim zemljama diplomatska aktivnost treba smanjiti na redovne konzularne aktivnosti, a da ministarstvo vanjskih poslova pružme ostale poslove ambasada.

REDEFINISANJE ULOGE MINISTARSTVA SPOLJNJIH POSLOVA U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

U bliskoj prošlosti, pogotovo za vrijeme blokovske podjele u svijetu, sve aktivnosti na polju međunarodnih odnosa su se uglavnom odvijale preko diplomatskih predstavništava širom svijeta, dok su ministarstva spoljnih poslova imala više organizaciono logističku ulogu. Po završetku blokovske podjele, diplomatska predstavništva polako smanjuju da se bave političkim djelovanjem u državama domaćina i više se okreću ekonomskim, kulturnim i konzularnim pitanjima, dok se političkim pitanjima više bave vlade država, pogotovo ministarstva vanjskih poslova.

Ova uloga ministarstva spoljnih poslova se još više povećava naglom ekspanzijom i razvojem informacionih tehnologija, pogotovo ako se uzme u obzir da je u mnogome olakšana komunikacija među predstavnicima država. Male zemlje bi trebale da posebno razvijaju aktivnost ministarstva spoljnih poslova, ili da ih bar modernizuju i organizuju njihov rad tako da može da odgovori svim zahtjevima modernog vremena.

U modernim tokovima diplomatije, za koji je primjer Evropska unija, i ostala ministarstva sve više učestvuju u međunarodnim odnosima, i to iz oblasti koje su u njihovoj nadležnosti.

Neki od poslova moderno organizovanih ministarstava spoljnih poslova su:

- predstavlja, uz Predsjednika države, državu u odnosima sa drugim državama, međunarodnim organizacijama, međunarodnim sudovima i drugim međunarodnim institucijama, kao i sa njihovim predstavništvima u državi;
- štiti interese države, njenih državljana i pravnih lica u inostranstvu;
- predlaže Vladi spoljnu politiku koju ona utvrđuje;
- predlaže Vladi uspostavljanje i prekid diplomatskih odnosa sa drugim državama;
- predlaže Vladi učlanjenje, odnosno učešće države u međunarodnim organizacijama i integracijama, kao i u drugim oblicima međunarodne saradnje;
- predlaže Vladi ambasadore, generalne i počasne konzule države u inostranstvu;
- učestvuje u poslovima u vezi sa akreditacijom zvaničnih predstavnika država i međunarodnih organizacija u državi;
- organizuje zvanične posjete na državnom i diplomatskom nivou;
- učestvuje u pripremama za učešće predstavnika države na međunarodnim pregovorima i konferencijama;
- analizira međunarodni položaj države i bilateralne odnose sa drugim državama;
- analizira spoljnopolitičke aspekte odbrane i nacionalne bezbjednosti;
- analizira i predviđa razvoj regionalnih i globalnih odnosa i pojava, naročito u oblasti spoljne politike, bezbjednosti, međunarodnog javnog i privatnog prava, ekonomije, ekologije, prosvjete i kulture i stanja ljudskih prava, koja su od značaja za ostvarivanje međunarodnih odnosa države;
- prikuplja i analizira informacije stranih medija koje se odnose na državu;
- priprema nacрте zakona, drugih propisa i opštih akata iz oblasti vanjskih poslova, daje mišljenje o nacртima zakona i drugih propisa u vezi sa vanjskim poslovima za koje su nadležni drugi organi državne uprave, a koji su od interesa za međunarodni položaj države;

- priprema pravna mišljenja o pitanjima iz međunarodnog prava za potrebe Predsjednika države, Vlade i drugih državnih organa;
- predlaže Vladi strategiju razvoja vanjskih poslova i druge mjere kojima se oblikuje vanjska politika Vlade te priprema dokumentaciju, informacije i analize iz oblasti vanjske politike;
- u saradnji sa nadležnim državnim organima pokreće postupak i koordinira vođenje pregovora i zaključivanje međunarodnih ugovora, učestvuje u postupku njihovog potvrđivanja i prati njihovu primjenu te čuva originale svih međunarodnih ugovora, zajedničkih saopštenja i deklaracija države i njenih međunarodnopravnih prethodnika;
- informiše vlade drugih država i međunarodnu javnost, kao i iseljenike, svoje državljane u inostranstvu o politici države i, u saradnji sa drugim nadležnim organima državne uprave, radi na promociji političkih stavova Vlade radi jačanja ugleda države u međunarodnim odnosima;
- u saradnji sa drugim nadležnim organima državne uprave, sprovodi glasanje svojih državljana koji imaju prebivalište ili boravište u inostranstvu za vrijeme izbora i referenduma na državnom nivou;
- u saradnji sa drugim organima državne uprave, obavlja poslove razgraničenja sa susjednim državama, izrađuje i čuva dokumentaciju o državnoj granici;
- prikuplja i čuva dokumentaciju o spoljnoj politici države, podstiče naučnoistraživački rad u oblasti vanjske politike i međunarodnih odnosa;
- sprovodi postupak sticanja, održavanja i raspolaganja nepokretnom imovinom u inostranstvu koja je neophodna za rad diplomatsko-konzularnih predstavništava;
- organizuje, održava i štiti sisteme informatičkih, telekomunikacionih, kurirskih i drugih veza sa diplomatsko-konzularnim predstavništvima i drugim informacionim sistemima;
- obavlja poslove bezbjednosti Ministarstva, diplomatsko-konzularnih predstavništava i zaposlenih;
- u saradnji sa drugim nadležnim organima obezbjeđuje učešće u međunarodnim misijama;
- obavlja i druge poslove određene zakonom.

Poslove iz svog djelokruga Ministarstva vrše neposredno i preko diplomatsko-konzularnih predstavništava.

Ministarstvo spoljnih poslova je organ izvršne vlasti koji ima najtješnju poveznicu sa drugim zasebnim organom izvršne vlasti – šefom države budući da u većini modernih država šef države učestvuje u kreiranju i oblikovanju spoljne politike. Takođe, ministarstvo spoljnih poslova svojim aktivnostima uglavnom učestvuje i kreiranju bezbjednosne i odbrambene politike konkretne države, što posebno dolazi do izražaja u zemljama članicama NATO. Važi i obrnuto, da Ministarstvo odbrane, predstavlja ministarstvo spoljnih poslova „u malom“, budući da kroz međunarodnu vojnu saradnju ministarstvo odbrane realizuje snažnu diplomatsku aktivnost zemlje. Takav slučaj nalazimo u SAD i nekim evropskim zemljama kao što su Njemačka, Francuska i Velika Britanija.

ZAKLJUČAK

Posljednjih godina diplomatija kao cjelina doživljava određene promjene i može se reći da polako izlazi iz svojih tradicionalnih limita. Upravo te promjene treba da iskoriste male zemlje, da modernizuju svoju diplomatsku mrežu i rekonstruišu je tako da može da odgovori sve višim zahtjevima koji se pred nju postavljaju.

Takođe, pojavljuju se i novi akteri u diplomatskim odnosima, prije svega službenici specijalizovanih spoljnih ministarstava. Proces „diplomatizacije“ resornih ministarstava već je odmakao u Evropskoj uniji. Na primjer, o međunarodnim finansijskim pitanjima pregovaraju ministri finansija, a ne diplomate.

U mnogim zemljama sve više se razvijaju male diplomatske službe resornih ministarstava poljoprivrede, finansija, trgovine, transporta itd. To je očigledan trend i nužno je da resorna ministarstva budu obučena da učestvuju u diplomatskim procesima, naročito u malim zemljama jer se na taj način povećava diplomatsko djelovanje i pomaže se diplomatskim predstavnicima u drugim zemljama da kvalitetnije i efikasnije obavljaju svoj posao.

I pored sve jačeg multiresornog pristupa okosnica na realizaciji spoljne politike malih zemalja ostaje na Ministarstvu spoljnih poslova, što predstavlja tradicionalni pristup diplomatiji, budući da se moderna diplomatija sve više zasniva na ekonomskoj i vojnoj komponenti.

LITERATURA

- Berridge, Geoff R. (2007). *Diplomacija, teorija i praksa, drugo hrvatsko izdanje*, Zagreb: Biblioteka politička misao.
- Dašić, D. (2008). *Savremena diplomatija*, Beograd: Delta press. PMid:19138547
- Đurić, V. (2007). *Ustav i međunarodni ugovori*, Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Giddens, A. (1998). *The Third Way, The Renewal of Social Democracy*, Oxford: Blackwell. PMCID:1409963
- Ibraković, DŽ. (2003). *Istrajnost na tragu promjena*, Odbrana, časopis za pitanja sigurnosti i odbrane demokratskog društva (ur. Ibraković, Dž.), Sarajevo: FMO.
- Kuzmanović, R. (2006). *Ustavno pravo*, Banja Luka: Fakultet poslovne ekonomije.
- Miletić, D. (2004). *Ekonomska diplomatija: Pozicioniranje u vreme globalizacije*, GM Business&Lifestyle, GM 24, (ur. Kovačević, V.), Beograd., (preuzeto: 12.12. 2012. godine sa http://www.gmbusiness.biz/index.php/arhiva/21-30/gm_24/3321.html).
- Mitić, M. (2003). *Diplomatija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Robertson, R. (1992). *Globalization*, London: New York, Sage.
- Šimonović, I. (2005). *Globalizacija, državna suverenost i međunarodni odnosi*, Zagreb: Narodne novine.

Rad primljen: 25. 11. 2012.

Rad odobren: 28. 1. 2013.

UPUTSTVO AUTORIMA

Teorijsko - stručni časopis Defendologija objavljuje naučne (originalan naučni rad, pregledni rad, kratko ili predhodno saopštenje, naučna kritika – odnosno polemika) i stručne članke (stručni rad, informativni prilog, prikazi), na srpskom i engleskom jeziku.

Da bi se obezbijedio što veći stepen naučnosti, redakcija časopisa Defendologije svaki rad šalje na anonimnu recenziju. Redakcija se obavezuje da će jedan primjerak recenziranog rada sa primjedbama recenzenata blagovremeno poslati autorima na ispravke. Dva anonimna recenzenta pregledaće svaki rad koji pristigne u redakciju, a rad će biti štampan ukoliko se oba recenzenta usaglase da zadovoljava visoke naučne kriterijume.

Priprema rukopisa za štampu je veoma važna, zato molimo autore da se pridržavaju sljedećih uputstava prilikom pisanja tekstova za časopis Defendologija.

Rad koji redakcija razmatra za objavljivanje mora sadržavati sljedeće elemente:

- **Obim rada:** minimum šest (6), maksimum 16 strana, treba biti lektorski obrađen;
- **Tip slova:** Times New Roman, prored 1, poravnata lijeva i desna ivica;
- **Naučno zvanje, ime i prezime autora** (boldovano), instituciju u kojoj je zaposlen i mjesto odakle dolazi u gornjem lijevom uglu, veličine (11 pt);
- **GLAVNI NASLOV** (boldovano) piše se velikim blok slovima, veličine (11 pt);
- **Naslovi drugog reda** (boldovano) pišu se malim slovima (11 pt);
- *Ostali podnaslovi* – malim kurzivnim slovima (11 pt);
- **Apstrakt:** (boldovano), tekst u nastavku 150–250 riječi na srpskom jeziku;
- **Ključne riječi:** (boldovano), obim tri do deset (3–10) riječi;
- **Glavni tekst rada** piše se malim blok slovima, ravnomjerno ravnanje (11 pt);
- **Tabele i slike:** Nazivi tabele i slika moraju biti numerisani i ispisani običnim fontom iznad tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veće tabele i slike moguće je prikazati vertikalno na posebnoj strani. Izvor podataka za tabelu ili sliku piše se ispod tabele ili slike, lijevo ravnanje. Veličinu tabele ili slike obavezno prilagoditi veličini strane.

Tabela 1. Naziv tabele

Naziv kolone	Naziv kolone
Naziv reda	x
Naziv reda	x
Naziv reda	x

Izvor podataka:

- **Literatura** (boldovano), centrirano ravnanje. Reference se navode azbučnim redom;
- **Citiranje:** U označavanju referenci i navođenju literature, časopis Defendologija koristi **APA (APA) standard citiranja**. Primjere APA standarda citiranja možete pronaći na sajtu Defendologija centra. www.defendologija.com;
- Rad predati u dva jednaka originalna primjerka, na srpskom i engleskom jeziku, kao i u elektronskom obliku. Jedan primjerak sa svim gore navedim elementima, a drugi bez navođenja imena i prezimena autora, te institucije zaposlenja; Takođe, potrebno je navesti autorovu e-mail adresu, odnosno e-mail adresu korespodenta ukoliko se radi o koautorskom radu;
- Redakcija časopisa ima pravo izbora radova i priloga, a u obzir dolaze samo oni tekstovi koji dotad nigdje nisu bili objavljeni;
- Rad donijeti lično ili slati poštom na adresu Defendologija centra: Srpska 63, 78000 Banja Luka, Republika Srpska, BiH.

